A KERESZTES HADJÁRATOK

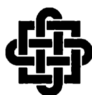
ÉS AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR KIRÁLYSÁG

VII. Lajos francia és II. Géza magyar király találkozása
a II. második keresztes hadjárat idején 1147-ben.
A *Képes Krónika* ábrázolása

Terplán Zoltán

A KERESZTES HADJÁRATOK ÉS AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR KIRÁLYSÁG

HUN-idea
SZKÍTA HUN MAGYAR

Szakmai lektor
Dr. Veszprémy László

Kiadja a
HUN-idea
Szellemi Hagyományőrző Műhely
honlap: www.hun-idea.com
e-levél: info@hun-idea.com

Felelős kiadó: Kárpáti Gábor Csaba
A borítót és a kötetet tervezte:
Nyomdai munkálatok: Print Invest Magyarország-H Zrt.
Felelős vezető: Ványik László elnök vezérigazgató
Budapest, 2012

ISBN 978-963-7014-61-1

TARTALOM

P. Bozsóky Pál Gerő OFM emlékének ajánlom, aki kutatásaival sokat tett a keresztes hadjáratok szakmailag hiteles bemutatásáért.

KÉT KORTÁRS: ASSISI SZENT FERENC ÉS II. ANDRÁS MAGYAR KIRÁLY

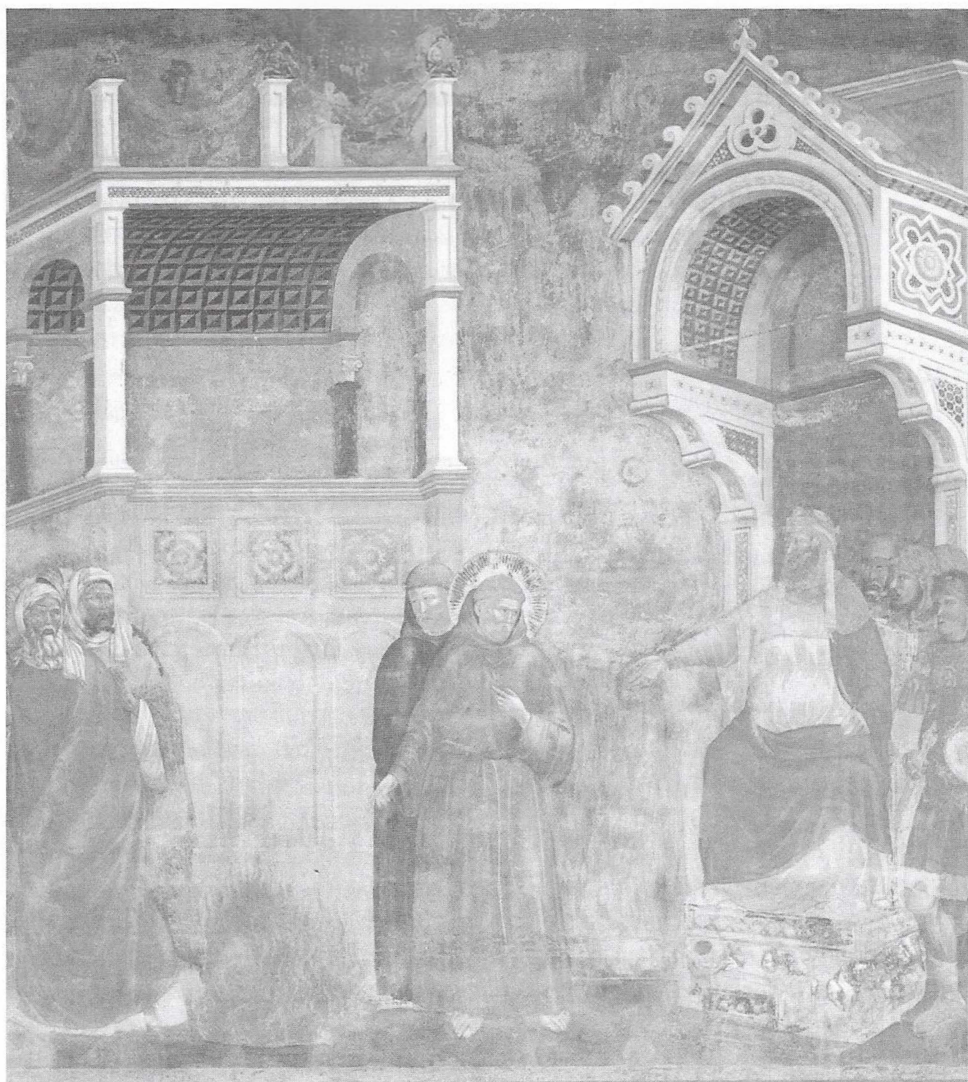
BEVEZETŐ GONDOLATOK

„Szent Ferenc Krisztus hitétől indítva és a vértanúság vágyától ösztökélve, egy ízben tizenkét legjámborabb társával Keletre ment, hogy fölkeresse Babilónia szultánját. [...] *A szultán előtt Szent Ferenc a Szentlélek ihletésére olyan odaadással hirdette Krisztus tanítását, hogy kész volt érte a tűzpróbát is kiállni. A szultán kezdettől fogva figyelmet és tiszteletet tanúsított iránta. Sokra becsülte hitének rendíthetetlen szilárdságát, a vértanúság után megnyilvánuló vágyát, valamint mindenről lemondó világmegvetését, nevezetesen azt, hogy koldusszegény létére semmiféle ajándékot nem fogadott el tőle. Napról napra szívesebben hallgatta Szent Ferencet és kérte, minél gyakrabban látogassa meg őt. Megengedte továbbá, hogy birodalmában társaival együtt bárhol szabadon prédikálhasson, sőt menlevelet is adott, hogy senki se háborgassa őket."*

(Assisi Szent Ferenc Virágoskertje. Fioretti)

Assisi Szent Ferenc látogatása az egyiptomi szultánnál, II. Mohamed al-Kámilnál (1218–1238) megihlette Giottót is, aki a jelenetet megörökítette az Assisi Basilica di San Francesco Szent Ferenc életét bemutató festményei között. A freskón al-Kámil szultán trónján ülve hallgatja Szent Ferencet, aki a tűzpróbát is vállalná, hogy keresztény hitének igazságát ezzel is bizonyítsa. Erre azonban nem kerül sor, mert a muzulmán papok ijedten elhátrálnak: ők nem akarják vállalni ezt a kemény próbát.

Szent Ferenc az ötödik keresztes hadjárat idején, 1219. június 24-én indult társaival Anconából, hogy a keresztesekkel együtt Egyiptomba menjen. Abban az időben a Nílus deltájánál lévő Damiettát ostromolták a keresztesek:

Giotto: A tűzpróba. Basilica di San Francesco, Assisi

elkeseredett és véres harcok dúltak a városért. Ferenc úgy gondolta, hogy a fegyverek helyett a szeretettel és türelemmel próbálja meg a békét létrehozni. Al-Kámil szultán, aki békés ember volt - maga is rokonszenvezett az iszlám egyik aszkéta mozgalmával, akiket arabul *„fakír"*-nak, perzsául *„darvish"*-nak vagy egyszerű gyapjútalárjukról *„szufik"*-nak neveztek -, végighallgatta Ferencet, akit találkozásuk végén tisztelete jeléül meg is akart ajándékozni: Ferenc azonban nem fogadta el a szultán ajándékát.

A szultán táborából, Fariszkurból visszatérve Ferenc a keresztesek táborában Pelagius pápai legátust arra próbálta rábeszélni, hogy álljanak el Da-

mietta ostromától, mert az csak szerencsétlenséghez fog vezetni. Pelagius bíboros és a keresztesek vezérei nem hallgattak figyelmeztetésére, és 1219. augusztus végén elszenvedték az ötödik keresztes hadjárat legnagyobb vereségét, amely el is döntötte a hadjárat sorsát.

Szent Ferenc Egyiptomba utazása előtt is fontosnak tartotta a missziós feladatokat: ő maga már 1212-ben a Szentföldre kívánt zarándokolni, de hajótörés miatt nem jutott el oda. Néhány évvel később, 1219-ben a szultán oltalomlevelével végiglátogatta a Szentföldet: Jeruzsálemet, Betlehemet, Názáretet, a szent helyeket. 1220 nyarán szállt partra Velencében az Itáliába történt visszatérte után, és egész további életét meghatározták a Szentföldön szerzett élményei: elég csak az első „betlehemesre" gondolni, amelyet Greccióban állított fel.

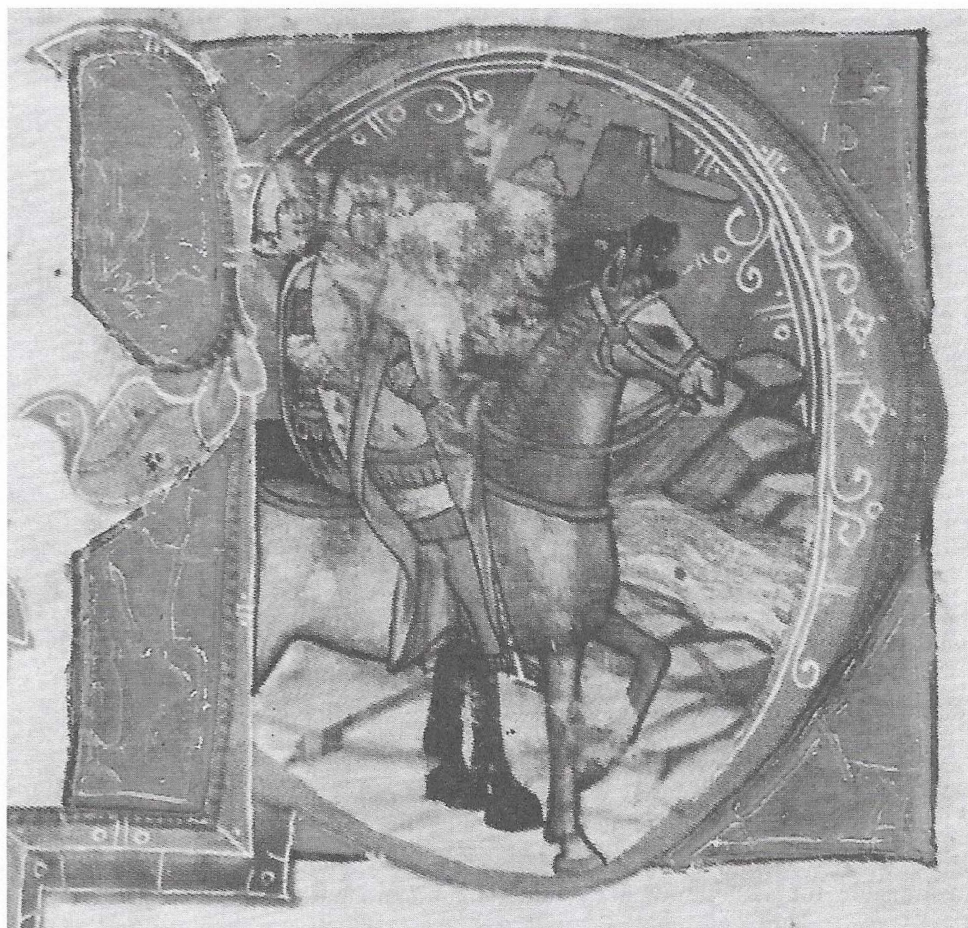
Ferenc megjelenése a Szentföldön nem volt hatástalan, hiszen Jacques de Vitry, Türosz püspöke egyik levelében azt írja, hogy legjobb papjai Szent Ferenc rendjébe léptek be. Talán még a muzulmánokra is hatott valamennyire Szent Ferenc: az arab irodalomban vannak erre utaló jelek.

1219 nyarán tehát Ferenc a Damiettát ostromló keresztesek táborában tartózkodott, ott, ahol magyar keresztesek is voltak, köztük püspökök is. Könnyen elképzelhető, hogy Tamás egri, Péter győri, Simon - valószínűleg - váradi és Róbert veszprémi püspökök találkoztak az akkor már nagyhírű szenttel. A magyar keresztesek közül többen még másfél évvel korábban, 1217 októberének a végén érkeztek a Szentföldre II. András magyar király vezetésével.

Erről a magyar keresztes seregről az előbb már említett Jacques de Vitry püspök is kedvezően szólt egy másik levelében. András ugyan már 1218. január elején visszaindult Magyarországra a Szentföldről, de seregéből többen maradtak a keresztesekkel, akikkel együtt 1218 nyarán megkezdték Damietta ostromát. András maga nem találkozott Szent Ferenccel: mindketten a maguk eszközeivel vettek részt az ötödik keresztes hadjáratban: a magyar király jelentős hadseregével, a szent pedig keresztény hitével és szeretetével. A keresztesek vereséget szenvedtek, azonban Szent Ferenc és utódai, a „ferencesek", akik 1291, az utolsó keresztes város, Akkon eleste után is az újra teljesen muzulmán kézbe került Szentföldön maradhattak, erkölcsi győzelmet arattak, amelyet az évszázadok során a muzulmán uralkodóktól kapott oltalomlevelek is bizonyítanak.

A Szentföldre vezetett keresztes hadjáratok

A Szentföld muzulmánoktól való visszafoglalására a latin kereszténység évszázadokon keresztül vezetett keresztes hadjáratokat, vagy, ahogyan néha nevezik, háborúkat. Az *Encyklopaedia Britannica* ugyanazon fogalomnak tartja mindkét kifejezést: *„Keresztes hadjáratok, más néven keresztes háborúk"*.

II. András magyar király a Szentföldre indul keresztes hadjáratra

A *Magyar Katolikus Lexikon*-ban külön címszó szerepel „*keresztes hadjárat*", illetve „*keresztes háború*" néven. „*Keresztes háború*" alatt a lexikon szócikkének szerzője, Borosy András azt érti, hogy „*hadi vállalkozás, melyet egyházi hatóság indított vagy szentesített a keresztény vallás védelmére vagy terjesztésére*". Ezt a meghatározást „*tág értelemben*" használja, „*szoros értelemben*" azonban csak „*a 9–13. század hadjáratai a Szentföld felszabadítására*". Egy másik szócikkben, amelynek Diós István a szerzője, a „*keresztes hadjárat egyházi hatóság által indított vagy szentesített katonai vállalkozás, a keresztes háborúk egyes hadjáratai*".

Láthatjuk, hogy a „*keresztes háború*" vagy „*keresztes hadjárat*" kifejezéseket az említett enciklopédikus művek egymással felcserélhetőnek tartják, illetve nem tekintik egymástól túl távoli fogalomnak. A 19–20. századi hadtörténetírás ugyanakkor nem egyszerűsítette le ennyire a „*hadjárat*" és a „*háború*" fogalmának meghatározását. A „*hadjáratot*" „*egy hadi színhelyen egyfolytában*

végrehajtott hadműködések összességé"-nek, a *„háborút"* pedig *„a nemzetközi viszályok erőszakos elintézési módjának"* tekinti, illetve *„általában azokra a viszályokra"* szűkíti, *„amelyekben a szemben álló felek ereje kellően kiegyenlített ahhoz, hogy a harc kimenetele egy ideig bizonytalan legyen"*. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a *„háború"* fogalmán mást és mást értenek a katonai szakértők, a társadalomtudósok, sőt a természettudósok, akik a saját tudományos szemszögükből próbálták/próbálják a *„háború"* fogalmát meghatározni.

Azonban ha visszatérünk a *„keresztes"* jelzővel ellátott *„hadjárat"* vagy *„háború"* fogalmához, akkor a meghatározásoknak szűkíthetjük a körét. Mind az *Encyklopaedia Britannica,* mind *Magyar Katolikus Lexikon* hasonlóan fogalmaz a keresztes hadjáratról vagy háborúról: az 1095 és 1291 közötti időszakban a keresztények által a muzulmánok ellen a Szentföld visszafoglalásáért indított katonai vállalkozásokat nevezik így. Vannak ugyan véleménybeli különbségek a 19–20., illetve a 21. század elejének történészei között a keresztes hadjáratok előzményei, céljai, az elért eredmények megítélésében, sőt még a hadjáratok száma és kronológiája között, de ebben a fenti tömör, világos meghatározásban többnyire egyetértés van a történettudományon belül.

Ezek a véleménykülönbségek inkább abból adódnak, hogy maga a fogalom: *„keresztes hadjárat"* vagy *„keresztes háború"*, igen késői elnevezése annak a katonai vállalkozásnak, amely évszázadokon keresztül hol erőteljesebben, hol visszafogottabban volt jelen a kereszténységen belül. Ugyanis, ha 1095-től számítjuk a Szentföld visszafoglalásáért indított hadjáratokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy az első keresztes hadjárat krónikásai magát az eseményt az *„iter"* vagy *„peregrinatio"* szóval jelölik, a Szentföldre indulókat pedig vagy *„populus Dei"*-nek, *„Exercitus Dei"*-nek vagy egyszerűen csak *„peregrini"*-nek nevezik. Ezekből az elnevezésekből egyértelmű, hogy a 11. század végi, 12. század eleji latin kereszténységnek a gondolatvilágában két eszme szorosan egybefonódott: magának a zarándoklatnak a fogalma, és a Szentföld visszafoglalásáért folytatott háború.

„A keresztes háború nagyon határozottan illeszkedik a zarándoklat vonulatába. A pápák, a háborúra buzdítók és az abban részt vevők, de leginkább talán a hadjáratokat ismertető írók szándékainak megfelelően, a keresztes háború a peregrinatio egyik formájának tűnik. A keresztes háborúnak, akárcsak a zarándoklatnak, igen határozott vezeklő jellege van. Egyfajta aszkézisnek tartják. A hosszú út fáradalmai Kelet felé, ahová sokan soha nem érkeznek meg, a szenvedések, a csaták veszélyei a keresztesből zarándokot formálnak. Az első keresztes hadjárat krónikásainál megfigyelhető, hogy akkor nevezik peregrininek a kereszteseket, ha megölik, legyőzik őket, vagy ha szánandó állapotba kerülnek. [...] Mind a keresztes, mind a zarándok személyesen szenved Krisztus nevében, és természetes dolog, ha a keresztes háború is vértanúságba torkollik" – írja Pierre A. Sigal francia történész.

Ez a felfogás a 12. és 13. század egyházjogászai körében is megjelenik mint elmélet: „Jogi tekintetben a keresztes háború a zarándoklat közvetlen folytatása."

Azonban csak az 1200-as években, tehát már csak a keresztes hadjáratok későbbi szakaszában sikerült „megkülönböztetni egymástól azokat, akik a Szentföld védelmére indultak, és azokat, akik kegyes céllal kívántak odautazni. Ekkor terjed el a *keresztes háború* és a *keresztes* elnevezés, noha a 15. században még megvan a 'Peregrinatio' és a 'Peregrini' kifejezés is, ha ezekről a katonai expedíciókról esik szó" - teszi hozzá az előző gondolatokhoz Sigal.

Tehát még a reneszánsz korszak kezdetekor sincs külön elnevezése ezeknek a katonai vállalkozásoknak: ez valószínűleg azért van így, mert már az első keresztes hadjáratban nem csak katonák vagy csak zarándokok vettek részt, hanem a két csoport együtt. Tudjuk, hogy a jól felfegyverzett, lovon, fegyvernökökkel utazó nemesekkel, lovagokkal együtt vonultak a Szentföld felé a szárazföldön éppenúgy mint a tengeren a szegényebb társadalmi rétegekből férfiak, nők, idősek, gyermekek, akik döntő részben fegyvertelenek voltak. Elég legyen itt csak arra utalni, hogy mikor 1217. november első felében II. András magyar keresztes serege a Galileai-tengerhez vezetett katonai akciót, akkor fegyvertelen zarándokok tömege vonult a lovagokkal, hogy az útjukba eső szent helyeket felkeressék, illetve, hogy a Jordán vizébe léphessenek.

A keresztes hadjáratok értékelése a történettudományban

Ezt a két eszmét, a zarándoklatot és a fegyveres harcot a muzulmánok ellen, amelyet, mint láttuk, a 11–13. században egynek tartottak, a későbbi korok történészei a reformáció, de még inkább a 18. századi felvilágosodás és liberalizmus eszméitől befolyásolva nemigen értették, vagy pedig félreértették. Ehhez hozzájárult az is, hogy a kereszténység, amely a középkori évszázadok döntő, és az emberek életét meghatározó erkölcsi, szellemi norma volt, a liberalizmus előretörése, majd a 20. század totalitárius eszméinek térhódítása következtében háttérbeszorult. Ezért a „*keresztény univerzalizmus*" - Oscar Halecki lengyel történész kifejezése - gondolkodásmódját, amely mind a latin kereszténységre, mind a keleti kereszténységre egyaránt érvényes volt, a legutóbbi évszázadokban, évszázadban a történészek, a középkor kutatói sokszor nem, vagy félreértették.

„Az igazi »középkor« az az időszak, melyet azok a tipikus jegyek határoznak meg, melyek a történészek fejében ehhez a fogalomhoz kapcsolódnak, a 11., 12. és 13. századra korlátozódik [...] A három évszázad jellegét csak akkor érthetjük meg, ha ezt a még mindig használatos, értelmetlen,

pontosabban kétértelmű fogalmat végre megfelelőbbel helyettesítjük [...] Legyen ez a jól ismert latin kifejezés, a respublica christiana."

Oscar Haleckinek az 1960-as években írt gondolataival az újabb külföldi és magyar munkák közül több is mutat hasonlóságot:

„... majd minden középkorász egyetért abban, hogy a tárgyukra aggatott címke nem megfelelő." [A középkori történelemben] „a fordulópontot a 12. századi reneszánsz jelenti; a java középkori civilizáció a 13–14. századba jut delelőjére. [...] Abban szintén talán a legtöbb középkorral foglalkozó történész egyetért, hogy a középkori világot egyesítő eszme, gondolat mind a latin, mind a bizánci területeken a kereszténységben lelhető fel." (Norman Davies)

„A 10. század közepétől a 13. század végéig terjedő korszak legszembetűnőbb sajátossága Nyugat-Európa expanziója és dinamizmusa, amelynek következtében helyzete a világban alapvetően megváltozott [...] a 950 és 1250 közötti három évszázad Európa történetének egyik legdinamikusabb, legtöbb újat hozó időszaka..." (Katus László)

Tehát ha a keresztes hadjáratokat ebben a „szűkebb" értelmezésben nézzük, akkor az 1095 és 1291 közötti időszak feltörekvőben lévő, keresztény Európájának a katonai akciójáról van szó, amely az invesztitúra küzdelmekkel együtt a legjellemzőbb erre a korszakra. Azonban tágabb értelmezésben a keresztes hadjáratoknak az előzményeire és céljaira szélesebb időhatárokat és eszmei mozgatórugókat kerestek és találtak a történészek.

Az időhatárok kijelölésének kérdésében a legtágabban értelmező vélemény szerint „A keresztes hadjáratokat szélesebb keretben kell vizsgálni: ezek ugyanis egyben Európa Ázsia elleni harcának egyik szakaszát is jelentik." Tehát már az ókori görög-perzsa háborúkkal kezdődtek, és egyes vélemények szerint mind a mai napig tartanak. E szerint a felfogás szerint a keresztes hadjáratok csak ennek a nagy, évezredek óta tartó küzdelemnek az egyik, igaz ugyan, hogy fontos része.

Ezt a széles időhatárt szűkíti a már idézett Oscar Halecki: „Az európai történelemnek azt a korszakát, melyet a köznyelv középkorként emleget, a keresztes háborúknál semmi sem jellemzi jobban."

Ez a felfogás ugyan leszűkíti és csak keresztény – muzulmán ellentétként állítja be a keresztes háborúkat, ugyanakkor elismeri, hogy az első keresztes háborút I. Hérakleiosz bizánci császár (610–641) vívta a Jeruzsálemet és a Szentföldet elfoglaló perzsákkal szemben, illetve, hogy a husziták ellen, a 15. században vezetett katonai akciók is keresztes hadjáratok voltak a kor felfogása szerint. Jellemző, hogy a Szentföld visszavételére induló francia lovagok és a francia krónikások a 13. században az első keresztes lovagként

az említett Hérakleiosz császárt tekintették annak ellenére, hogy akkor már a Bizánci Birodalmat majdhogynem ellenségnek tartották Nyugat-Európában.

Láthatjuk, hogy az időhatárok meghatározásában a történészek véleményei igen eltérőek, de ugyanilyen sokféle vélemény, felfogás, elmélet alakult ki arról is, hogy mi is volt a célja és a mozgatója a „keresztes mozgalomnak". Áldásy Antal az 1920-as évek elején írt összefoglaló művében két nagy csoportba sorolja ezeket a különböző történettudományi véleményeket:

„A mozgalom indítóokait különbözőképp ítélik meg. A materialista irányzatú történetírás tagadja annak ideális jellegét és anyagi okokból keletkezettnek mondja. Kalandvágyból, meggazdagodás utáni törekvésből igyekszik azt megmagyarázni és anyagi, gazdasági célokat lát benne. Mások a keresztes hadjáratokat vallásháborúknak tekintik az iszlám és a kereszténység közti elvi ellentét megnyilatkozásának. Azonban ez a nézet nem egy tekintetben téves [...] A keresztes mozgalom hatalmas megnyilatkozása a kor vallásos, jámbor szellemében leli magyarázatát, abban az aszketikus-misztikus szellemben, mely a középkor ezen időszakát átlengi. Ez a mélységes vallásos érzület, mely milliók lelkét tölti el a Szentföld visszaszerzésének magasztos eszméjével, a X. században már kezd megnyilatkozni és virágzási fokát a XI–XII. században érte el."

Donald Matthew angol történész hasonlóan vélekedik a keresztes hadjáratok eszmeiségéről az 1980-as évek elején írt munkájában:

„Európa keresztény közösségei a 11. századból mély vallásos elkötelezettséggel és egyfajta harcias tettrekészséggel léptek át az új évezredbe. [...] ha azt akarjuk megérteni, hogy miért vonult annyiféle nép – Isten nevével az ajkán – keletnek, nemsokra megyünk a történészek kitalálta »keresztes hadjárat« kifejezéssel, de azzal a magyarázatukkal sem, mely szerint a keresztes háborúk katonai hadjáratok voltak, pontosan meghatározható katonai célkitűzésekkel.

Az akkori katonák lelkesedése mai szemmel tettetésnek vagy barbárnak tűnik, mivel ma vallás és háború ellentétes fogalmak [...] A témák gondos megkülönböztetése, amit nélkülözhetetlennek tartanak a múlt megértéséhez, válaszfallá magasodhat, ha különválasztjuk azt, amit az akkorival együvé tartozóként éltek meg. Mi civil társadalmat tudunk csak elképzelni, hivatásos hadsereggel, amely csak védelmi feladatokat lát el, és ez bizony szöges ellentéte a középkori gyakorlatnak és életérzésnek. [...] E korszakban mindvégig valami összetett, titokzatos, makacs vonzása volt a keresztes hadjáratnak."

Az 1095 és 1291 közötti keresztes hadjáratoknak a kor felfogása szerint elsődleges célja a Szentföld visszafoglalása volt a 7. század óta tartó muzulmán uralom alól. Természetesen a keresztes hadjáratok eszmeiségét befolyásolták a Bizánci Birodalom iszlám elleni küzdelmei ugyanúgy, mint az Ibériai-félsziget reconquista katonai akciói, illetve a dél-itáliai arabok elleni harcok, amelyek már az arab hódítások kezdete, a 7–8. század óta tartottak. A második legfontosabb célnak tekintették, hogy a latin kereszténység a keleti keresztényeknek segítséget nyújtson, és így megszűnjön a 11. század közepe óta tartó egyházszakadás. A Pápaság úgy vélte, hogy Bizánc a Nyugat-Európából érkező katonai segítség után újra elismeri a pápák elsőségét a kereszténységen belül. Ugyanakkor a kelet-római császárok és a konstantinápolyi pátriárkák azt akarták elérni, hogy a nyugati keresztes lovagok „adják vissza" a visszafoglalt területeket, hiszen Kis-Ázsia és a Szentföld ténylegesen a Bizánci Birodalom része volt a muzulmán hódítás előtt. Ebből az ellentétes felfogásból évszázadok során több politikai és katonai feszültség és konfliktus alakult ki, amelyeket hosszútávon nem sikerült megoldani.

Hosszútávon azonban a keresztes hadjáratok sem eredményeztek katonai megoldást: a Szentföldet a muzulmánoktól tartósan nem sikerült visszafoglalni. Akkon 1291-es eleste után majd csak több mint 600 évvel később került újra keresztény állam ellenőrzése alá a Szentföld és Jeruzsálem, akkor, amikor 1917. decemberében brit csapatok vonultak be a Török Birodalomtól elfoglalt területre.

A keresztes hadjáratok okainak, előzményeinek, céljainak és eredményeinek a megítélése évszázadok óta vita tárgya a történészek között. Ez valószínűleg nemcsak azért van, mert a történészek világnézete, felfogása különbözik egymástól, hanem azért is, mert a több évszázadon át tartó keresztes hadjáratok mozgatói is összetettek voltak, ahogy ezekre az egyháztörténész Török József pontosan rámutat.

„A keresztes háborúk a vallásos lelkesedés előre nem látott és példa nélküli megnyilatkozásai mozgalom formájában. [...] A lelkiség táplálta mozgalmak közül a legmeglepőbb, ezért olyan eltérőek a vélemények, ha kiváltó okairól, indítékairól van szó. Sokan a középkor sötétségének fényes bizonyítékát látják benne, miközben a mai kor szolgáltatta ítélőszékben ülnek. [...] Az állandóan háborúskodó feudális társadalomban az ígért bűnbocsánat megnyugtatta az esetleg aggályoskodókat, lehetőséget adott a zarándoklatra, morális alibit biztosított sok zavaros lelkiismeretű rablólovagnak. A misztikus hívás bűvöletében az elinduláskor tényleg fel lehetett fedezni a tiszta szándékot, vagyis a Szentföld visszafoglalásáért való lelkesedést, ám Ázsia földjére érkezve sokan elfelejtették kezdeti vezeklő indíttatásukat, és visszanyerték eredeti énjüket."

Mivel Magyarország a latin kereszténység része volt nemcsak a középkorban, de az újkorban is, ezért már nem sokkal azt követően, hogy a 18. század második felében elkezdték kiadni a középkori magyar forrásokat, a 19. század elején már megjelent magyar történettudományi munka a keresztes hadjáratokról.

A közel 200 évvel ezelőtti művet Pucz Antal írta „*A keresztes hadaknak rövid leírása*" címmel, és Pesten adták ki 1816-ban. Néhány évtizeddel később, 1853-ban ugyancsak Pesten jelent meg Joseph-Francois Michaud a maga korában meghatározó jelentőségű összefoglaló munkája a keresztes hadjáratokról. Egy évtizeddel később, 1863-ban adták ki Charles Forbes de Tryon Montalembert művét Szent Erzsébetről, amely munkája miatt a francia történészt a Magyar Tudományos Akadémia kültagjává választotta. Szent Erzsébet édesapja, II. András a Szentföldre vezetett keresztes hadjáratot, férje, Thüringiai Lajos pedig a II. Frigyes által indított keresztes hadjáratra indult, és a keresztesek között kitört járványban halt meg Dél-Itáliában.

A magyar rokonsággal is rendelkező francia szerző után Veszely Lajos írt egy évvel később, 1864-ben cikket II. Andrásról és a német lovagrendről, majd 1879-ben Lázár György írta meg újra a keresztes hadjáratok történetét. Balics Lajos 1888-ban kiadott munkájában, amelyben a magyar katolikus egyház történetét foglalja össze, szintén jelentős szerepet kap a keresztes hadjáratok kérdése, csakúgy, mint Fraknói Vilmos már a 20. század elején készült összefoglaló munkájában.

A 19. század végétől, a 20. század elejétől egymást követik a tudományos munkák, amelyek a keresztes hadjáratokkal foglalkoznak, és természetesen a nagy összefoglaló egyetemes és magyar történeti eseményeket tárgyaló munkákból sem hiányzik a keresztes hadjáratok tárgyalása. A két háború között jelent meg a már idézett Áldásy Antal összefoglaló műve, de a „*Magyar Történet*" köteteiben Hóman Bálint is részletesen szól a keresztes hadjáratoknak a középkori magyar történelemben betöltött szerepéről.

1945-ig azonban csak egyetlen külföldön írott munkában, Samuel Büchler 1907-ben, Svájcban írt művében szól Magyarország és a keresztes hadjáratok kapcsolatáról, amely munka kevés ismerettel és sok elfogultsággal tárgyalja a kérdést.

A magyar történettudományban 1945 és 1990 között igen kevés könyv vagy tanulmány foglalkozott nemcsak Magyarország és a keresztes hadjáratok történetével, hanem magával a keresztes hadjáratok történetével. M. A. Zaborov szovjet történész 1958-ban kiadott műve a korszak felfogását tükrözi, csakúgy mint Walter Zöllner kelet-német történész 1980-ban kiadott munkája.

Ezalatt a 45 év alatt egyetlen nyugat-európai szerzőtől adtak ki egy könyvet a keresztes hadjáratokról. Rudolf Pörtner munkájában olyan véleményeket olvashatunk a keresztes hadjáratokról, mintha szerzője kelet-német történész lett volna: „Ismeretes, hogy ez a kísérlet [a keresztes hadjáratok]

alaposan félresikerült. [...] Sok történész nem titkolt kétellyel vizsgálja a lovagi keresztes háborúkat, mások pedig határozott ellenszenvvel és érezhető belső távolságtartással." Ezek után felsorol néhány ténylegesen elítélő megjegyzést a keresztes hadjáratokról, de minden olyan megjegyzés vagy jegyzet nélkül, hogy kitől származnak az idézetek. Arról nem is szólva, hogy Rudolf Pörtner a történelmi tényekkel sincs igazában tisztában: többek között III. Konrád német királyt (1138–1152) többször „császárként" emlegeti, pedig tudjuk, hogy nem koronázták császárrá. A keresztes hadjáratok történetét azonban csak 1095 és 1187 között tekinti át, tovább nem folytatja az események leírását.

1945 után az első Magyarországgal és a keresztes hadjáratokkal foglalkozó tanulmány szerzője amerikai történész, James Ross Sweeney, aki 1984-ben magyarul megjelent tanulmányában többízben is kedvezően nyilatkozik a Magyar Királyság szerepéről a keresztes hadjáratokban: azonban Sweeney elsősorban az 1169 és 1217 közötti időszakot tekintette át.

P. Szántó Konrád OFM katolikus egyháztörténeti összefoglaló munkájában természetesen helyet kap a keresztes hadjáratok története, illetve a Magyarországgal való kapcsolatok kérdése, de inkább csak vázlatosan. Ugyanilyen összefoglaló jelleggel írtak a keresztes hadjáratokról két munkában, a *„Magyarország Hadtörténete"* (főszerkesztő Liptai Ervin, a vonatkozó fejezetet Borosy András írta) és Kristó Gyula: *„Az Árpád-kor háborúi"* címűben.

Az első összefoglaló jellegű mű, amelyet magyar szerző írt 1945 után a keresztes hadjáratokról, Erdődy János 1986-ban megjelent munkája. A következő évben Borosy András tanulmányban foglalkozott az Árpád-kori szerzetes lovagrendekkel, illetve érintőlegesen a keresztes hadjáratokkal. Még 1985-ben egy forráskiadvány jelent meg: Geoffroy de Villehardouin *„Bizánc megvétele"* című munkája, amelyhez az utószót Kozma Béla írta.

1990 után egyre több tudományos munka foglakozott/foglalkozik a keresztes hadjáratokkal, aminek az az elsődleges oka, hogy ki kell igazítani több évtized helytelenül értelmezett véleményét. A teljesség igénye nélkül ezek közül a szakmunkák közül hármat mindenképpen ki kell emelnünk. A művek megjelenési sorrendjében először P. Bozsóky Pál Gerő OFM munkáját kell megemlítenünk, akinek 1995-ben jelent meg *„Keresztes hadjáratok"* című művének első kiadása, majd nem sokkal később a nagy érdeklődés miatt megjelent a második kiadás is: Gerő atya 1948 óta Párizsban élő ferences történész volt, aki maga is többször járt a Szentföldön. 1996-ban a kérdéssel már régebb óta foglalkozó Borosy András írt egy rövidebb könyvet kitevő tanulmányt Magyarország és a keresztes hadjáratok kapcsolatáról. A harmadik mű, egy nagyívű, szépkiadású tudományos munka Laszlovszky József, Majorossy Judit és Zsengellér József szerkesztésében jelent meg 2006-ban *„Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik"* címmel.

Meg kell említenünk ezek mellett a munkák mellett azt a forráskiadványt, amelyben Veszprémy László válogatásában 1999-ben az első és a második

keresztes hadjárat korának válogatott forrásai láttak napvilágot, és nem hagyhatjuk ki ebből a rövid áttekintésből, hogy szintén 1999-ben jelent meg magyar fordításban Steven Runciman klasszikus műve, *„A keresztes hadjáratok története"*, amelynek bibliográfiáját Hunyadi Zsolt egészítette ki a modern szakirodalommal.

Fontos megemlítenünk, hogy Laszlovszky József és Hunyadi Zsolt irányításával egy erős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatási irány bontakozott ki a Közép-Európa Egyetem Középkortudományi Tanszékén. Ennek keretében a korszakról több nemzetközi konferenciát tartottak, és megjelentettek egy angol nyelvű művet a keresztes hadjáratokról és a keresztes lovagrendekről: Zsolt Hunyadi - József Laszlovszky (ed.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity.* Budapest, 2001. CEU-SSCLE.

A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság kapcsolatainak áttekintése

Azonban mind a most említett, mind a korábban felsorolt művek kétféle módon közelítik meg az Árpád-kori magyar állam és az 1095 és 1291 közötti keresztes hadjáratok kérdését. Vagy egy egyetemes történeti összefoglaló munkába illesztik bele a magyarországi eseményeket, vagy fordítva: Magyarországról szóló történeti műben helyezik el ugyanilyen módon a keresztes hadjáratok eseményeit. Jelen munkával azt a célt tűztük magunk elé, hogy nemcsak a keresztes hadjáratok történetét, vagy az Árpád-kori Magyarország politikai, katonai eseményeit tekintsük át, hanem a két témát egybeillesztve szeretnénk bemutatni. Azt tekintjük át, hogy a latin kereszténységhez tartozó Árpád-kori Magyar Királyság és a keresztes hadjáratok diplomáciailag és katonailag milyen kölcsönhatásban voltak egymással Szent István uralkodásától kezdve az 1220-as évekig, II. András Szentföldre vezetett hadjáratának a befejezéséig. Ugyanis nem 1095-tel, az első keresztes hadjárat meghirdetésével kezdjük a munkát, hanem annak az egész korabeli Európa által elismert történelmi tettnek a bemutatásával amikor Szent István 1018 körül megnyitotta a középkori keresztény Magyar Királyság határait a Nyugat-Európából a Szentföldre igyekvő zarándokok előtt. Ez azért volt nagy jelentőségű tett, mert több évszázad után újra szárazföldön lehetett eljutni Nyugat-Európából Konstantinápolyig. Ezen az útvonalon fognak majd vonulni a Szentföld felé az első három keresztes hadjárat részt vevői, illetve a keresztesek Magyarországon keresztül tértek vissza Jeruzsálemből Nyugat-Európába a német, francia, vagy az észak-itáliai területekre a tengeri út mellett. Ezzel a 11. század eleji történelmi eseménnyel kezdődött az Árpád-kori Magyar Királyság részvétele a latin kereszténység szentföldi za-

rándoklatában, amely zarándoklatok egyfajta előzményei voltak a keresztes hadjáratoknak. Ettől kezdve Magyarország részvétele annak ellenére közvetlenné vált a keresztes katonai akciókban, hogy az első két keresztes hadjárat idején ismereteink szerint magyarok nem csatlakoztak a Szentföldre igyekvőkhöz. James Ross Sweeney véleménye szerint ez a korabeli Magyar Királyság egyfajta *„passzív"* magatartása volt a keresztes hadjáratok történetében, amelyet 1169 és 1217 között váltott fel az *„aktív"* korszak.

Azonban talán pontosabb úgy megkülönböztetni a keresztes hadjáratok és az Árpád-kori magyar állam diplomáciai és katonai kapcsolatait, hogy ezek *közvetlenek* vagy csak *közvetettek* voltak-e. Úgy véljük, hogy a Jeruzsálem felé vezető zarándokút megnyitásától kezdve egészen az 1220-as évek elejéig Magyarország *közvetlenül* vett részt mind a Szentföldi zarándoklatokban, mind 1095-től kezdve a keresztes hadjáratokban. Ugyanis nemcsak fegyverrel lehetett részt venni ezekben az eseményekben, hanem segítséget nyújtva a zarándokoknak, illetve fegyveres lovagoknak céljuk elérésében, legyen az a cél keresztényien békés vagy a korszak szemléletéből fakadóan erőszakosabb.

Ez a *közvetlen diplomáciai és katonai kapcsolat* az 1220-as évek elejétől kezdve egészen 1291-ig, Akkon elestéig már csak *közvetett* volt – például Szent Erzsébet férje II. Frigyes császár vazallusaként csatlakozott a keresztes hadjárathoz –, tehát az 1018 és 1220 közötti két évszázad eseményeihez képest megváltoztak a viszonyok: a Magyar Királyság területe már nem volt közvetlenül érintve a 13. századi utolsó három keresztes hadjárat eseményeiben. Azzal, hogy ilyen meghatározás szerint osztottuk két időszakra a keresztes hadjáratoknak és az Árpád-kori magyar államnak a kapcsolatait, kitágult az az időszak, amellyel eddig alaposabban foglalkoztak.

Ebben a munkában azonban nem térünk ki erre az 1290-es évekig tartó időszakra, vagy a még későbbi, de szintén keresztes hadjáratoknak tartott eseményekre, amelyekre az előzőekben már utaltunk: például Nándorfehérvár 1456-ban történt ostromára. Mindkét korszak elegendő anyagot szolgáltatna egy újabb munka megírásához, ugyanúgy, mint ahogyan szintén külön tudományos mű témája a keresztes lovagrendek és Magyarország kapcsolata. Munkámban a keresztény zarándoklatoknak és a keresztes hadjáratoknak az Árpád-kori Magyar Királyság, általunk *közvetlen érintkezésnek* nevezett időszakának politikai és katonai kapcsolataival foglalkozom. Ez a korszak, mint említettem, Szent István uralkodásának második felében kezdődött, és addig tartott, amikor a két kortárs, Assisi Szent Ferenc és II. András magyar király a maga eszközeivel részt vettek az ötödik keresztes hadjáratban.

I.
Szent István király és a Magyarországon Jeruzsálem felé vezető zarándokút megnyitása

Jeruzsálem központi helyet tölt be az egyistenhívő vallások történetében. Nincs még egy olyan városa a világnak, amelyet három, csak egyetlen Istent valló hívői szent helyüknek tartanának: a zsidóság (izraeliták), a keresztények és az iszlám hívői is szent városuknak tartják Jeruzsálemet.

A Jeruzsálem környékén feltárt legrégebbi régészeti leletek a Kr.e. 3. évezredből valók, a város első ismert neve, „*Jebusz*" is ebből az időből származik. A Kr.e. 2. évezredben uralkodó IV. Amenhotep-Ehnaton fáraó idején már „*Urusalim*" néven hívják a várost. Néhány évszázaddal később, Kr.e. 1000 körül Dávid király foglalta el „*Jerusalaim*"-ot, és tette meg székhelyéül. Fia és utóda, Salamon építette az első templomot, ahol a Frigyládát őrizték. Azzal, hogy Dávid a Frigyládát Jeruzsálembe vitette, és Salamon templomot emelt a számára, Jeruzsálem Isten hajléka lett, és Izrael vallási központja: ez volt az oka annak, hogy Izrael minden törzse köteles volt elzarándokolni Jeruzsálembe, ahogy azt a 122. zsoltár meg is említi.

„Jeruzsálem, te nagyszerűen épült,
megerősített és (fallal) körülzárt város!
Odavonulnak a törzsek, az Úr törzsei,
Izrael törvénye szerint,
hogy dicsőítsék az Úr nevét." (Zsolt 122, 3-4)

Annak ellenére, hogy a Kr. e. 6. században II. Nabú-kudurri-uszur – „Nabukodonozor" – Babilónia királya leromboltatta Salamon templomát mind a babiloni fogságba hurcoltaknak, mind az Izrael földjén maradóknak Jeruzsálem maradt a vallási központjuk, és rendszeresen elzarándokoltak a Templom romjaihoz.

A babiloni fogság után a visszatért zsidók újra felépítették a Templomot, ahová Jézus Krisztus korában is köteles volt minden zsidó, aki csak tehette, húsvétkor elzarándokolni, és ott ünnepelni. A „zarándoklás" a „pogány", tehát nem a zsidó vallást követő népek körében sem volt ismeretlen, de annak célja más volt mint a zsidóságnak vagy a keresztényeknek.

Jézus Krisztus kínszenvedése, kereszthalála és feltámadása után, majd Pünkösdöt követően Jeruzsálem lett a keresztény egyház születésének a helye, így a Kr. u. 1. században létrejövő keresztény egyháznak is Jeruzsálem lett a legfontosabb, központi zarándokhelye.

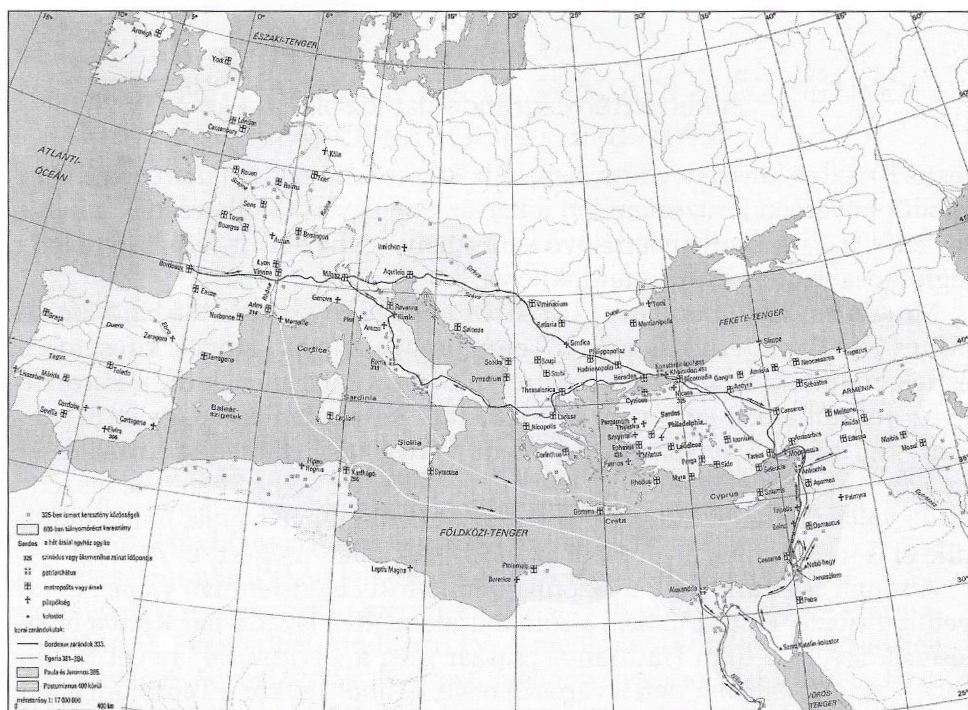
Miután Kr. u. 70-ben Titus, a későbbi római császár leverte a zsidó felkelést és elfoglalta Jeruzsálemet, a Templomot a római katonák kifosztották és felgyújtották. A zsidóság nagyrésze diaszpórába menekült, a keresztények vezetői akkor már nem tartózkodtak Jeruzsálemben. Ugyan mind a zsidóság, mind a kereszténység Szent Városának tekintette Jeruzsálemet, ez azonban nem jelentette azt, hogy egyetértés lett volna közöttük, hiszen a zsidó vallási vezetők üldözték az I. század keresztényeit, akik, mint említettük, el is menekültek a városból az üldözések miatt még Kr. u. 70 előtt.

A római császári hatalom azonban mind a két egyistenhívő vallást és követőit üldözte. Kr.u. 132-ben, a római uralom ellen lázadó Bar Kohba felkelésének leverése után Hadrianus császár még a *„Jeruzsálem"* nevet is eltörölte: *„Aelia Capitolina"* lett a város új neve, és ahol egykor a Templom állott, annak romjai fölé Jupiter Capitolinusnak, a Szent Sír fölé pedig Aphroditének építtetett templomot. Azonban a zsidóság és a kereszténység továbbra is Jeruzsálemnek tartotta a várost, és vallása központi helyének tekintette, noha a korai keresztényeknek több, egyéb zarándokhelye is kialakult, többek között Betlehem és Názáret.

A keresztény zarándoklatnak, a „zarándok" fogalmának már a Kr. u. 1. században kialakult egy új, keresztény meghatározása is, amely eltért a zsidóság addigi felfogásától. Ezt legjobban Szent Péter apostol első levelének bevezető soraiból érthetjük meg:

„Péter, Jézus Krisztus apostola a zarándokoknak, akik Pontusz, Galácia, Kappadócia, Ázsia és Bitinia területén szórványokban élnek, s akiket az Atyaisten előretudása birtokában kiválasztott..." (1Pt 1, 1–2)

Ebben a részben már nemcsak azokat nevezi Szent Péter zarándokoknak, akik a Jézus Krisztus által megszentelt helyekre látogattak, hanem minden keresztényt, mert felfogása szerint – amit a katolikus egyház később tanított –, az egész földi élet csak zarándoklat, és az igazi cél az örök élet. Természetesen ez a felfogás a földi élet zarándokútjáról nem szorította a háttérbe az eredeti „zarándoklatot", vagyis a szent helyek felkeresését és ott szertartások végzését. Azonban a 313. évi milánói rendeletig (Mediolanumi Ediktum), amelyet Constantinus (Nagy Konstantin) császár adott ki, a Római Birodalom területén sokszor volt keresztényüldözés, ami természetesen megnehezítette a zarándoklatokat is.

Zarándokutak a korai kereszténység időszakában

Az Ediktum kiadását követően a császár édesanyja, Ilona felkereste a Szentföldet, ahol a Jeruzsálemben élő keresztények útmutatása alapján megtalálták Jézus sírját és a Szent Keresztet.

A Szent Sír fölé a császár bazilikát emeltetett, ami a 4. századtól kezdve a Jeruzsálembe zarándoklók által felkeresett legfontosabb templom lett. Ettől az időtől kezdve számítjuk a jelentősebb keresztény zarándoklatoknak a megindulását.

Ebben az időben, 333-ban indult el Bordeaux városából az a névtelen zarándok, aki szárazföldön tette meg az utat a Szentföldre, és visszafelé is csak rövid ideig utazott a tengeren. A térképén láthatjuk, hogy nem a Duna mentén érkezett Pannóniába, hanem a Száva völgyén keresztül. Ez az útvonal a korabeli római utakhoz alkalmazkodott, amely később, Szent István korában részben megváltozott, részben azonban változatlan marad.

A 4. század végén, 381 és 384 között Aetheria (Egeria) szerzetesnő zarándoklatát tarthatjuk fontosnak, hiszen ő olyan szent helyekre is eljutott a Szentföldön, amelyek nem pontosan szerepeltek a korabeli forrásokban.

Az 5. század elején a zarándoklatokkal kapcsolatban azonban vita alakult ki két egyházatya között. Szent Jeromos, aki a Szentföldön telepedett le, és ott fogadta saját cellájában, Betlehemben azokat a zarándokokat, akik nála tiszteletüket tették, a jeruzsálemi tartózkodásnak csak akkor tulajdoní-

tott értéket, ha ott imádkozott a zarándok, ahol Jézus Krisztus is járt. Szent Ágoston viszont a zarándoklatokat nem tartotta túlzottan fontosnak, és a keleti (görög) egyházatyák közül többen vele értettek egyet. Idővel Szent Jeromos nézetei népszerűbbek lettek Szent Ágoston véleményénél, így a zarándoklatok tovább folytatódtak, sőt Eudókia császárnénak az 5. század közepén történt jeruzsálemi letelepedése után még jelentősebbekké váltak.

A 6. században két jelentős zarándok nevét érdemes megemlíteni. Theodoziosz és a vértanú Antoninus voltak ennek az időszaknak a kiemelkedő zarándokai, amely bizonyítja, hogy a 6. század végére a Jeruzsálembe irányuló zarándoklatok beépültek a kereszténység lelki életébe.

A 7. század első felében azonban két olyan, a későbbi időkre döntő jelentőséggel bíró esemény következett, amely alapvetően megváltoztatta a Szentföldre irányuló zarándoklatok menetét. Ez a két esemény a Szasszanida Perzsa Birodalom és az Arábiai-félsziget iszlám hitére tért nomádjai („arabok") Bizánc elleni támadásai voltak.

A Szentföld keresztény elvesztése utáni zarándoklatok

A Bizánci Birodalom és a Szasszanida Perzsia összecsapásának tetőpontja I. Hérakleiosz császár és II. Khoszroész uralkodása alatt volt. 610 és 620 között a perzsa seregek benyomultak a Bizánci Birodalom keleti területeire, egymás után foglalták el jelentős városait, Antiochiát, Alexandriát és 614-ben Jeruzsálemet.

A hódító seregek több tízezer embert megöltek a városban, több más templommal és kolostorral együtt lerombolták a Szent Sír bazilikát, a város környékén a megművelt területeket feldúlták. Zakariás jeruzsálemi pátriárkát a megmaradt lakosság nagy részével együtt Perzsiába hurcolták, és magukkal vitték a Szent Kereszt ereklyét is. Hérakleiosz császár csak több mint egy évtized múlva tudta legyőzni a perzsákat, és 629-ben győzedelmesen visszavitte a Szent Kereszt ereklyét Jeruzsálembe.

Néhány évvel később az „első évezred legagresszívabb" (Felipe-Fernandez Armesto) két katonai hadjárata közül az egyik, az iszlám hódítás vette kezdetét. Hérakleiosz császár – akit a későbbi nyugat-európai keresztes lovagok a legelső keresztes lovagnak tekintettek –, nem tudott ellenállni a Mohamed vallását követő seregek támadásának. Ebben közrejátszott az is, hogy a perzsák elleni közel két évtizedig tartó háborúk alatt kiürült a Bizánci Birodalom kincstára, és az arab támadók ezt a nehéz helyzetet, illetve a bizánci belső problémákat jól használták fel saját katonai céljaik eléréséhez.

Damaszkuszt 635-ben foglalták el Omár kalifa katonái, akik egy évvel később, 636-ban a Jarmúk folyónál legyőzték a bizánci sereget, majd több mint egy év ostrom után, 638-ban vonultak be Jeruzsálembe, maga Omár kalifa

egy fehér teve hátán ült. Mohamed követői ugyanis Mekka és Medina mellett Jeruzsálemet tekintették harmadik Szent városuknak: „A jeruzsálemi Sziklakupola (Kubbat-Asz-Szakhra) jelöli a Próféta mennybemenetelének helyét. Itt van az a szikla, ahová fölment, és amely őrzi lépteinek nyomát" – ahogy az Abú Bahr al-Haravi Jeruzsálemről szóló leírásából kiderül.

Jeruzsálem arab neve *Al-Kudsz*, ami *„tisztát"*, *„szentet"* jelent, és azért került be az iszlám szent városai közé, mert a muzulmán vallás szerint Mohamed próféta egy éjjel Mekkából Jeruzsálembe repült Burák nevű mitikus állata hátán, ahol először a jeruzsálemi templomba, majd a Siratófalhoz ment, majd onnan Gábriel arkangyal kíséretében a hét részből álló mennybe ment fel. A mennyben Mohamed találkozott a Biblia Ó- és Újszövetségi könyveiből ismert Ádámmal, Ábrahámmal, Mózessel, Keresztelő Szent Jánossal és Jézussal, majd visszatért a földre.

Érthető tehát, hogy Mohamed 632-ben bekövetkezett halála után követői szerették volna elfoglalni Jeruzsálemet, amelyet most már a zsidók és a keresztények mellett a muzulmánok is Szent Városuknak tartottak. Miután 638-ban Jeruzsálem muzulmán kézre került, a keresztény zarándoklatok megnehezedtek ugyan, de nem váltak lehetetlenné. Az új hódítók, a muzulmán hatóságok emberei többnyire gyanakodva tekintettek a Nyugat-Európa felől érkező keresztényekre, de különösebben nem gátolták mozgásukat. Ugyanakkor a latin keresztények is mindent elkövettek azért, hogy felkereshessék a Szentföldi szent helyeket, amelyek muzulmán megszállás alá kerültek: 652-ben még I. Márton pápa is azt írja, hogy csak a Jeruzsálembe küldendő adományok miatt tekinthették őt barátságosnak a muzulmánok iránt.

A 7. század hosszú és kegyetlen háborúi, az arab seregek félelmetes és kíméletlen hódításai megnehezítették a keresztény zarándokok útját, ezért többnyire csak a gazdag és előkelő férfiak vállalkozhattak erre a veszélyes utazásra. A század második felében Arculf – valószínűleg Perigueux püspöke – járt a szent helyeken, amelyekről nagyon pontos leírást is adott. Ugyanebben az időszakban járt zarándokúton a Szentföldön a picardiai Rue-ből Vulphy, Burgundiából Bercaire és barátja Waimer. A 8. században a nyugat-európai zarándokok száma megnőtt, néhányan még Angliából is megtették a több ezer kilométeres utat: Jeruzsálem felé kb. 2000–2500 kilométert kellett megtenniük, majd a Szentföldről ugyanezt a távolságot kellett megtenniük, hogy visszatérjenek hazájukba. Ez bizony hosszú, embert próbáló utazás volt: Willibald, a későbbi eichstätt-i püspök, aki eredetileg angol volt, társaival együtt fiatalon, 722-ben indult el Rómából a Szentföldre, és csak számtalan veszély után hét évvel később, 729-ben tért onnan vissza, pedig nem töltöttek sok időt Jeruzsálemben. Visszatérése után mondta azt, hogy szerencsésnek érezte magát, hogy egyáltalán hazaérkezett, mert hallotta, hogy milyen sokan haltak meg zarándokútjuk során.

Valószínűleg ez a kemény, néha éveken át tartó megpróbáltatás is közrejátszhatott abban, hogy ebben az időben kezdett elterjedni penitenciaként a jeruzsálemi zarándokút, elsősorban azoknak, akiknek igen súlyos bűn terhelte a lelkét.

Nagy Károly uralkodása alatt (768–814) nemcsak mennyiségileg változott meg a nyugat-európai zarándoklatok száma, de minőségében is más lett. Nagy Károlynak a nagyapja és apja is híres volt a muzulmán hódítók elleni harcairól: Martell Károly 732-ben Poitiersnál győzi le az észak felé nyomuló muzulmán seregeket, 759-ben pedig Kis Pippin űzi ki az iszlám harcosokat Burgundiából és Provence-ból. Nagy Károly folytatta elődei harcait az iszlám katonái ellen: már 778-ban tervbe vette, hogy visszafoglalja az araboktól Szicíliát, azonban hadjáratára később került sor, de nem Szicíliában, hanem az Ibériai-félszigeten.

A nyugat-európai zarándokok Szentföldi helyzetén politikai megoldás segített: Nagy Károly 797-től kezdve levelek útján érintkezett Hárún al-Rashíd bagdadi kalifával (786–809), akinek a követeit egy évvel császárrá koronázása után fogadta. A következő évben a frank uralkodó követe, Ratbert járt a kalifánál. Alig néhány évvel később, 807-ben az újabb követjárást követően Nagy Károly elérte azt, hogy védelmébe vehette a szentföldi keresztény szent helyeket, zarándokházakat építtetett Jeruzsálemben, sőt az Ibériai-félszigetről még apácákat is küldhettek szolgálni a Szent Sírhoz.

Ez a Nyugat-Európa felől érkező segítség azért is volt jelentős a keresztény zarándokok szempontjából, mert a Bizánci Birodalom és uralkodói ezekben az időkben belső problémáikkal voltak elfoglalva, leginkább a „képrombolásnak" nevezett vallási, politikai és gazdasági ellentéteikkel.

Nagy Károlynak ez a segítsége elevenen élt az elkövetkező évszázadok során, legendája szerint „meglátogatta az Úr sírját", tehát ő maga is elzarándokolt Jeruzsálembe, azonban ez a valóságban nem történt meg.

A Karoling Birodalom hanyatlása után a Nyugat-Európa felől induló jeruzsálemi zarándokoknak ismét nehezebb lett eljutni a Szentföldre: 870-ben a bretagne-i Bölcs Bernát a dél-itáliai Barit megszállva tartó muzulmán hatóságoktól útlevelet kért, de Alexandriában még ezzel az engedéllyel sem szállhatott partra.

Újabb javulás a zarándoklatok körülményeiben majd csak a 10. századtól kezdve lett. Ettől a kortól a Nagy Károly idejéhez köthető „szervezett zarándokutak" váltak meghatározóvá. Ez azt jelentette, hogy az előkelők nagy kísérettel – amelyhez nyilván szegényebbek, kevésbé tehetősek is csatlakoztak, illetve nők, akik addig nemigen mertek ilyen kockázatos útra vállalkozni – indultak a Szentföldre. A korabeli keresztény gondolkodásmód nemcsak elfogadta a zarándoklatot, hanem ajánlotta is, bár kötelezővé csak mint penitenciát tette, ahogy arról már volt szó.

A 10. században egyre több előkelő, kevésbé gazdag és társadalmilag alacsonyabban álló indult el jeruzsálemi zarándoklatra. Hilda, sváb hercegnő

969-ben útközben halt meg, Judit, bajor hercegnő, I. Ottó császár sógornője egy évvel később, 970-ben zarándokolt el a Szentföldre. Ettől kezdve átlagosan kétévente tudunk olyan nagyobb zarándokcsapatról, akik együtt indultak Nyugat-Európából a Szentföldre.

A 11. század elején azonban nemcsak hogy rosszabbra, hanem súlyosra fordult a keresztény zarándokok helyzete a Szentföldön. A Fátimida egyiptomi kalifa, al-Hákím 1009-ben sok más templommal és kolostorral együtt Jeruzsálemben leromboltatta a Szent Sír bazilikát, a szerzeteseket elűzette, a város muzulmánjait pedig rendelettel arra buzdította, hogy fosszák ki a keresztényeket, és mind a zsidó, mind a keresztény lakosoknak „megkülönböztető" jelet kellett a nyakukban hordaniuk: a zsidóknak láncon egy fából készült borjúfejet, a keresztényeknek pedig egy nehéz rézkeresztet kellett viselniük. A keresztény zarándokokat börtönbe záratta, Péter, Vercelli püspöke is csak Szent Bononius itáliai szerzetes segítségével tudott kiszabadulni a fogságból, és ez is csak úgy sikerült, hogy a szerzetes itáliai muzulmán barátai segítettek, és a püspökért még nagy összegű váltságdíjat is kellett fizetni.

Al-Hákím halála után ezek a kor felfogása szerint is kegyetlen törvények, rendeletek megszűntek, és 1027 után tömegével érkeztek a zarándokok Nyugat-Európából a Szentföldre, akik Jézus Krisztus kínszenvedésének, halálának és feltámadásának 1000. évfordulóját szerették volna Jeruzsálemben megünnepelni. Ennek azonban nagyon komoly előfeltétele volt az, hogy már nemcsak a tengeren át lehetett megközelíteni Jeruzsálemet és a többi keresztény szent helyet, hanem szárazföldön is.

„Abban az időben pedig a magyarok népe, amely a Duna vidékén élt, királyával együtt Krisztus hitére tért. Az ő királyuknak, akit a keresztségben Istvánnak neveztek, s méltán [tekintettek] a legkeresztényibbnek, [...] Henrik császár saját nőtestvérét adta feleségül. Ebben az időben szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából Jeruzsálembe, az Úr sírjához vágyott menni, a hullámzó tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte, s e király hazáján keresztül kezdett áthaladni. Ő pedig mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított, s mindazokat, akikkel csak találkozott testvérként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott. Ettől a kegyességtől indíttatva nemesek és közrendűek mérhetetlen tömege ment Jeruzsálembe."

Rodulf Glaber burgundiai származású szerzetes történeti könyvében sokszor pontatlanul írja le az eseményeket, ebben a részletben azonban nem téved: két nagyon fontos tényt tudunk meg leírásából. Az első az, hogy a 11. század elején „szinte mindenki" aki Nyugat-Európából Jeruzsálem, a Szentföld felé igyekezett, a „tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte". Ugyanis a 4. századi első zarándoklatok után, amelyek még a szárazföldön haladtak a Szentföld felé, az 5. századtól kezdve Pannónián

keresztül már nem lehetett átvonulni először a Hun Birodalom, majd a langobárdok és gepidák, illetve az Avar Birodalom Kárpát-medencei térfoglalása miatt. Nagy Károly ugyan a 9. század elején meghódította a Dunától nyugatra fekvő avar területeket, de a Duna völgyén, a bolgárok területén, a Balkánon keresztül nem lehetett eljutni Konstantinápolyig. Sok Nyugat-Európa felől érkező zarándok a tengeren Konstantinápolyig hajózott, majd onnan folytatta szárazföldön az útját Jeruzsálem felé. Ez azért volt így, mert a tengeri utazás egyfelől nagyon drága, másfelől pedig roppant bizonytalan és veszélyes volt. A Földközi-tengeren az 5. században az Észak-Afrikából induló kalózok leselkedtek a fegyvertelen hajókra, majd az arab hódítás után a muzulmán kalózok, a 9. század második felében pedig a viking tengeri rablók tették életveszélyessé a zarándokok útját. Ezeknek a veszélyeknek az ellenére több tengeri útvonalon is jártak Nyugat-Európából zarándokok a Szentföldre. A legegyszerűbb és kevésbé veszélyes, de igen drága út volt Velencéből elhajózni Konstantinápolyba. Onnan szárazföldön vagy a tengeren folytatták az útjukat Jeruzsálem felé. Itáliai területről még két úton lehetett Konstantinápolyba vagy tovább, a Szentföldre eljutni: a dél-itáliai Bariból át kellett hajózni Dürrakhión-ba, és onnan a szárazföldön az ókori Via Egnetián lehetett Konstantinápolyba jutni, majd onnan tovább Kis-Ázsián keresztül. Rómából hajóval egyenesen lehetett eljutni a Szentföldre: természetesen ez volt a legdrágább és a legveszélyesebb út. Ezenkívül több, egyéb útvonal is létezett, de ezek kisebb jelentőséggel bírtak, mint például a Velencéből vagy Bariból induló és Alexandriába érkező tengeri utak. Alexandriából azután szintén a szárazföldön lehetett Jeruzsálembe eljutni, esetleg egy rövidebb, de ugyancsak drága és veszélyes tengeri úton lehetett Tripoliszba utazni, majd onnan tovább a Szentföldre. Rodulf Glaber másik fontos közlése pedig már Szent Istvánnal van összefüggésben.

Ezek az évszázadokon át használt, Jeruzsálem felé vezető tengeri útvonalak azonban nem tették lehetővé a tömeges zarándoklatot Nyugat-Európából, legfeljebb a ritkán induló nagyobb csoportok voltak a jellemzőek, olyanok, amelyekről az előbb szóltunk.

Természetesen az évszázadok során kialakultak Európában is a jelentős zarándokhelyek: a három legfontosabb ezek közül Róma, az Ibériai-félszigeten Santiago de Compostela és Itáliában a Monte Gargano, de a Szentföld és azon belül Jeruzsálem maradt továbbra is kiemelkedő célja minden keresztény zarándoknak, így a nyugat-európaiaknak is. Éppen ezért nem volt mindegy az, hogy drága és bizonytalan, vagy olcsóbb és biztonságosabb, ugyanakkor nem sokkal több időt, energiát igénybevevő módon lehet-e eljutni Jeruzsálembe. A szárazföldi út ezt az utóbbit biztosította, vagy biztosíthatta: ez az a másik szempont, amelyről Rodulf Glaber forrásában olvashatunk. Szent István király „mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított", sőt, teszi hozzá a francia szerzetes, „mindazokat, akikkel csak találkozott [a zarándokok közül], testvérként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott". Ennek hatására azután „nemesek és közrendűek mérhetetlen tömege ment Jeruzsálembe."

Lehet, hogy más helyeken Rodulf Glaber sok pontatlanságot írt le történeti munkájában, de leírásának ezek a részei hitelt érdemlőek. Ezt az állítást azzal is alátámaszthatjuk, hogy Rodulf Glaber Cluny-ben, Odiló apát idején írta művét, és Odiló apát, aki korának „egyik valódi szellemi tekintélye" volt, azt írta Szent Istvánnak szóló levelében:

„Hogy lelketekben az isteni vallás tisztelete iránt mekkora szenvedély áradozik, miként szinte az egész világ, úgy a leginkább azok tanúsítják rólatok a leghűségesebben, akik az isteni sírtól [Jeruzsálemből] térnek vissza. Ezt mi magunk is igen bőségesen megtapasztaltuk, amikor méltóknak találtattunk fogadni hírnökeiteket, akik királyi ajándékokat és adományokat hoztak."

A 910-ben, I. Vilmos aquitániai gróf által alapított Cluny bencés apátsága maga is jelentős központja volt a latin kereszténység erkölcsi megújulásának, amelyhez az is hozzájárult, hogy zarándoklatokat szerveztek többek között Jeruzsálembe is. Odiló apát éppen ezért nyilván nem csak egyszerű udvariasságból írta levelében ezeket a gondolatokat a nála jóval fiatalabb magyar királyhoz, hanem tapasztalatból.

Az, hogy a Jeruzsálem felé vezető szárazföldi út a Duna-völgyén keresztül, a Kárpát-medencén át több mint hatszáz év után újra járható lett, nagyon jelentős eseménynek számított a kortársak szemében. Azonban mielőtt ennek a jelentőségére rátérnénk, két problémát még meg kell vizsgálnunk: merre vezetett a Magyar Királyság területén át ez a zarándokút, és mikortól vehették igénybe a Jeruzsálem felé, illetve az onnan visszatérő zarándokok.

Györffy György „István király és műve" című összefoglaló munkájában említi, hogy a 4. századi zarándokok még Dél-Pannónián át vonultak a Dráva déli partján. Eszék környékén tértek le Sirmium felé, majd Singidunum-nál (a későbbi Nándorfehérvár, ma Belgrád) keltek át a Száván és innen haladtak tovább Konstantinápoly felé. Azonban a 11. század elejére Nyugat-Európa súlypontja a Földközi-tenger medencéjéről a Rajna–Loire területére tevődött át, tehát a Duna-völgye, a Kárpát-medence gazdasági, politikai és katonai súlya felértékelődött. Éppen ezért mikor Szent István uralkodása alatt a zarándokok újra a tengeri úthoz képest olcsóbb és biztonságosabb szárazföldi utat vehették igénybe, a Duna-völgyén át haladtak Konstantinápoly felé. Pannónián, akkor már a keresztény Magyar Királyság területén áthaladva, a Drávát és a Szávát is érintették: át kellett kelniük ezen a két folyón.

Egy, a 12. századból származó Szentföldre vezető út leírásának a Magyarországra vonatkozó része az 1031-1043 közötti időkből származik, tehát a Szent István uralkodása alatti, illetve az azt követő időszakról kapunk képet a zarándokútról.

„A Fisgagának [Fischa] nevezett víz közepén kezdődik Magyarország. Innen több mint egy mérföldre van a Heimenburchnak [Hainburg] nevezett város. Innen két nap az út a Rauának [Győr] nevezett várig. Ettől a vártól három nap a Wzzenburcnak [Székesfehérvár] nevezett várig, és másik három nap a Hanenburchnak nevezett várig. Négy nap alatt pedig a Duldumastnak nevezett várig [lehet eljutni]. Innen egy erdőn és igencsak sok tavon [igen nagy tavon] keresztül, majd áthajózva egy folyón [valószínűleg a Dráván] egy faluig, ahol igen nagy kenyérbőség van, majd innen egy nem messzire elhelyezkedő, Dordomest nevű várig másik négy nap alatt. Innen egy pusztaságos és szárazságos földön át, ahol nem lehet vizet találni, három nap alatt a Suouuának [Szávának] nevezett nagy folyóig [jutunk el], amelynek a folyón túli partján helyezkedik el a Belgradának [Belgrád] nevezett jó és gazdag város, Bulgária kezdete."

Hainburgtól Belgrádig, amely Szent István korában a Bizánci Birodalom határvára volt, eszerint az Itinerárium leírása alapján 19 nap, kb. három hét alatt lehetett eljutni. A Székesfehérvárig tartó útszakaszról, az útba eső várakról, városokról egyezik történészeink véleménye, azonban *Hanenburch* pontos meghatározása már problémát okoz. Györffy György szerint Tol-

A Magyarországon át vezető zarándokút Györffy György térképe alapján

navár a megnevezett hely, Kristó Gyula a Tolna megyei Kakasdnak tartja, Bóna István véleménye szerint a Tolnavár eleve kizárt, „mivel az messze kívül esett az útszakaszon". Véleménye szerint Kakasvár, Jankavár, Kovácsvár is lehet az Itineráriumban közölt Hanenburch értelmezése.

A következő név, amelynek több lehetséges megfejtése van a *Duldumast,* amely a „Dolgomost" („Hosszúhíd") szláv szóból ered, és Györffy György szerint Baranyavárral azonos. Bóna István szerint nem lehet megfejteni, hogy hol lehetett ez a település, azonban azt a nézetét kifejti, hogy szerinte nem is a szövegben említett „vár"-ról lehet szó, hanem ténylegesen egy hídról, amely a Dráván ível át. Ez azonban nem valószínű, mert az Itinerárium világosan és egyértelműen állítja, hogy településről („várról") van szó, nem pedig építményről, és a mondaton belül meg is jegyzi, hogy ezután a *Duldumast* nevű vár után kell áthajózni „egy folyón", amely valószínűleg a Dráva.

A harmadik, és egyben utolsó problémát jelentő helynév ebben az Itineráriumban a „*Dordomest nevű vár*", amely Györffy György szerint a szláv

„Tvrdomesto" („Erős hely") szóból származik, és Valkóvár lehetett. Bóna István ebben sem ért egyet Györffy Györggyel: véleménye szerint esetleg Várdahelyről lehet szó, a későbbi Péterváradról. Mindkét vár a Duna partján volt, és ez teszi nehézzé a helység pontos megjelölését. Ugyanis az Itinerárium leírásában szó sem esik arról, hogy ez a vár víz mellett lenne, pedig nem valószínű, hogy ne említette volna azt meg, hogy a Duna partján lett volna ez a Dordomest, hiszen Belgrádnál is megemlíti, hogy a Száva partján helyezkedik el.

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a folyóvizek melletti települések leírása fontos volt az Itinerárium szerzőjének, így a Magyarországon túli zarándokút folytatásának a leírásánál is megemlíti, hogy az illető település, vár, város folyó partján található-e. Ez természetesen érthető is, hiszen a korban nagyon fontos volt, hogy a zarándokok, akiknek nyilván voltak állataik – lovaik a gazdagabbaknak, szamár vagy öszvér a szegényebbeknek –, tudják azt, hogy hol találhatnak vizet. Nyilván ezért is említi az Itinerárium szerzője, hogy Dordomest után három napig olyan területen kell átkelni, „ahol nem lehet vizet találni". Tehát lehet, hogy ez a Dordomest nem folyó mellett volt: esetleg a Száva környékén lehetett és nem a Duna mentén.

Tehát a Székesfehérvár és Belgrád közötti jó 300 km-es útvonal települései a zarándokút mentén nem állapíthatóak meg egészen biztosan, csak az, hogy hol vezettek: a Duna és a Dráva jobb, illetve a Száva bal partján. És ez sem kevés, ha arra gondolunk, hogy ez a leírás közel ezer évvel ezelőtti állapotokat tükröz. Ugyanakkor a Magyarországon átvezető útvonal kérdésére a későbbiekben még visszatérünk, mert a zarándokút helységei változtak azalatt a jó két évszázad azalatt, amely időszakról tárgyalunk.

Ezek után vizsgáljuk meg a Magyarországon Jeruzsálem felé vezető zarándokút kapcsán a következő fontos kérdést: melyik az az év, amelytől kezdve biztosan mondhatjuk, hogy a zarándokok veszély nélkül, sőt olcsó élelemmel ellátott területeken áthaladva haladhattak nagy céljuk a Szentföld, Jeruzsálem felé.

Rodulf Glaber a zarándokút megnyitását évszám megadása nélkül Szent István király korára helyezi, ez pedig a munkáját ismerő külföldi történészeket arra késztette, hogy igencsak tág időkeretek között adják meg, hogy mikortól is érkezhettek az első zarándokok a szárazföldön át Jeruzsálembe, a Szentföldre. Steven Runciman összefoglaló művében azt írja, hogy „975-ben *Magyarország uralkodói* [!] keresztény hitre tértek, és ezzel megnyílt a Duna mentén a szárazföldi út a Balkánon át Konstantinápoly felé. 1019-ig, míg Bizánc teljesen ellenőrzése alá nem vonta a Balkán-félszigetet, ez meglehetősen veszélyes útvonalnak számított, de ezután már nem jelentett különösebb kockázatot Magyarországon át elérni a Bizánci Birodalom Belgrádnál húzódó határait, és onnan tovább Szófián és Drinápolyon keresztül eljutni a fővárosba."

Pierre Sigal sem említi külön Szent Istvánt, csak annyit ír: „A fellendülést előmozdító másik tényező a X. század legvégén az volt, hogy a magyarok keresztény hitre tértek. Így újabb [!] szárazföldi út nyílt Kelet felé az addig csaknem kizárólagosnak számító tengeri út mellett."

Az egyébként nagytudású francia történész arról nem ír, hogy melyik volt a Jeruzsálem felé vezető másik szárazföldi zarándokút Nyugat-Európa irányából a magyarországi előtt: talán a már említett, a Balkán-félszigeten átvezető Via Egnetiára gondolt. A francia szerző azonban két egymásnak eléggé ellentmondó dolgot is állít néhány oldalon belül:

„A Szentföldre igyekvő zarándokok számára viszont a legkényelmesebb és főképp a leggyorsabb út a viharok vagy a kalóztámadások ellenére a tengeren át vezetett", majd néhány oldallal később azt írja: „Az utazás időtartama nagyon eltérő volt. Számolni kellett a muzulmán kalózokkal, a viharokkal, a kedvezőtlen szelekkel, ezek olykor többhetes késedelmet okozhattak, sőt arra kényszeríthették a hajó kapitányát, hogy még a cél elérése előtt visszaforduljon. A XI. században, amikor a vitorlás hajózás még eléggé kezdetleges volt, Libert, Cambrai püspöke, a kedvezőtlen szelek miatt kénytelen volt lemondani jeruzsálemi zarándoklatáról."

Ugyanitt szól a szárazföldi útról, ugyancsak a 11. századi állapotokat idézve: „A jeruzsálemi utazás a szárazföldön sokkal hosszabb időt vett igénybe." Angouléme grófja és Richárd, Saint-Vanne-i apát öt hónap alatt értek Jeruzsálembe, „Igaz, hogy útközben többször is megálltak, Magyarország királyánál is". A visszaút gyorsabb volt: kb. három hónap alatt értek vissza hazájukba. Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy a francia gróf és apát októberben indultak hazájukból és márciusban értek Jeruzsálembe, akkor láthatjuk, hogy ősszel és télen utaztak, amely időszakban a Földközi-tengeren nem lehetett hajózni, vagy csak úgy, hogy a nagyon rossz időjárási viszonyok közepette az életüket is kockára tették, éppen ezért a szárazföldi zarándokút mégiscsak kedvezőbb volt.

Egy másik francia történész, Jean-Baptiste Duroselle 1990-ben kiadott nagyszabású művében a zarándokút megnyitásának idejével kapcsolatban hasonlóan fogalmaz, mint a már említett történészek:

„Géza fejedelem és fia, Vajk 975-ben vették fel a keresztséget. [!] Vajk, akinek később az István nevet adták, s aki 997-ben apja örökébe lépett, figyelemre méltó uralkodónak bizonyult, és az egyház szentté avatta. [...] A Szentföldre előbb a tengeren át utaztak, majd I. István magyar király megtérítése [!] után a szárazföldi utakon is. A Földközi-tenger a 11. században elveszítette biztonságát, de száz évvel később már újra nyugodtan lehetett hajózni rajta."

Egy másik, szintén az 1990-es években kiadott műben, az angol Felipe Fernández-Armesto érdekes és jól megírt munkájában a Jeruzsálem felé za-

rándoklás fellendülését szintén Magyarországhoz köti, de a 970-es éveknél korábbra teszi:

„...Jeruzsálem is mind több szárazföldi útra érkező zarándokot vonzott, miután 955-ben a magyarokat sikerült a Lech-mezei ütközetben végképp ártalmatlanná tenni."

Az angol történész ír ugyan Szent Istvánról, de vele kapcsolatban nem említi a zarándokút megnyitását a szárazföldön át.

Az amerikai történész James Ross Sweeney, aki tanulmányai révén jól ismert Magyarországon, szintén ír a Magyarországon át vezető zarándokútról, de nem Szent Istvánnal kapcsolatban. Szent István említésekor csak a legendájából ismert jeruzsálemi kolostor alapításáról ír:

„A Magyarországon keresztül vezető zarándokút egyre népszerűbbé vált a magyarok megtérése és azután, hogy II. Bazilius meghódította Bulgáriát."

Végül ennek a rövid áttekintésnek a végén, említsük meg, hogy Sweeney tanulmányával nagyjából egyidőben, egy másik angol történész miként vélekedett erről a kérdésről. Donald Matthew ezt írja nagyívű összefoglaló munkájában:

„A pápa koronát adott a magyar uralkodónak, aki a keresztségben az István nevet kapta, és feleségül vette Bajor Henrik [a későbbi császár] húgát. István király alatt (1000–1038) Karoling mintára szerveződött meg az állam és az egyház. Vallási központja: Esztergom. Világi fővárosa, Székesfehérvár királyi koronázó város lett az új, Jeruzsálembe vezető zarándokút mentén. [...] A magyarok megtérése egy csapásra keresztény országúttá tette a Dunát és 1018-ban a bizánciak befejezvén »Bulgária« meghódítását, érdemi határukat kitolták egészen Belgrádig. Most először vált lehetségessé, hogy a zarándokok keresztény országokon át jussanak a Rajna-vidékről Konstantinápolyba. S tették is ezt sokszor, látogatták a jeruzsálemi szent helyeket. A Szent Sír templomát, amelyet 1009-ben lerombolták a Fátimida kalifa parancsára, 1038-ban újjáépíttette a bizánci császár. A magyarok megkeresztelkedése egyfelől stabilizálta a kereszténységet, másfelől soha nem látott mértékben kitágította a keresztények mozgásterét."

Ezek a számunkra fontos és jelentős gondolatok is azt mutatják, hogy a nyugat-európai történészek közül többen elismeréssel tekintenek Szent István megkeresztelkedésére, és kiemelkedően fontosnak tartják a Jeruzsálem felé vezető zarándokút megnyitását. Matthew gondolatai, értékelései összecsengenek Györffy György és Kristó Gyula véleményével is:

„Valójában István 41 éves uralkodása, mely időben meghaladta még a tartósan tevékenykedő Szent László és Könyves Kálmán együttes uralmát is, olyan nagy időszakot fog át, hogy méltán két korszakra bontható, s ennek választóját nagyjából 1018-1019-re tehetjük, ami időben is István uralkodásának a közepére esik. Az új zarándokút megnyitása, mely Magyarországot bekapcsolta Európa vérkeringésébe, jó okkal tekinthető korszakhatárnak: az új rend megteremtésével és biztosításával eltelt 21 év után a második két évtized a nemzetközi távlatú továbbfejlesztés lett, amelynek során Magyarország Európa számottevő tényezőjévé vált. A zarándokútnak a keletre utazóknak abban állt a jelentősége, hogy mind a zarándokok, mind a nyomukban haladó kereskedők nem voltak kitéve a tengeren a hajósok kapzsiságának és a kalózok veszedelmének, szárazföldön pedig a kémnek bélyegzés következményeinek, hiszen olyan 'hadi úton' mehettek, amelyet királyi várak katonasága őrzött, és az ellátásról a várak alatt létesített piacok gondoskodtak" - írja Györffy György. Ezt a kérdést Kristó Gyula így fogalmazza meg:

„A keresztény világ magához ölelte Magyarországot, az odatartozás élményével adományozta meg. Az ország sem maradt adós: szenteket adott az egyetemes katolicizmusnak, s a hit befogadásával Magyarország keleti határáig vitte el Róma befolyását. A külkapcsolatok tágultak. Magyarok jutottak külföldre, számos idegen került Magyarországra. Magyarországon át vezetett a legfontosabb transzeurópai útvonal, a Szentföldre vivő szárazföldi út."

Hogy mikortól is számíthatjuk azt, hogy a zarándokok elkezdtek Magyarországon át Jeruzsálem felé vonulni, láttuk, hogy a nyugati történészek eltérő évszámokat adtak meg 955-től egészen Szent István uralkodásának idejéig. A magyar történészek viszont már Pauler Gyulától, a 19. század végétől kezdve egyértelműen Szent Istvánhoz kötötték a Jeruzsálem felé vezető zarándokút megnyitását: igaz ugyan, hogy eltérő dátumokkal. Pauler Gyula 1026 tájára teszi a zarándokút megnyitásának idejét, amikor a feljebb már említett Vilmos, angouléme-i gróf és Richard, Saint-Vanne-i apát és kíséretük vonult át Magyarországon, és akiket Szent István király is fogadott. Marczali Henrik, akinek a műve nagyjából egyidőben készült Pauler Gyula munkájával, szintén hasonló véleményen van.

Az 1930-as években írt összefoglaló *„Magyar Történet"*, Hóman Bálint és Szekfű Gyula munkája, illetve az 1938-ban, Szent István király halálának évfordulójára készült Hóman Bálint mű is Szent István uralkodásának a második felére teszi a Jeruzsálem felé vezető zarándokút megnyitását:

„István megnyitotta országa határát és útait az országba jövő vendégnépek, de a Szentföldre zarándokoló hívők előtt is. Sok jámbor keresztény vette útját ezidő óta a tengert elkerülve Magyarországon át..."

Az 1945 utáni magyarországi történeti művekben összefoglaló jelleggel Györffy György írt *„István király és műve"* című már említett munkájában a Jeruzsálem felé vezető zarándokútról. Györffy már időponthoz is megpróbálja kötni a zarándoklatok kezdetét, bár megjegyzi, hogy „A zarándokok átvonulására vonatkozó feljegyzéseket többnyire nem tudjuk évhez kötni", de az 1020-as és 1030-as évekből rendelkezünk az első ilyen jellegű adatokkal. Korábban azért nem lehettek zarándoklatok Magyarországon keresztül, mert a keresztény hit még nem volt teljesen szilárd a Szent István koronázását követő első évtizedben. Egy, az 1012-ből való említés szerint, amely Kálmánnak, a skót zarándoknak az esetét írja le, azt mutatja, hogy a Duna-völgyén még Magyarországig sem lehetett eljutni. Kálmán (Columannus), aki úgy tudta, hogy a Duna már keresztény országokon át folyik, gyalogszerrel, a Duna-völgyén vágott neki, hogy elérjen Konstantinápolyba. Azonban már Bécs előtt, Stockerauban elfogták, és megvádolták, hogy morva kém. Megkínozták és kivégezték a jámbor zarándokot, akit halála után nem sokkal később már szentként tiszteltek Ausztriában.

Györffy szerint a skót Kálmán kivégzése után kb. hat évvel nyílhatott meg a zarándokút, akkor, amikorra befejeződött a bizánci-bolgár háború és Bulgária a Bizánci Birodalom része lett. Ennek a háborúnak a befejező szakaszában, 1018-ban II. Bazileiosz (976–1025) és Szent István katonai és politikai szövetséget kötöttek a bolgár trónra gyilkossággal került cár, Iván Vlagyiszláv (1015–1018) ellen. Szent István a Balkánra vonult, ahol találkozott a bizánci császárral – azt nem tudjuk hol –, majd közösen legyőzték a bolgár cárt.

„A bolgár hadjárat befejezése azt jelentette, hogy Magyarország híd lett a német-római és görög-római császárság között. A népvándorlás óta Európa vérkeringéséből kikapcsolódott »Pannónia« Nyugat és Kelet között a fő szárazföldi ütőér lett, amelyen anyagi javak és eszmék áramoltak, hogy az eladdig félreeső Magyarországot Európa szerves részévé avassák."

A zarándokút megnyitása ennek fontos lépése volt, bár ez elsősorban nem a nyugat-európai kereszténység igénye volt, hanem Szent István király belső indíttatású döntése. Ez a döntés Kristó Gyula véleménye szerint is, amely egybecseng Györffy és Sweeney már idézett megállapításával, 1018 körül történhetett meg:

„Az egyik legnagyobb szolgálat, amit István a keresztény egyháznak tett, a Magyarországon átvezető jeruzsálemi zarándokút megnyitása volt. Ko-

rábban a Szentföldre igyekvők a sokkal kockázatosabb tengeri úton jutottak csak el céljukhoz, mivel a Kárpát-medencei átkelés még a 11. század első két évtizedében is veszélyes volt. [...] Úgy tűnik, 1018 tájától [amikor a Balkánon is normalizálódtak a viszonyok, a bizánci-bolgár háború véget ért] nyílt lehetőség a biztonságos áthaladásra Délkelet-Európán."

A zarándokok tehát a legnagyobb valószínűség szerint 1018–1019 tájától kezdve kezdték el benépesíteni a Duna-Dráva-Száva mentén haladó utat, amely mellett biztonságos, piacokkal rendelkező várak, települések voltak, és Belgrádba jutva, bizánci területre, ott is komolyabb veszélyek nélkül folytathatták az útjukat Jeruzsálem, a Szentföld felé.

Szent István király pedig, ahogy már Rodulf Glaber leírásából is tudjuk, a zarándokokat „testvérként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott". Ezt megerősíti Odiló cluny-i apát már idézett levelének részlete, illetve Berno, reichenau-i apát levelének a fennmaradt kivonata is, amelyben az apát „köszönetet mond neki azért, hogy emberséggel bánt a Jeruzsálembe menő szerzetesekkel. [...] István magyar király a gallokat, németeket és másokat, akik országán keresztül vándorolnak Jeruzsálembe és a szentek más helyeihez, bőkezűen segítette." Ezért tűnik teljesen hitelesnek Szent István Nagyobbik Legendájának az a híradása, amely szerint:

„Az irgalomnak és kegyességnek oly szélesre tárt karjaival ölelte át Krisztus szegényeit, sőt bennük Krisztust, hogy egyetlen vendég vagy zarándok sem távozott tőle szomorúan jóságának valamilyen vigasza nélkül."

Az első évtizedek zarándokai

Jöttek is a zarándokok az elkövetkező években, évtizedekben: szegények és gazdagok magányosan vagy csapatosan. Az első nagyobb zarándokcsoport a már többször említett, francia területről 1026-ban érkező, a Szentföldről pedig a következő évben, 1027-ben visszatérő zarándokcsoport volt. Vezetőjük Vilmos, angouléme-i gróf volt és kíséretének tagja volt többek között bourges-i Odo déols-i főnemes, Richárd verduni apát, a híres tudós és egy másik, szintén Richárd nevű egyházi ember, angouléme-i apát.

Ebben az időben érkezhetett Szent István király udvarába a leghíresebb zarándok ebből az időből, akit valószínűleg mindenki ismer Magyarországon: az itáliai Gellért, a későbbi Szent Gellért püspök.

„Hogy tehát őszinte lélekkel élje a szent életet, az Úr sírját kívánta meglátogatni [...] Így jutott el Pannónia tájaira, amelynek koronáját akkor az igaz keresztény király, István tartotta. Az Isten embere alázattal és esdve

járult eléje, s feltárva útjának célját, igen kedves, szerető fogadtatásban részesült."

Szent Gellért püspök Györffy György szerint hitelesebbnek tartott *Kis Legendá*ja hozzáteszi ehhez azt, hogy Szent István társaitól elválasztotta és erővel tartotta itt Magyarországon Imre herceg későbbi nevelőjét. Természetesen nem azért, mert ellenségnek vagy kémnek tekintette, hanem azért, hogy Magyarországon hirdesse Isten igéjét.

Azonban nem minden zarándokot marasztalt keresztényi hite és kedvessége miatt Szent István király: Wernert, Strasbourg püspökét 1027-ben nem engedte át Magyarországon.

„Wernert, Strasbourg városának püspökét a császár követként Konstantinápolyba küldte. Miközben ő azt színlelte, hogy imádkozás céljából kerekedett fel Jeruzsálembe, csodálatos módon akadály tornyosult elé, amiről úgy véljük, hogy Isten ítélete ez, kit senki kijátszani nem tud. Miközben ugyanis nagy csapat ember, valamint még nagyobb számú néma jószág, ló, ökör, juh és disznó kíséretében, számos, igencsak evilági gyönyörűséget keltő dolgot magával vive Magyarországra érkezett, István király akadályt gördített áthaladása elé."

Ezeket a sorokat Wipo német történetíró egyházi ember, az uralkodói udvar papja írja a „*II. Konrád császár tettei*" [Gesta Chuonradi II. imperatoris] című művében. Elmondja, hogy tényleg nem zarándokúton járt a püspök, hanem II. Konrád császár (1024–1039) követeként indult Konstantinápolyba VIII. Konstantinos bizánci császárhoz (1025–1028). Ezt Szent István megakadályozta, mert a két császár lehetséges szövetségét ellenségesnek tartotta Magyarországgal szemben: II. Konrád rövidesen ténylegesen is ellensége lett Magyarországnak. Az 1030. évi háborút követően, Szent István győzelme után azonban újra benépesült a zarándokút: tudjuk, hogy 1035-ben a már 1026-ban Magyarországon járt Richárd verduni apát újra Jeruzsálembe zarándokolt Ebervinnel, a trieri Szent Márton kolostor apátjával. Ugyanebben az időben zarándokolhatott át Magyarországon Jotsaldus, Odiló cluny-i apát tanítványa és életírója, és vele együtt ment Hugó apát és Richárd püspök is Jeruzsálembe. Talán pont az ő szívélyes fogadtatásukról ír Szent Istvánnak már említett levelében Odiló apát. Nagyon valószínű, hogy ezekben az években, még Szent István király halála előtt történt, hogy Azecho wormsi püspök egyik „barátja és bizalmasa", ahogy Egilbertnek, freisingi püspöknek írt levelében nevezi a zarándokot, haladt át Magyarországon Jeruzsálem felé.

Szent István halála után sem szűntek meg a zarándoklatok. Orseolo Péter idején zarándokolt Jeruzsálem felé Poppo Trieri érsek, majd a Magyarorszá-

got ért német-római császári támadások és belső problémák után – amelyek miatt 1053-ban Theodericus angers-i apát sem tudott áthaladni Magyarországon – 1054-ben Lietbertus cambrai püspök közel háromezer zarándokkal haladt át I. András király szívélyes vendéglátásától kísérve. Igaz ugyan, hogy a püspök nem tudott eljutni a Szentföldre, mert azokban az években mind a muzulmán, mind a bizánci hatóságok megnehezítették a Nyugat-Európából érkező zarándokok útját: 1056-ban a jeruzsálemi muzulmán hatóságok például megtiltották a nyugati zarándokoknak, hogy belépjenek a Szent Sír templomba és bizonyos zarándokokat ki is tiltottak Jeruzsálemből. Ebben valószínűleg a bizánci császár is hallgatólagosan egyetértett a muzulmánokkal.

Azonban ezek csak átmeneti nehézségeknek tűntek és 1058-ban már újra zarándokok nagy csoportja vonult át Magyarországon. Aldredus worcesteri érsek vezetésével először jártak ezen az úton angolok, tehát a németek, franciák, itáliaiak mellett újabb nyugat-európai nemzet képviselői jelentek meg a Magyar Királyság területén I. András uralkodása idején. A jeruzsálemi zarándokút első néhány évtizedének zarándoklatainak áttekintését az 1065. évi nevezetes, az addigi legnagyobb létszámúval, a híres német zarándoklattal érdemes befejezni. Sigisfridus mainzi érsek, Vilmos utrechti, Ottó regensburgi és Günther bambergi püspök vezették a több gróf, gazdag nemes és kb. 12 ezer szegény alkotta óriási zarándok sereget. A források megemlítik, hogy mikor a Szentföldről visszafelé jöttek, 1065. júliusában – valószínűleg Sopronban – meghalt Günther bambergi püspök, de holttestét a zarándokok magukkal vitték hazájukba.

Az 1010-es évek végétől évtizedeken át zarándokok ezrei érkeztek Magyarországra: „A zarándokút forgalma nőttön-nőtt, hogy majdan a keresztes hadak ösvényéül szolgáljon" – írja Györffy György.

Az első évtizedek zarándoklatainak áttekintése végén érdemes megemlíteni, hogy Szent István király nemcsak a Magyarországon áthaladó jámbor zarándokokat segítette, hanem a zarándokok számára házat építtetett Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Rómában és egy későbbi, 13. századi hagyomány szerint Ravennában is.

„Szerzeteskolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott. Bőséges mindennapi eleséget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította. A világ fejében, Rómában is, István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfallal körülkerített telepet házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak alapított, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét. Még a királyi várost, Konstantinápolyt sem fosztotta meg ajándékozó jótéteményeitől, csodálatos művészettel épült templomot adományozván minden hozzávalóval."

Nem biztos, hogy Hartvik püspöknek mindenben igazat adhatunk, de az igaz, hogy Szent István a Jeruzsálem felé igyekvő zarándokok előtt megnyitotta Magyarországot és ezzel több évszázad után újra keresztény országút lett a Kárpát-medence. Még évszázadokon át az is maradt, nemcsak a keresztes hadjáratok évszázadai során, hanem a középkor végéig. Egyetérthetünk Hóman Bálinttal, amikor ezeket írja:

„István volt a keresztény nyugati politika és a királyi hatalom igazi megalapítója, mert az ő eszmevilágában már meggyőződéssé, világnézetté érlelődött mindaz, ami elődeinél csak politikai útkeresés volt.

Szent István lelke a magyar öntudat, a krisztusi hit, a nyugati szellem felbonthatatlan szintézise; kultúrája a magyar hagyomány, a katolikus vallás, a keresztény erkölcsön és klasszikus szellemen épült műveltség elemeit harmonikus egységbe foglaló keresztény magyar műveltség volt."

II.
Szent László király és az első keresztes hadjárat katonai vezetésének kérdése

Egy hadjárat megindításának tervezésekor mindig nagyon fontos kérdés az, hogy ki legyen a hadsereg parancsnoka, kit lehet vezérré tenni. Természetesnek gondoljuk azt, hogy a Jeruzsálem felszabadítását célul tűző első katonai vállalkozáskor sem lehetett ez másként. Éppen ezért nagyon érdekes az, hogy Szent László király legendáiban és más középkori magyar forrásokban is azt olvashatjuk, hogy a Nyugat-Európából érkező, a Szentföldet a muzulmán uralom alól felszabadítani akaró nemesek a magyar királyt kérték fel katonai vezetőjüknek. Ezekben a forrásokban azonban apró, de mégis fontos eltérések vannak.

„Elhatározta tehát [Szent László], hogy Jeruzsálembe megy, s ott ha kell, meghal Krisztusért, aki Isten dicsőségének a kisugárzása és lényegének képmása, s nem habozott vállalni a legkegyetlenebb kereszthalált az emberek megváltására. Minthogy pedig Szent László híre s a király neve széltébenhosszában elterjedt, a frankok, lotaringok és alemánok fejedelmei ugyanarra a zarándokútra vállalkoztak, kérték Lászlót, a kegyes királyt, legyen a vezére s irányítója nekik maguknak s alattvalóiknak. De mielőtt Magyarországra érkeztek volna, a kegyes király királysága szorongató szükségét orvoslandó a csehek elleni hadjáratra utazott..."

Szent László király Legendájának hosszabb változata azonban már nemcsak zarándoklatnak tartja az elhatározást, hanem fegyveres hadjáratnak.

„Megfogadta, hogy Jeruzsálembe megy, hogy ahol a mi urunk Jézus Krisztus vére megváltásunkért kiontatott, ő a maga vérével Krisztus keresztjének ellenségeivel küzdjön. A frankok, lotaringok és alemánok fejedelmei, akik az Úr seregével ugyanoda igyekeztek, mind egyformán, egyhangúlag méltán méltó vezérükké és irányítójukká választották. Előbb azonban, mintsem Franciaországból és Németországból s a többi nyugati, az Úr seregei Magyarországra érkeztek volna, a kegyes király királysága szorongató szükségét orvoslandó a csehek elleni hadjáratra utazott..."

A Képes Krónika Szent Lászlóval foglalkozó részei, amelyet a szakirodalom „*Gesta Ladislai Regis*"-nek nevez, és amelyet a kutatók jórésze korábbinak tart a Legendánál, hasonlóan, ugyanakkor kissé eltérően fogalmaz, mint a Legenda szövegei.

„Amikor Bodrogban a húsvétot ünnepelte, Franciaországból, Ispániából, Angliából és Britanniából, de főként Wyllermustól, a frank király testvérétől követek érkeztek hozzá, és tudatták vele, hogy megbosszulják a mindenható Isten sérelmét, a Szent Várost és a Szent Sírt ki akarják szabadítani a szaracénok kezéből. Ezért arra kérték a dicső királyt, hogy legyen vezérük és kormányzójuk Jézus Krisztus seregében. Hallván ezt a király »örvendezett nagy örömmel«, és még ugyanezen az ünnepen Hungária nemesei elbúcsúztatták őt. Egész Hungária búslakodott miatta."

Ezt követően a Képes Krónika részletesen leírja, hogyan indult Szent László a csehek ellen és kérte meg „Konrád cseh herceget", hogy csatlakozzon hozzá jeruzsálemi hadjáratára. Ezután a források leírják Szent László halálát, de a nyugati keresztesek viselkedését újra csak másképpen írja a Legenda és másképpen a 14. századi krónikakompozíció. „Így veszett el az egy László királyban a Krisztus szentségére felesküdött lovagok minden reménysége" – jegyzi meg szűkszavúan a Legenda. A Képes Krónika bővebben fogalmaz, és már átvezeti ezt a részt az első keresztes hadjárat eseményeinek a leírásához.

„Amikor Jézus Krisztus említett zarándokai meghallották, hogy a dicsőséges László király meghalt, nagyon fájlalták, azután követeket küldtek Kálmán királyhoz, és ugyanazt kérték tőle is, amit a dicsőséges László királytól – azt gondolták, ő is ugyanolyan kegyes, mert ugyanabból a vérből eredt. Kálmán király pedig ezt hallván nemcsak hogy azt nem ígérte meg, hogy velük megy, hanem még utat sem engedett nekik országán keresztül."

A *Képes Krónika* tudósítása szerint tehát Kálmánt is felkérték a nyugati keresztesek vezérüknek, de ő ezt nem fogadta el, sőt az első keresztes hadjárat résztvevőivel nem bánt méltó módon.

Érdemes azonban azt is áttekintenünk, hogy a középkori fontosabb magyar források miként írnak arról, hogy Szent László az első keresztes hadjárat vezére volt-e vagy sem.

Kézai Simon *„Gesta Hungarorum"* című művében alig néhány sorban ír Szent Lászlóról, abban meg sem említi, hogy nyugati keresztesek jártak volna Szent Lászlónál. Kézai felületes ismereteit Szent László uralkodásának eseményeivel kapcsolatban mutatja, hogy uralkodásának az idejét sem tudja pontosan megadni, tehát valószínűleg alig ismerte a Szent Lászlóról korábban írottakat.

A következő magyar forrás amelyet megemlítünk, már részletesen ír Szent László tetteiről, így a nyugati keresztesek szerepéről is. Thuróczy János ítélőmester Mátyás király korában írta meg *„Chronica Hungarorum"* címmel a magyarság történetét. Ebben a művében Thuróczy János szó szerint átveszi a Képes Krónika megállapításait, tehát azokat teljesen hitelesnek fogadja el.

1488-ban, ugyanabban az évben mikor Brünnben és Augsburgban kiadták Thuróczy művét, Itáliából Magyarországra érkezett Pietro Ransano (Petrus Ransanus) Lucera püspöke. Ransanus gyakorlatilag ugyanazt írta le, mint Thuróczy - illetve éppen ezért mint a Képes Krónika. Azonban egy kis különbség mégiscsak található a tudós püspök munkájában az előbb már említett forrásokhoz képest.

„Akkora volt a tekintélye a keresztény fejedelmeknél, hogy többségük követet küldött hozzá azzal a kéréssel, hogy vállalja el a keresztény sereg vezetését, mivel elhatározták, hogy hadjáratot indítanak a szaracénok ellen a Szentföld visszaszerzésére; ők ugyanis hajlandók a legvallásosabb uralkodó hadijelvényeit követni, és az ő szent parancsait teljesíteni. A legkeresztényibb király helyeselte és jóváhagyta tervüket, és azt válaszolta a szószólóknak, hogy az őket küldő fejedelmeknek minden igyekezettel teljesíti kérését, készítse el mindegyikük az ily nagy és tisztes háborúhoz szükséges dolgokat; neki már kész és felszerelt csapatai vannak arra, hogy igen gyorsan elkészítse mindazt, ami seregének szükséges. Miután azokat fejedelmeikhez visszaküldte, azon kezdett fáradozni, hogy elkészítse, ami a hadviseléshez szükséges; de az Isten másképp látta jónak."

Itt már nem egyszerűen csak zarándoklatról vagy fegyveres harcról van szó, hanem hadjáratról, amelyet Szent László már el is kezdett szervezni, de a hadjárat megindításában halála megakadályozta. A cseh kérdés itt már fel sem merül, mint ahogyan az sem, hogy Kálmán királyt Szent László halála után felkeresték volna a nyugati keresztesek. Sőt, Kálmánnal kapcsolatban még az első keresztes hadjárat átvonulásának leírásakor sem esik szó, amely pedig Thuróczynál részletesen le van írva. Ransanus tehát a saját tudása és felfogása alapján változtatott az általa ismert és használt forrásokon.

Ransanus szintén Itáliából érkezett kortársa volt Antonio Bonfini, aki hosszan ír a lovagkirályról, és részletesen leírja, hogy szerinte hogyan is történt az első keresztes hadjárat vezetésére való felkérés:

„[Szent László] Semmire sem vágyott jobban, mint egy jeruzsálemi hadjárat fővezérségére, hogy vérét ontsa annak az Istennek az akaratából, aki minket vérével váltott meg a haláltól, Sírját és a többi kegyhelyet megszabadítsa..., mert tudta, hogy ennél a vállalkozásnál nincs fontosabb Megváltója szemében."

Csak ezt követően tér rá arra Bonfini, hogy megérkeztek hozzá Nyugat-Európából a követek:

„László [...] a húsvét ünnepét Bodrog várában ülte, amikor küldöttek érkeztek hozzá Galliából, Hispániából és Bretagne-ból. [...] Vilmos, a francia király öccse, különmegbízottakat is küldött hozzá, akik a többieknél is buzgóbban kérlelték a királyt, hogy pápai felhatalmazással és a keresztény nép kívánságára Megváltónk Sírjának a szerecsenek hatalmából való kiszabadításáért vállalja el ezt a hadjáratot..."

Tehát Bonfini szerint is gondolkodott már Szent László egy Szentföldre vezetett hadjáraton és ezt követően érkeztek meg hozzá a követek.

A legfontosabb középkori magyar vagy Magyarországon készült források adatait azonban nyugati forrás vagy források nem erősítik meg. Sőt, a francia történetírásban a 11. századtól kezdve egészen a 12. század közepéig a keresztes hadjáratokkal kapcsolatban a keresztények ellenségének tartották a magyarokat. Ez a kép csak a második keresztes hadjárat után, illetve III. Béla uralkodás idején változott meg a 12. század második felében.

Történészeink véleményei a kérdésről

Azonban, hogy egyáltalán miért terjedt el Szent László királyról, hogy a nyugati keresztesek felkérték vezérüknek, s hogy ez igaz lehetett-e, arról a magyar történészek régóta gondolkodnak.

Pauler Gyula már említett összefoglaló nagy művében részletesen szól Szent László uralkodásáról, és arról, hogy valóban őt kérték-e fel a nyugati keresztesek vezérüknek. Pauler szerint a 11. század végén egész Európában elterjedt a zarándoklás igénye, és ez a gondolat Szent László király udvarában is megjelenhetett. Véleménye szerint a zarándoklás magyarországi igényének a megjelenésében jelentős szerepe volt az 1091-ben alapított somogyvári bencés kolostornak, amely a francia műveltséget és kultúrát hozta el Magyarországra. Ezt a véleményt az is alátámasztja, hogy a somogyvári

apátság tagjai közé még 150 évvel az alapítása után is csak francia származású léphetett be, éppen ezért folyamatos volt az apátság területére a francia egyházi emberek érkezése, akik nyilván magukkal hozták műveltségüket és egyházi felfogásukat is.

Pauler véleménye szerint a másik ok, amiért Szent László zarándoklatra gondolt, az az volt, hogy 1093-ban Magyarországot érintve ment Jeruzsálembe Saint-Gilles grófjának, Rajmundnak az öccse, Vilmos, toulousei gróf. Pauler szerint ő a magyar forrásokban szereplő „Willermus, a frank király testvére", bár Pauler őt nem I. Fülöp (1060–1108) testvérének, hanem nagybátyjának tartja.

Szent László tényleges zarándoklatra készülését Pauler két évvel Vilmossal való találkozása utánra helyezi, 1095 húsvétjára. Ezt az időpontot jelölik meg a források, hogy Szent László találkozott a nyugati keresztesekkel. Azonban nem tudott rögtön indulni, a csehországi események lekötötték, azután pedig 1095. július 29-én meghalt, tehát nem jutott el a Szentföldre. Bár, teszi hozzá Pauler Gyula, Szent László „a bekövetkező nagy események folytán, aligha végzett volna be mint egyszerű, vezeklő zarándok". Itt nyilván az első keresztes hadjáratra gondol, de azt hozzáteszi, hogy ennek a vezetésére nyilvánvalóan nem kérték fel Szent Lászlót.

Hasonlóan vélekedik Szent László vezérré való felkéréséről Marczali Henrik is. Szerinte csak az utókor képzelte el a lovagkirályt „a keresztes háborúk hősének". Ez azért terjedhetett el, mert az uralkodásának a vége majdnem egybeesett az első keresztes hadjárat kezdetével, illetve III. Béla korában – amikor László királyt szentté avatták és kultusza megerősödött – jelentős volt a Franciaországgal való politikai összeköttetés. Viszont Marczali Paulerral szemben azt állítja, hogy Szent László egyéniségéből hiányzott „az a kalandos és mysticus elem, mely a nyugat-európai fejedelmeket Jeruzsálembe vitte". (...) „Akkoriban a keresztes hadjárat egész szelleme akkor még nagyon, de nagyon idegen volt a magyartól." Marczali szerint ez a keresztes hadjárat vezetésére való felkérés éppen úgy nem igaz, mint az, hogy a források szerint felkérték volna Német-római császárnak. Marczalinak az a véleménye, hogy a keresztes hadjárat vezérségének a kérdése, annak ilyen bemutatása a Szent Lászlóról szóló forrásokban nem más, mint „az egyházi, mondjuk: pápai gondolkodásnak" a megjelenése.

Azonban két elgondolkodtató tévedése van Marczalinak, amelyek kissé elbizonytalanítanak gondolatainak helyességéről. Az első az, hogy szerinte Vilmos, toulouse-i gróf elzarándokolt ugyan Jeruzsálembe, de nem Magyarországon keresztül. A másik az, hogy Szent László halálának idejét és helyét pontatlanul adja meg: szerinte Bodrog várában, 1095. június 28-án halt meg, pedig akkor már Pauler munkájából pontosan lehetett tudni, hogy a cseh határnál július 29-én halt meg, és ezt érdemben azóta sem cáfolta meg senki történészeink közül.

1914-ben, az első világháború kezdetének idején adták ki Márki Sándor „*Magyar középkor*" című tanulmánygyűjteményét, amelyben Szent László uralkodásáról is ír. Ő sem fogadta azt el, hogy „Szent Lászlót Európa népei a keresztes hadak fővezérének, a németek pedig császáruknak akarták megtenni", azonban jóindulatúan hozzáteszi: „Ne bántsuk a magyar legendákat: századokon át ápolták a nemzeti érzést s nagy alkotásokra lelkesítették művészeinket és költőinket."

Jó húsz évvel később Hóman Bálint hasonlóan vélekedett Szekfű Gyulával közösen írt összefoglaló munkájában: „Népe benne látta a keresztény világ vezéralakját, a Szent Sír felszabadítására induló keresztes hadjárat hívatott vezérét. [...] Történeti alapja nincs e legendának, de eszmei igazság van benne", és ennek „állított emléket történetünk első összefüggő irodalmi feldolgozásának, a *Gesta Ungarorum*-nak írója", ezért véleménye szerint ez a legenda Szent László halála után nem sokkal később terjedt el.

1945 és 1990 között sem változott meg alapvetően az a vélemény, hogy Szent László király nem lehetett egy készülő keresztes hadjárat vezetője, de a történészek gondolkodásában azért vannak különbségek az előző korszak felfogásához képest.

Az 1945 és 1990 közötti időszakban befejezetlenül maradt a Magyarország történetét összefoglaló tízkötetesre tervezett mű, de az Árpád-korral foglalkozó részek 1241-ig elkészültek. Szent László uralkodásáról Györffy György írt, aki munkájában érdekesen ötvözi össze a középkori magyar források anyagát a saját maga által felállított elmélettel. Először azt írja, hogy Vilmos, toulouse-i gróf a pápa, II. Orbán híve volt, és 1093 húsvétján úgy szerette volna Szent Lászlót a pápa irányában visszafordítani, hogy a magyar király „zarándoksereg élén kövesse" a Szentföldre Vilmost. Szent László foglalkozott is ezzel a gondolattal, amelynek bizonyítására azt hozza fel Györffy, hogy Szent László az 1095 húsvétján kibocsátott dénárján olyan keresztet ábrázolt amilyet nem sokkal később már a Jeruzsálem felé igyekvő zarándokok viseltek. Azonban 1095 nyarán bekövetkezett halála megakadályozta ebben a tervében a királyt – teszi hozzá Györffy György.

Az ebben az időszakban a kérdéssel foglalkozó történettudományi művek közül James Ross Sweeney már idézett tanulmánya a legfontosabb, aki szintén azon a véleményen van, hogy Szent Lászlót nem kérhették fel az első keresztes hadjárat katonai vezetésére.

Mielőtt rátérnénk az 1990 után készült munkákra, érdemes azt is áttekinteni, hogy a középkori magyar források kiadásában a magyarázó jegyzetek mit fűznek Szent László katonai vezérségének a kérdéséhez. Csak két példa, amely rávilágít arra, hogy milyen változások következtek be például Vilmos toulouse-i gróf személyével, megítélésével kapcsolatban 1945 és 1990 között.

Ha ennek az időszaknak a forráskiadásai között időrendben haladunk, akkor Thuróczy János 15. század végén írt, *A magyarok krónikája című* művé-

vel kell kezdenünk, amelyet 1980-ban adtak ki. A Szent László királlyal foglalkozó részekhez a jegyzeteket Horváth János írta. Ebben az szerepel, hogy „Willerm talán Rajmund toulouse-i gróf Vilmos nevű testvére, aki azonban zarándokként ment 1093-ban a Szentföldre". Itt már szóba sem került I. Fülöp francia király mint rokon - ugyanúgy mint ahogy Györffy György sem beszél erről -, „Rajmund" toulouse-i grófnak van nevezve, holott Saint-Gilles grófja volt és Vilmos, az öccse volt a toulouse-i gróf. Igaz, hogy csak „talán" volt az öccse - ahogy Horváth János megjegyzi. Azonban ugyanekkora tévedés azt írni, hogy Thuróczy művében „A Somogy megyei Bodrogról van szó, Kaposvártól északra", pedig már Györffy György 1963-ban megjelent, az Árpád-kor történeti földrajzáról szóló művében részletesen kifejtette, hogy ebben a részben Bodrog vármegye Bodrog váráról van szó.

Horváth János jegyzetének két utolsó állítása, hogy Szent László király nem lehetett a keresztes hadak vezére, illetve esetleg talán „szentföldi zarándokutat tervezett, s ezt értették félre a források".

A másik forráskiadvány a *Képes Krónika* 1986-os kiadása, amelyben a jegyzeteket Kristó Gyula írta. Ő már újra megemlíti I. Fülöpöt, akinek Vilmos „rokona" volt, „ha nem is testvére". Vilmost Kristó Gyula helyesen toulouse-i grófnak nevezi, és Györffy Györgyhöz hasonlóan úgy gondolja, hogy „Szentföldi zarándokútra nyerte meg Lászlót", ugyanakkor ő sem fogadja el, hogy felkérték volna a keresztes hadak vezérének a magyar királyt.

Kristó Gyula néhány évvel később összefoglaló művében megismételte ezt az állítását amikor azt írja, hogy „1093 tavaszán egy francia gróf" Magyarországon haladt át Jeruzsálem felé, és Bodrog várában találkozott Szent László királlyal. Mindehhez hozzáteszi azt, hogy nem jöhetett szóba Szent László fővezérségének a kérdése.

Kristó Gyula munkájának a véleményét idézve térjünk vissza a forráskiadványok rövid, de annál érdekesebb jegyzeteinek a bemutatásától az 1990 utáni időszak összefoglaló műveihez. Az első ilyen jellegű mű, amelyben újra felbukkan Szent László és Vilmos toulouse-i gróf, az Makk Ferencnek a Millecentenárium évében írt összegző munkája Magyarország 896 és 1196 közötti külpolitikájáról. A műben nem esik szó sem zarándoklat tervéről, sem keresztes had vezetésének vállalásáról: Makk Ferenc szerint 1093-ban a magyar királyi udvarban egyszerűen csak politikai tárgyalás történt: „A pápapárti erők megbízásából 1093-ban a magyar királyt felkereste IV. Vilmos toulouse-i gróf, a pápa egyik híve. Az volt a feladata, hogy közvetítsen a reformpápaság és a Magyar Királyság között, s ennek során kísérelje meg Lászlót újra a gregoriánus pápaság oldalára állítani."

A következő munka, amely a kérdéssel foglalkozik, Klaniczay Gábor néhány éve megjelent nagyívű műve. Hosszan elemzi Szent László király legendáját, összeveti a 14. századi krónikakompozíció szövegével, és érdekes következtetést von le. Véleménye szerint „a keresztes hadjáratra vonatkozó részt egész bizonyosan III. Béla halála utáni betoldásnak és az ő sorsáról

mintázott részletnek kell tekintenünk, hasonlóan a Szent László fizionómiájáról mondott és valójában leginkább III. Bélára illő [...] jellemzéséhez." Ez nagyon világos és logikus érv, amelyen érdemes gondolkodni.

Borosy András ugyanakkor a *Magyar Katolikus Lexikon* keresztes hadjáratokról írt szócikkében felvetette, hogy „Az első keresztes hadjárat megindulása előtt az országon átvonuló francia, spanyol, angol zarándokok 1095-ben [!] fölkérték I. / Szent / László királyt, hogy vegye át vezetésüket. László hajlott is erre, de a cseh örökösödési háború, illetve a király halála meghiúsította a kezdeményezést." Tehát a keresztes hadjáratokkal hadtörténészként régebb idő óta foglalkozó Borosy András elfogadja a középkori magyar források állításait.

A Pápaság szerepe a keresztes hadjáratok meghirdetésében

Azonban egyvalamit figyelembe kell venni a Szent Lászlóról szóló források kapcsán, amelynek mind Szent László, mind pedig III. Béla korában döntő fontossága volt, és amely kérdésre eddig nem fordítottak kellő figyelmet: keresztes hadjáratot csak a katolikus egyház feje, a pápa hirdethetett meg, csak ő nevezhetett ki a keresztes seregek élére mind egyházi, mind világi vezetőt. Csak a pápa határozhatta meg a hadjárat célját és az indulás időpontját, és ez pápai szózattal (szentbeszéddel) vagy pápai levél (bulla) kiadásával történhetett. Szent László keresztes hadjáratra való felkérésekor pedig a középkori források Bonfinit kivéve - aki azért már elsősorban reneszánsz szerzőként, a Hunyadi-családra is figyelve - nem említik a pápa, II. Orbán nevét, csak nyugat-európai királyokat vagy a követeiket említik meg, mint akik megjelentek a magyar királyi udvarban:

„...a frankok, lotaringok és alemánok fejedelmei [...] kérték Lászlót, a kegyes király legyen a vezére s irányítója nekik maguknak s alattvalóiknak."

A Legenda hosszabb változata szerint nemcsak „kérték", hanem meg is választották Szent Lászlót vezérükké: „A frankok, lotaringok és alemánok fejedelmei ... egyhangúlag méltán méltó vezérükké és irányítójukká választották", a *Képes Krónika* szerint pedig „Franciaországból, Ispániából, Angliából és Britanniából, de főként Wyllermustól, a frank király testvérétől követek érkeztek hozzá" és „arra kérték a dicső királyt, hogy legyen vezérük és kormányzójuk Jézus Krisztus seregében".

A többi idézett forrásban is ugyanez szerepel: Nyugat-Európa királyaitól, illetve „Wyllermustól" érkezett küldöttség Szent László királyhoz, nem pedig a pápától. Azonban mind a Legenda szerzőjének, mind a *„Gesta Ladislai Regis"* írójának, akinek művét a *Képes Krónika* tartotta fenn, tudnia kellett, hogy keresztes had vezetésére csak a pápa adhatott engedélyt.

Az, hogy csak a pápa hirdethette meg a keresztes hadjáratot és csak ő nevezhetett ki az élére egyházi és világi vezetőt, már az első keresztes hadjárat meghirdetésétől íratlan szabály volt: azonban már korábban, a 11. század elejétől több keresztes hadjáratnak a tervezésekor is így történt, ugyanis a Szentföld muzulmánoktól való visszafoglalásának a gondolata nem II. Orbán pápától eredt, hanem korábbi elképzelés volt.

11. századi pápai tervek a Szentföld visszafoglalására

A 11. század elején, mint említettük, a minden valószínűség szerint egzaltált, őrült Fatimida al-Hákim lett a kalifa (996–1020), aki keresztény édesanyja miatt kezdetben támogatta a kereszténységet, 1004-ben azonban keresztényüldözést kezdett: Jeruzsálem keresztény templomait leromboltatta, a Szent Sír bazilikát is, és mind a keresztényektől, mind a zsidóktól elvette addigi jogaikat, mint azt az előző fejezetben láthattuk. Ebben az időben vetődött fel IV. Szergiusz pápában (1009–1012) egy, a Szentföldet a muzulmánoktól visszafoglaló fegyveres hadjárat terve. Érdekesség, hogy a 15. században élt ferences, Laskai Osvát szerint Szent István is - Szergiusz pápa kortársa - gondolkozott egy ilyen hadjárat tervén. A pápa kezdeményezésének nem lett eredménye, de utóda, VIII. Benedek pápa (1012–1024) idején már történtek konkrét katonai lépések. A Szent Istvánnal is jó viszonyt fenntartó pápa uralkodása idején Genova és Pisa hadihajói támadták a Földközi-tenger keleti partvidékét: ezek azonban nem vezettek katonai sikerhez. Végül Al-Hákím halála után, 1027-ben VIII. Konstantin császár (1025–1028) rendezte a Szent Sír templom és a keresztények helyzetét a Szentföldön.

A nyugati és a keleti egyház között 1054-ben történt, az egyházszakadás irányába mutató szerencsétlen döntések azonban a következő években, évtizedekben a Szentföld visszafoglalásának az eszméjét egy új céllal egészítették ki: a keresztény egység helyreállításának az igényével, amely a pápa vezetésével történne. Amikor VII. Gergely pápa (1073–1085) idején újra előtérbe került egy Nyugat-Európából induló keresztes hadjárat terve, már ez is célként szerepelt a nagy reformer pápa terveiben. Mikor megválasztása évében VII. Mihály (1071–1078) kelet-római császár megkereste VII. Gergelyt egy lehetséges nyugati katonai támogatás reményében, akkor a pápa szerint ennek a célnak a megvalósulása kedvező volt. Gergely a bizánci császár kérésére azt tette amit nem sokkal korábban az Ibériai-félszigeten indított francia támadás idején is tett: csatlakozásra szólította fel a keresztény uralkodókat a muzulmánok elleni harcra, a Szentföld visszavételére. Még 1073-ban Ebles de Roucy francia nemes szervezett új hadjáratot az Ibériai - félsziget muzulmán kézen lévő területeinek visszafoglalásáért, és ezt támogatta VII. Gergely, néhány évvel később pedig úgy gondolta, hogy a Bizánci Birodalom megsegítésére küld egy keresztény lovagokból álló, de

egyházi vezetés alatt álló hadat. Mivel egyházi ügyeket is meg kell majd oldani Konstantinápolyban illetve a Szentföldön - legalábbis Gergely tervei között ez szerepelt - ezért úgy tartotta helyesnek, hogy személyesen fog a nyugati keresztes hadak élére állni.

VII. Mihály császárnak szintén két oka volt arra, hogy a pápához forduljon segítségért. Az első az volt, hogy az 1071-es manzikerti vereség után a szeldzsuk-törökök elfoglalták a Bizánci Birodalom anatóliai területeit és Jeruzsálemet is, amely felé a zarándokok útja a legutóbbi évtizedekben nyugodt volt annak köszönhetően, hogy a Bizánci Birodalom jó viszonyt tartott fenn a Szentföldet uraló szeldzsuk-török hódítás előtti muzulmán politikai vezetéssel. A szeldzsuk-törökök azonban alig néhány év alatt komoly ellenségei lettek Bizáncnak, és ezért a zarándokok útjai megnehezültek.

A másik ok katonai jellegű volt: a Pápasággal szövetséges Dél-Itáliai normann fejedelmek megtámadták Bizáncnak az Itáliai-félsziget déli részén fekvő területeit, sőt Bari tengerparti kikötővárost is elfoglalták. VII. Mihály abban bízott, hogy a pápa ezeket a Bizánc elleni normann támadásokat meg fogja akadályozni.

Végül a nyugati keresztes segítség nem valósult meg, mert VII. Gergely pápát a kor másik fontos eseménye kötötte le: az invesztitúraharc politikai kezdete.

Ez a korszak már Salamon, Géza és Szent László kora, és láthatjuk, hogy a nyugati keresztes hadak Szentföldre induló katonai akcióinak a tervezését már a pápaság gyakorlatilag átvette. Ez azért is történhetett így, mert VII. Gergely úgy gondolta magáról, hogy ő az egész kereszténységnek a legfőbb vezetője. Szent László uralkodásának a kezdetén, 1077 táján, az a pápai felfogás érvényesült, hogy egy nyugati keresztes hadjáratnak, amely Bizánccal szövetségben visszafoglalná a Szentföldet, igazából csak a pápa lehet az egyházi vezetője, illetve őt illeti meg az a jog is, hogy a nyugati keresztes had élére katonai vezetőt helyezzen.

Ez annak ellenére volt így, hogy voltak egyéni kezdeményezések is egy nyugati keresztes katonai segítség megszervezésére: például 1087-ben, mikor a Jeruzsálemből hazatérő Flandriai Róbert gróf Konstantinápolyban megígérte I. Alexiosz Komnénosz császárnak (1081–1118), hogy 500 lovagot fog Flandriában toborozni katonai segítség nyújtására. Éppen ezért érdemes azt megvizsgálni, hogy akár VII. Gergely, akár II. Orbán pápa (1088–1099) felkérhette-e egy keresztes hadjárat vezetésére Szent Lászlót.

Amint láttuk, VII. Gergely pápa 1073-ban, illetve 1074 első felében foglalkozott a Szentföld visszafoglalására irányuló keresztes hadjárat tervével, amelyet ő maga vezetett volna. Azonban a későbbiekben ez a hadjárat éppen úgy nem valósult meg, mint Flandriai Róbert gróf ígérete az 500 keresztes lovag segítségéről.

VII. Gergelynek Szent Lászlóval jó volt a politikai kapcsolata, amelyet bizonyít a pápának hozzá intézett 1079. évi levele is.

„Miként híveid gyakori üzeneteiből tudjuk és a mieink állításaiból is értesültünk, Felséged teljes szeretettel és szíve szerint kész Szent Péternek szolgálni és nekünk engedelmeskedni, ahogyan azt az egyházi hatalom megköveteli és ahogyan az a szerető fiúhoz illik. Buzgó lelkednek ezt az igyekezetét méltán dicsérjük és őszinte örömmel fogadjuk, mert azt mutatja, hogy a legjobb királyok nyomába lépsz, megőrizve az igazság törvényét az erkölcseikben és a nemes vért a származásban."

Nem tudunk arról ezt a levelet követően, hogy 1085-ig, VII. Gergely haláláig komoly ellentéte lett volna Szent Lászlóval, illetve hogy a pápa támogatta volna Salamont, aki elmenekült Magyarországról és többször próbálkozott a magyar trónra való visszatéréssel.

VII. Gergely után a következő pápa III. Viktor volt (1086–1088): ő azonban nem tervezett keresztes hadjáratot, és az 1180-ban IV. Henrik német-római császár (1056–1106) által kinevezett ellenpápa, Wiberto, ravennai érsek (III. Kelemen néven 1100-ig) sem gondolt nyugati keresztes had szervezésére - ugyanúgy, mint ahogy a keresztes hadjáratok későbbi korának egyetlen más ellenpápája sem.

II. Orbán pápa és Szent László politikai kapcsolata

II. Orbán pápával (1088–1199) azonban más volt Szent László egyházi és politikai kapcsolata, jóval összetettebb és bonyolultabb, mint VII. Gergellyel vagy III. Viktorral. 1087-ben Szent László még elküldte követeit Speyerbe a birodalmi gyűlésre, és 20 ezer katonát ígért IV. Henrik ellenfelének, Hermann ellenkirálynak a támogatására, azonban már a következő években gyökeres fordulat történt Szent László politikájában: elfordult a pápától, és egyfajta semlegességet követett IV. Henrikkel szemben, aki 1091-es itáliai győzelmei után hatalmának a csúcsára jutott. Ezt az is jelezte, hogy Rómában III. Kelemen ellenpápa tartózkodott, a törvényesen megválasztott II. Orbán pedig megbízhatatlan normann szövetségesi között tartózkodott, ahonnan csak 1093 karácsonyán térhetett vissza Rómába.

1091-ben, a II. Orbán számára nehéz időszakban azonban komoly politikai ellentétbe került Horvátország elfoglalása miatt Szent László király a pápával. Zvoinimir horvát király még 1075-ben Horvátország és Dalmácia uralkodójaként hűbérese lett VII. Gergely pápának, és Orbán erre hivatkozva felszólította Szent Lászlót, illetve Álmos herceget, akit Horvátország uralkodójává nevezett ki a magyar király, hogy tegyék le ők is a Pápaságnak a hűbéri esküt. Ez a kérés 1091 őszén hangzott el, amikor a pápa legátusa, Teuzo bíboros Magyarországra érkezett a somogyvári apátság alapításának ünnepségére. A hűbéreskü letételének kérését Szent László nem fogadta el, Álmos pedig meg sem jelent az apátság ünnepélyes felszentelésén. Ezt kö-

vetően Szent László III. Kelemen ellenpápa felé fordult, ami az 1092-es szabolcsi zsinat rendelkezéseiből is kitűnik, ugyanis az elfogadott egyházjogi szabályozások inkább a III. Kelemen-féle felfogást tükrözik, mint II. Orbán pápáét.

Azonban Orbán pápa nem szerette volna elveszíteni a Pápaság régi szövetségesét, még akkor sem, ha 1092 végén Szent László és IV. Henrik között majdnem személyes találkozó jött létre. A találkozót végül Welf bajor herceg hiúsította meg: Györffy György és Makk Ferenc szerint is 1093 húsvétján a magyar forrásokban említett IV. Vilmos toulouse-i gróf azért érkezett Szent László udvarába, hogy visszatérítse a pápa oldalára. Pedig ebben az időben nem fordult el Szent László a keresztény egyházszervezet erősítésétől, csak a pápa politikáját nem támogatta. Ezt bizonyítja egy 1093 környéki feljegyzés a tatai Szent Péter bencés apátságról. Azonban ha valóban ezt szerette volna elérni Vilmos, aki egyébként II. Orbán híve volt, ez nem járhatott sikerrel. Hogy ez a politikai kísérlet sikertelen volt, arra csak közvetett bizonyítékunk van: II. Orbán pápának I. Kálmánhoz 1096 nyarán, az első keresztesek átvonulása idején írt levele.

„Ezért kell Neked, Krisztusban szeretett fiúnk, inkább mint azoknak, akik annak az országnak kormányzásában elődeid voltak, a magad és a rád bízott népek üdvéről gondoskodni. [...] A magyarok népe már régtől fogva téves útra tért, és üdvösségének pásztoraitól elhagyatva idegen nyáj nyomába szegődött. [...] E sátáni üldöztetés viharai között [IV. Henrik császárra és III. Kelemen ellenpápára gondol] országod már régen elszakadt az apostoli szék iránti engedelmességtől, és a hamisság fejedelmeinek meghódolván, a széles úton tévelygett. Most azonban az isteni kegyelem a Te személyedet magasztalta fel, hogy elvedd népének szeméről az ellenzőt."

Ezek a sorok világosan mutatják, hogy Szent László nem támogatta Orbán pápát, hanem IV. Henrik és az ellenpápa mellé állt. Pauler Gyula szerint ez nemcsak politikai okokkal magyarázható, hanem a magyar egyház püspökeinek, papjainak akkori helyzetével is. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a levél írásakor II. Orbán Odilo, Saint-Gilles-i apát vendége volt, aki 1091 őszén a somogyvári apátság avatásán is járt, és ott nyilván tárgyalt Teuzo pápai legátussal és Szent Lászlóval, és ezért pontos információkkal szolgált a pápának mind Szent Lászlóról, mind Kálmán és Álmos akkori hercegek politikai felfogásáról, véleményéről, akkor egyértelmű, hogy 1095 nyaráig, Szent László haláláig nem volt jó a politikai kapcsolat közöttük. Ezen valószínűleg az sem változtatott, hogy Szent László ténylegesen gondolkodott jeruzsálemi zarándokútról.

Természetesen a magyar történészek Szent László katonai vezetőnek való felkérésének a vizsgálatakor kitértek arra, ami az említett levélből kiolvasható, hogy nem volt jó a politikai kapcsolat a pápa és Szent László

között. Ugyanígy felvetették azt is, hogy már azért sem lehetett Szent László a keresztes hadak vezére, mert II. Orbán pápa a keresztes hadjáratot csak a clermonti zsinaton hirdette meg 1095. november 27-én, közel négy hónappal Szent László halála után.

A Piacenzában és a Clermontban tartott zsinatok

Ez már azonban a látszat ellenére sem ennyire egyszerűen eldönthető kérdés. Ugyanis 1095 tavaszán a Piacenzában március 1. és 7. között tartott zsinaton jelen voltak a bizánci császár követei akik beszédet intéztek a megjelentekhez. Érdemes megvizsgálni azt, hogy a magyar és a külföldi történészek hogyan vélekednek erről a zsinatról, amely még Szent László életében történt, ugyanis több ellentmondás is fedezhető fel a különböző vélemények között.

Már Pauler Gyula is Konstanzi Bernold egykorú forrását használja fel összefoglaló művében mikor a piacenzai zsinatról ír. Szerinte azonban a német krónikás aki azt írja, hogy „...már a piacenzai zsinaton megindult a keresztes hadjárat", egyszerűen összekeverte a két, ugyanabban az évben tartott zsinatot, ugyanis míg a piacenzairól lelkesen ír, a clermontit meg sem említi. Éppen ezért elfogadja azt a nézetet, hogy a piacenzai zsinaton fel sem merült egy keresztes had indításának a gondolata. Azonban, teszi hozzá Pauler, még ha ki is mondta volna II. Orbán pápa, hogy a nyugati keresztesek induljanak Jeruzsálem visszavételére, nem valószínű, hogy Szent László királyhoz mentek volna, hogy legyen a vezérük: egyébként is kevés volt a felkérés előkészítésére az a három hét idő, ami a piacenzai zsinat befejezése és a húsvét között eltelt.

Az 1939-ben kiadott „A keresztény egyház története" című összefoglaló műben az szerepel, hogy „II. Orbán előbb az itáliai Piacenzában 1095-ben, majd ugyanazon év novemberében a francia Clermontban tartott zsinaton a keresztes háborúk megindítását bejelentette, az egész keresztény Európa lázas örömmel tette magáévá a felhívást".

Azonban nemcsak a keresztény egyháztörténészek tartották fontosnak a zsinatot, hanem többek között Steven Runciman is, aki Paulerhez hasonlóan Bernold forrását felhasználva írja azt, hogy a piacenzai zsinat volt II. Orbán „hivatali idejének első nagy zsinata", ahol a pápa fogadta I. Alexiosz császár követeit. Felkérte a követeket, hogy intézzenek beszédet a zsinat résztvevőihez. A bizánciak el is mondták beszédüket, de ez sajnos nem maradt fenn, bár Runciman úgy ítéli meg, hogy ez a beszéd nagyhatású lehetett:

„A püspökök a pápával együtt teljesen a küldöttek hatása alá kerültek. [...] Franciaország felé az Alpok útjain még nagyobb és dicsőbb terv fogant meg [II. Orbán pápa] fejében: a szent háború látomása."

Michael Foss néhány éve megjelent munkájában szintén hasonlóan jelentősnek ítéli meg a piacenzai zsinatot a keresztes hadjáratok megindításának történetében:

„A pápa lelki szemei előtt már Piacenzában kezdett kibontakozni egy terv, amellyel a Nyugat lelkére beszélhet, hogy »esküdjenek fel« a görögök megsegítésére."

Végül még két, az egyháztörténeti munkákban jelentős összefoglaló műből idéznénk amelyek, Pauler Gyula véleményével szemben, jelentősnek ítélik meg az 1095 március elején Piacenzában megtartott zsinatot.

August Franzen először 1967-ben kiadott, és azóta többször javított egyháztörténetében azt írja, hogy „I. Alexiosz császár (1081–1118) komoly segélykérést küldött a nyugati egyháznak Rómába, akkor hangzott el II. Orbán pápa (1088–1099) felhívása az 1095-ös piacenzai és clermonti zsinatokon, amelyet a latin kereszténységhez intézett, és óriási erőt mozdított meg".

Hubert Jedin a katolikus egyház zsinataival foglalkozó munkájában hasonlóan ítéli meg a két zsinatot.

„Piacenzában szólította fel 1095-ben II. Orbán a keresztény világot - állítólag kétszáz Itáliából, Franciaországból és a német birodalomból érkezett püspök, több ezer klerikus és világi előtt -, hogy szabadítsák fel a Kelet keresztény egyházát a hitetlenek uralma alól. Még ugyanabban az évben adott jelt a pápa 92 püspök és több mint 90 apát előtt elmondott tüzes clermonti beszédével az első keresztes hadjárat megindítására."

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Karl Heussi 1991-es nagy összefoglaló művében nem ír külön a piacenzai zsinatról - igaz ugyan, hogy a clermonti zsinatról is csak érintőlegesen szól -, és Bozsóky Pál Gerő is azt írja, hogy Piacenzában a keresztes hadjárat megindításáról nem született érdemi döntés, sőt arról sem ír megbízható forrás, hogy közvetlenül a clermonti zsinat előtt ez a kérdés foglalkoztatta-e egyáltalán II. Orbán pápát. A neves egyháztörténész, Adriányi Gábor összefoglaló egyháztörténeti művében is csak érintőlegesen említi a keresztes hadjárat kapcsán a két zsinatot.

Ennek a két zsinatnak a döntései, szerepük megítélése az első keresztes hadjárat meghirdetésében a történészek között tehát már régóta vita tárgyát képezi. Ez valószínűleg azért van így, mert a piacenzai zsinatról csak egyetlen egykorú forrást ismerünk, a már többször idézett Konstanzi Bernold munkáját. Az ő forrásának a különböző értelmezése vezethetett ehhez a két egymásnak ellentmondó eredményre a piacenzai zsinat értékelésében.

Azonban érdemes emellé az egykorú forrás mellé állítani egy szintén egykorú forrást, amelynek a szerzője maga II. Orbán pápa, aki 1095 december végén azt írta a flandriai hívekhez szóló levelében:

„Jámbor mérlegeléssel szánakozva a szerencsétlenségen [a Szentföld korabeli helyzetén], ellátogattunk Gallia vidékeire, s fellelkesítettük e föld előkelőit és alacsonyabb rendű lakóinak jó részét a keleti egyházak felszabadítására, s ily módon az auvergne-i zsinaton [clermonti zsinat] ünnepélyesen kötelességünkké tettük az erre való felkészülést bűneik bocsánata fejében."

II. Orbán pápa tehát ebben az alig egy hónappal a clermonti zsinat után írt levelében meg sem említi a piacenzai zsinatot, csak a clermontit. Valószínűleg ez arra utal, hogy a legfontosabb döntések a francia zsinaton születhettek, Piacenzában legfeljebb még csak a keresztes hadjáratnak a terve lehetett II. Orbán gondolatai között.

Az első keresztes hadjárat katonai vezetésének kérdése

Azonban az még mindig kérdés, hogy akart-e egyáltalán katonai, tehát világi fővezért állítani II. Orbán az induló keresztes hadjárat élére. A pápa előbb már idézett levelében így írt a keresztes had vezetésének a kérdéséről:

„Kedvelt fiúnkat, Adhémart, Le Puy püspökét pedig erre az útra és feladatra vezérré, helyettesünkké tettük, hogy mindazok, akiknek kedve támad nekiindulni ennek az útnak, utasításainak úgy engedelmeskedjenek, mint a miénknek, s oldó és kötő hatalmának, amennyiben erre a feladatra vonatkozik, teljesen vessék alá magukat."

Tehát II. Orbán 1095 végén a keresztes hadjárat kapcsán még csak egyházi vezetőre gondolt, egyfajta „lelki vezetőre", aki majd békésen elirányítja a zarándokokat. Ez a vezető Adhémar, Le Puy püspöke volt, aki a clermonti zsinaton elsőnek térdelt a pápa elé, és akinek Orbán maga tűzte a mellére fogadalma jelét, a vörös posztókeresztet, amely attól kezdve a keresztesek jele lett.

II. Orbán számára azonban természetes volt, hogy egy fegyveres zarándoklatnak nemcsak lelki vezetője kell, hogy legyen, hanem katonai is. Elsőnek nyilván a legjelentősebb királyok kerülhettek volna szóba, azonban mind IV. Henrik német-római császár, mind I. Fülöp francia király éppen kiközösítés alatt álltak, így csak „alacsonyabb rangú" európai királyt, vagy nemest lehetett volna kinevezni katonai vezetőnek. Erre a feladatra saint-gilles-i Rajmund, Toulouse grófja ajánlkozott elsőként: 1095. december 1-jén ő volt az első nemes, aki hírvivői útján értesítette a pápát arról, hogy felvenné a keresztet. Ennek ellenére II. Orbán nem kérte fel Rajmundot katonai vezetőnek, noha a gróf 1096 első felében többször tárgyalt Orbánnal, sőt a májust és júniust az ő birtokán, Toulouseban töltötte a pápa.

Bozsóky Pál Gerő szerint II. Orbán Rajmund vezérré való kinevezésében gondolkodott, Rudolf Pörtner szerint azonban nem merült fel Saint-Gilles grófjának a neve, mint a Szentföldre induló keresztes hadak vezére. Rajmund ugyan harcolt már a muzulmánok ellen az Ibériai-félszigeten, de Orbán pápa a források tanúsága szerint mégsem nevezte ki katonai vezetőnek a tervezett keresztes hadjárat élére. Ennek ellenére Rajmund elhatározta, hogy mindenben együtt fog működni Adhémar püspökkel, és ez arra utal, hogy emberileg megfelelt a keresztény lovag ideáljának.

II. Orbán pápa I. Fülöp francia király öccsét, Vermandois grófját, Hugó herceget sem nevezte ki a már Európa több részén gyülekező lovagi hadak fővezérévé, amikor 1096 júliusában I. Fülöp bejelentette, hogy öccse felveszi a keresztet, pedig a pápa által még a clermonti zsinaton bejelentett indulásnak az időpontja, 1096. augusztus 15-e, Mária mennybevételének ünnepe közeledett. Nyugat-Európában ekkor már több helyen spontán módon ezerszám indultak az emberek néhány egyházi és nemesi vezető irányításával, hogy a Szentföldet felszabadítsák a muzulmán uralom alól. Azonban őket a pápa nem tekintette a keresztes hadjárat résztvevőinek, mert nem tartották be a gyülekezés időpontjára vonatkozó rendelkezését.

A II. Orbán által meghirdetett időpontra a lovagi hadak nyáron kezdtek el gyülekezni, hogy 1096. augusztus 15-én elindulhassanak a Szentföldre. Azonban a pápa által kinevezett katonai vezető nem állt az élükön: a Nyugat-Európa különböző helyein gyülekező, majd a pápa által megadott időpontban induló lovagi keresztes seregeket mindenhol a saját főnemesük vezette Jeruzsálem felé.

Áttekintve Szent László fővezérségének a kérdését, négy következtetést vonhatunk le. Az első az, hogy a középkori magyar források tudósításai arról, hogy nyugat-európai királyok, főemberek kérték volna fel Szent Lászlót keresztes hadjárat vezetésére a kor felfogása szerint nem lett volna „hivatalos", hiszen csak a pápa lehetett volna, aki erre a tisztségre őt felkéri, ez azonban nem történt meg.

A második, hogy Szent László az 1090-es évek első felétől elfordult a pápai politikától és haláláig, 1095 nyaráig, ha nem is volt rossz a viszonya II. Orbánnal, de nem volt megfelelő a politikai kapcsolatuk ahhoz, hogy a pápa felkérje őt erre a nagyon fontos feladatra, amelyre egyébként csak a Pápaság feltétlen hívét lehetett volna kinevezni.

A harmadik, hogy II. Orbán csak lelki vezetőt nevezett ki a keresztesek élére, katonai vezetőt nem. Ebből a későbbiek során még sok bonyodalom, ellenségeskedés támadt, de ezt 1095 végén, 1096 első felében még nem lehetett látni.

A negyedik pedig, hogy ha a piacenzai zsinaton, 1095 március elején, tehát még Szent László életében, fel is vetődött egy keresztes hadjárat terve, az konkrét formát csak az 1095 novemberében tartott clermonti zsinaton öltött.

Abban viszont egyetérthetünk a már idézett Mika Sándor véleményével, hogy egy ilyen szép legendát, amely szerint Szent László királyt kérték fel az első keresztes hadjárat vezetőjének, még ha történelmileg nem is igazolható, „nem szabad bántanunk", mert az ilyen legendák, amelyekhez hasonlóak minden európai nemzet hagyományában megtalálhatóak, fontos szerepet játszanak a nemzetek, így a magyarság életében is.

KIRÁLYOK ÉS LEENDŐ KIRÁLYOK KERESZTES HADAI MAGYARORSZÁGON (1095–1149)

I. Kálmán király és az első keresztes hadjárat (1095–1101)

II. Orbán pápa volt az, aki elsőnek gondolt el egy olyan fegyveres zarándoklatot a Szentföld muzulmán uralom alóli felszabadítására, amely meg is valósult. II. Orbán 1042 körül Odo de Lagery néven francia nemesi családban született Chatillon-Sur-Marne-ben. A híres Cluny monostorába lépett be, ahol 1070-ben Hugó főapát idején tette le szerzetesi fogadalmát, és aki korán felismerte a fiatal szerzetes képességeit. Nem sokkal később Orbánt Rómába helyezték és 1078-ban VII. Gergely pápa kinevezte Ostia bíboros püspökévé. 1082 és 1085 között pápai legátus volt a Francia Királyságban és a Német-Római Birodalomban, majd Itáliába történt visszatérése után VII. Gergely mellett maradt annak haláláig.

II. Orbán pápa és az első keresztes hadjárat

Itáliában azonban VII. Gergely már nem Rómában tartózkodott, mert ott III. Kelemen ellenpápa uralkodott, aki 1084-ben császárrá koronázta IV. Henriket. 1085-ben, VII. Gergely pápa halála után a gyengekezű III. Viktort választották pápává. Orbánnak a pápa személye nem felelt meg és ennek hangot is adott, ennek ellenére III. Viktor a halálos ágyán, 1087-ben őt ajánlotta utódjául, és a bíborosi konklávé 1088 tavaszán Terracinában II. Orbán néven meg is választotta pápává.

Azonban míg III. Kelemen ellenpápa Rómában tartózkodott, illetve a VII. Gergely pápa által kiközösített IV. Henrik német-római császár katonai győzelmeket aratva nyomult dél felé Itáliába, addig II. Orbán megbízhatatlan normann szövetségeseivel Rómától délre volt: azonban minden nehézség ellenére a VII. Gergely által megkezdett utat szerette volna járni:

„Mindenben követni akarom nyomait: visszautasítom azt, amit ő visszautasított; elítélem azt, amit ő elítélt, szeretem azt, amit ő szeretett; megerősítem és helyeslem azt, amit ő igaznak ítélt."

Egyénisége azonban más volt, mint nagy elődjéé. Tapintatosabb és türelmesebb volt, lehetőleg a vitákat kerülve próbált meg mindenkivel megegyezni. Politikai érzékének - és pénzének is - köszönhetően 1093 karácsonyát már Rómában tölthette, és nem sokkal később beköltözhetett a Lateráni palotába. Ezek a kedvező fordulatok annak is a következményei voltak, hogy IV. Henrik fia, Konrád II. Orbán érvei hatására apja politikája ellen fordult. 1095 körül, annak ellenére, hogy III. Kelemen még mindig ellenpápa volt, már II. Orbánt tekinthetjük a nyugati kereszténység vezetőjének. Ezt megerősíti az a VI. Alfonz kasztíliai királynak írt levél, amelyben a VII. Gergely által képviselt nézeteket fejti ki.

„Kétféle hatalom van Alfonz király, mely a világot leginkább igazgatja, a papi méltóság és a királyi hivatal. Ám a papi méltóság, kedves fiam, olyannyira feljebbvaló a királyi hivatalnál, hogy nekünk bizony még a királyok tetteiről is be kell számolnunk a világ Urának."

A nyugati kereszténység komoly problémái mellett Orbán odafigyelt a keleti kereszténység problémáira is, hiszen az 1054. évi Konstantinápolyban történt kiközösítések, majd a Bizánci Birodalom 1071-es manzikerti veresége új helyzetet teremtettek a kereszténységen belül.

A szeldzsuk-törökök gyors és erőteljes katonai hódításai, amelyek alig néhány évtized alatt átrendezték Ázsia nyugati területeinek, így a Szentföldnek és Anatóliának a politikai viszonyait, csak az arabok 7. századi sikereihez volt hasonlítható. A szeldzsukok (pontosabban szeldzsükök) ősi fejedelme Szeldzsük Bin Dukak volt, aki az oguzok törzsszövetségének egyik törzséből származott. Fiai 1000 táján Buhara körül harcoltak, unokája, Togril bég vezetésével megalakult a Nagyszeldzsuk birodalom, amely 1038 és 1157 között állt fenn. A következő uralkodó, Alp Arszlán idején birodalmuk határai keleten a Jaxartész folyóig, nyugaton Kis-Ázsiáig terjedt. Legyőzte a bizánciakat 1071-ben Manzikertnél, majd a szeldzsuk–török hadak elfoglalták Jeruzsálemet (1071) és Damaszkuszt (1076) is.

Vallásuk eleinte talán a kereszténységhez állhatott közelebb, majd az iszlám szunnita irányzatához csatlakoztak. Hódításaikkal különösen erőteljesen visszaszorult Közép- és Elő-Ázsiában az iszlám síita ága főképpen azt követően, hogy 1055-ben elfoglalták Bagdadot. Al-Hákím uralkodása után, az 1020-as évektől kezdve a Szentföldre irányuló zarándoklatok könnyebbé váltak, azonban a szeldzsuk-törökök idején a keresztények zaklatásai gyakoriabbakká váltak, nagyon megnehezedett a Jeruzsálembe való zarándoklat. Ezt még csak súlyosbította Bizánc belső gyengesége, politikai zűrzavara, amely a manzikerti vereség után következett be.

A komoly problémákat okozó politikai helyzetet meg akarta szüntetni mind I. Alexiosz császár mind II. Orbán pápa. Első lépésként 1089-ben a melfi zsinaton feloldozta Orbán a császárt a még VII. Gergely pápa által

kihirdetett kiközösítés alól. Ezt követően Alexiosz biztosította a pápát, hogy Konstantinápolyban a latin keresztények szabadon végezhetik miséiket a saját szertartásrendjük szerint. A teológiai kérdéseket, amelyek sok problémát vetettek fel, bölcsen kerülték, így Alexiosz eltávolodott az ellenpápától annak ellenére, hogy a bizánci főpapságnak III. Kelemen támogatása volt az érdeke.

Ezek után került sor 1095 tavaszán a piacenzai zsinatra, ahol Alexiosz követei katonai segítséget kértek a nyugati keresztényektől. Nemcsak a Szentföld nehéz helyzetére utaltak a bizánciak, hanem arra is, hogy abban az időben a szeldzsuk hatalom a válság jeleit mutatta, tehát meggyengült, katonailag sebezhetőbbé vált.

A pápa azonnali katonai segítségben gondolkodott, de a tervei között az szerepelt, hogy hasonló módon kellene a muzulmánokat katonailag visszaszorítani mint az Ibériai-félszigeten, ahol a keresztény királyságoknak francia lovagok segítettek. Így sikerült a már említett VI. Alfonz kasztíliai királynak 1085-ben visszafoglalni Toledót, majd 1092-ben Valenciát foglalták el a keresztesek, egy évvel később pedig, 1093-ban Lisszabont. A keresztény lovagok erejét egységes hadban kell összefogni: ezt a tervét az 1095. novemberi clermonti zsinaton már fel is vetette II. Orbán.

„Szükséges ugyanis, hogy Keleten lakozó testvéreiteknek, kiknek oly sokszor kért segítségetekre szükségük van, sietve segélyt vigyetek. [...] Ezért könyörögve kérlek titeket, de nem is én, hanem az Úr, hogy minden rendű embernek, lovasnak és gyalogosnak, szegénynek és gazdagnak egyaránt ti, Krisztus hírnökei, sietve mondjátok el, [...] a keresztényeknek idejében vigyenek segítséget. [...] Akik akárhányszor meg nem engedett módon a hívők ellen szoktak harcba szállni, induljanak most a hitetlenek ellen olyan harcba, melyet méltó elkezdeni, és amelyet győzelem koronáz. Legyenek most lovagok azok, akik eddig rablók voltak. Most joggal harcolnak a barbárok ellen azok, akik azelőtt testvéreik és rokonaik ellen küzdöttek."

Az eredeti pápai beszéd ugyan nem maradt fenn, csak különböző egykorú források emlékeztek meg róla, ennek ellenére nagyon valószínű, hogy ennek a részletnek is hasonló lehetett a tartalma, ha nem is pontosan szó szerint ez hangzott el.

A pápa a következő hónapokban olyan intézkedéseket hozott, amelyeknek az érvénye a keresztes hadjáratok évszázadaiban megmaradtak, így akkor is, amikor a harmadik keresztes hadjárattól kezdve magyar keresztesek is csatlakoztak a Szentföld fegyveres visszafoglalására indulókhoz.

Először is Orbán kitűzte a keresztesek indulásának a napját: 1096. augusztus 15-én, Mária mennybevételének az ünnepén kellett indulniuk a Szentföldre azoknak, akik felvették a keresztet. A későbbiekben persze ettől

eltérő dátumok is lehettek, de mindig a pápa jelölte ki a keresztes hadak indulásának a napját.

Másodszor azt rendelte el Orbán pápa, hogy az útrakelőknek „mind a saját tekintélyünknél, mind a galliai érsekek és püspökök tekintélyénél fogva megadjuk a teljes feloldozást azon bűneik alól, amelyekről igaz és teljes bűnbánatot tartottak, mivel javaikat és önmagukat Isten szeretetéért kockára tették", tehát teljes bűnbocsánatot adott azoknak, akik a Szentföld visszafoglalására indultak.

Harmadik rendelkezése az volt, hogy az egyházi emberek elöljáróik engedélye nélkül, „a fiatal férjek meggondolatlanul, feleségük hozzájárulása nélkül útrakeljenek". Ez a rendelkezése, hogy az egyháziak, de a világiak is, csak elöljáróik, illetve családjuk beleegyezésével indulhassanak a Szentföldre, szintén érvényben maradt a következő évszázadokban, sőt, ez még szigorodott azzal is, hogy a hajón Szentföldre érkezők csak pápai engedély birtokában szállhattak partra.

Ezekhez a rendelkezésekhez a későbbiekben még egy negyedik is járult: a pápa megtiltotta a fegyveres harcot a keresztes hadjárat idején az otthon maradottaknak, illetve a Szentföldre indulók vagyonát, családtagjait az egyházi törvények védték, amelyek gyakran szigorúbbak voltak a világi törvényeknél.

Mivel ezeket a rendelkezéseket egy idő után nem volt elégséges csak szóban elrendelni, 1145-ben III. Jenő pápa (1145–1153) a második keresztes hadjárat megindításakor „*Quantum praedecessores*" kezdetű bullájában a keresztes hadjáratokkal összefüggő kérdéseket összefoglalóan szabályozta.

II. Orbánnak a Clermont-i zsinaton elhangzott beszédének, felhívásának nem várt visszhangja támadt, először természetesen a francia területeken, hiszen a pápa francia volt és a zsinatot is a Francia Királyságban tartották, majd a német területekre is eljutott a fegyveres zarándoklatra felhívás híre.

Az 1096-ban induló első keresztes hadjárat két időpontban szerveződött Európa különböző területein. Először tavasszal a Loire és Rajna mentén, majd a nyár elején Nyugat-Európa egyéb területein is. Az előbbi „spontán" alakult ki, az utóbbi katonailag szervezetten a pápa indulási időpontjához kapcsolódva. Éppen az időbeli különbségekből fakadt, hogy a Jeruzsálem felé haladó zarándokúton, amely Magyarországon keresztül vezetett Konstantinápoly felé, már 1096 tavaszán feltűntek az első keresztesek és már májusban megérkeztek a magyar határhoz. A magukat az augusztus 15-i induláshoz tartó „lovagseregek" később érkeztek Mosonhoz, csak szeptember második felében. Ezért érdemes külön-külön megvizsgálni a Magyarországon 1096 tavaszán, nyarán, illetve őszén átvonuló keresztes-, illetve zarándokseregek kérdését, amelynek vizsgálatát bonyolítja, hogy tavasszal és nyáron több kisebb-nagyobb csapat vonult át a Magyar Királyság területén a Bizánci Birodalom területére. Az ősszel átvonulóknak a hadait azonban már könnyebb követni mind időben mind pedig térben.

Ebben az időben, a Nyugat-Európa felől érkező keresztesek megérkezése előtt, 1095 nyara és 1096 tavasza között a Magyar Királyság mozgalmas politikai események helyszíne volt. 1095 július végén meghalt Szent László király, aki a magyar trónt fiatalabb unokaöccsére, Álmos hercegre hagyta, akit még korábban Horvátország királyává tett. Kálmánt, idősebb unokaöccsét püspökké nevezte ki, a *Képes Krónika* említi az egri és a váradi püspökséget is mint Kálmán egyházi méltóságát. Azonban Kálmán még Szent László életében, 1095 első felében Lengyelországba távozott híveivel, ugyanis szövetségeseket akart szerezni, hogy az elsőszülöttség jogán mégis ő legyen a király.

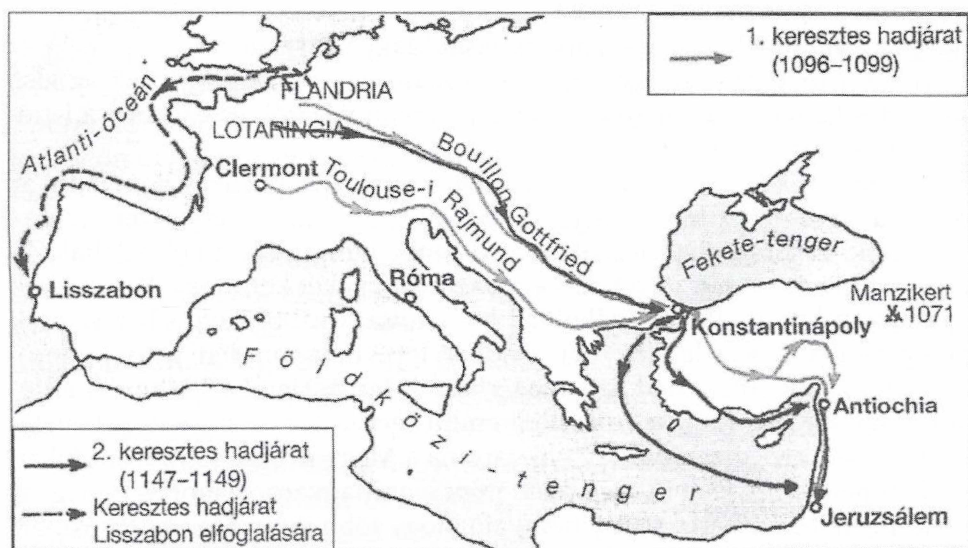
Álmos herceg Magyarországon maradt híveivel, de nem koronáztatta meg magát, legalábbis erről nem tudósítanak a források. Inkább az a valószínű, hogy a két fiatalember (Kálmán 23–24 éves lehetett, Álmos, a öccse pedig 20–21 éves) hívei tárgyalni kezdtek egymással, mert azt szerették volna elérni, hogy ne ismétlődjék meg az az ellenségeskedés, amely I. András és I. Béla, illetve Salamon, Géza és Szent László között megtörtént, és amely annyi szenvedést hozott az országnak. A tárgyalások eredményhez vezettek és 1096 tavaszán megegyezett a két herceg egymással anélkül, hogy fegyverrel harcoltak volna egymás ellen. Ezt követően Kálmánt királlyá koronázták, Álmos pedig megkapta a Szent László alatt nem betöltött, de korábban már ismert tisztséget, a dukátust. A nem sokkal később bekövetkező események ismeretében kijelenthetjük, hogy ez a megállapodás a Magyar Királyság szempontjából nagyon fontos volt, ugyanis nagyon súlyos lehetett volna az a helyzet, ha úgy érkeznek az ország nyugati határaihoz az első keresztes hadjárat résztvevői, hogy Magyarországon belső háború dúl, illetve ha Kálmán politikai megállapodás nélkül koronáztatja magát királlyá. Akkor kénytelen lett volna hónapokon át úgy figyelni a keresztes hadak átvonulására, hogy közben attól tart, Álmos hátba támadja és a trón megszerzésére tör. Ezek a kor reális kérdései, nem pedig erőltetett és utólagos felvetések, hiszen 1096 nyarán és őszén elég problémát jelentettek az első nyugati keresztesek tízezreinek az átvonulásai, erőszakoskodásai Magyarországon: éppen ezért mondhatjuk azt, hogy politikailag és katonailag egyaránt szerencsés volt, hogy a fiatal Kálmán király első nagy feladata előtt viszonylagos nyugalom volt az országban.

Az első keresztesek átvonulása Magyarországon 1096 májusa és augusztusa között

Mielőtt rátérnénk a különböző magyar és külföldi történészek által felállított kronológiai sorrendre, tekintsük át röviden, mit írnak a magyar, illetve a külföldi középkori krónikák az átvonuló keresztes seregekről. Először azokról a keresztesekről, akik 1096 tavaszán és nyarán érkeztek a magyar határhoz.

Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-a nem említi egyáltalán az első keresztes hadjárat átvonulását Magyarországon. Ez azért érdekes, mert művében egyébként sokat foglalkozik katonai kérdésekkel, hadtörténeti dolgokkal, ütközetekkel, de sem az 1096 nyarán átvonuló „népi kereszteseket", sem a szeptember és október folyamán átvonuló „lovagsereget" nem említi munkájában.

A *Képes Krónika* megemlíti ugyan a keresztesek átvonulását Magyarországon, de a több különböző keresztes seregnek az átvonulását külön-külön nem írja le.

Az első keresztes hadjárat átvonulása Nyugat-Európából Magyarországon és más területeken át a Szentföldre

„Kálmán király pedig [...] nemcsak hogy azt nem ígérte meg, hogy velük megy, hanem még utat sem engedett nekik országán keresztül. Sőt sereget küldött ellenük, hogy ne engedjék be őket az országba, mert azt gondolta, hogy zsarnokok és nem zarándokok. Ők azonban Istenbe vetették reményüket, és abban bíztak, akinek jelvényét viselték, Jézus Krisztusban; bátran bevonultak Hungáriába, és sok magyart megöltek. Ennek hallatára a király a Temes [folyó] vidékén összegyűjtötte a seregét, és békét színlelve menni hagyta őket. Amikor Zemlinhez [Zimony] érkeztek, tábort vertek, mert azt remélték, hogy már békében mehetnek. Zemlin várát elfoglalták, hogy a király más csapdát ne állíthasson, és hogy 'a korábbiaknál rosszabb dolgok' ne történjenek. Azután az egész határvidéket feldúlták élelemért, és amit csak raboltak, a várba hurcolták. A király pedig Temesben [megye] a hasznosabb tanácsot követve békét kötött velük, sok ajándékkal meg élelemmel tisztelte meg őket, és hagyta, hogy békében elvonuljanak. Ezek a zarándokok azután továbbvonultak, elfoglalták Antiochiát, és Isten segítségével megérkeztek Jeruzsálembe."

Thuróczy János Mátyás király idején írt krónikája szó szerint átvette a *Képes Krónika* leírását a keresztesek átvonulásáról, tehát hitelesnek fogadja el a 14. századi leírást.

Petrus Ransanus Thuróczy művével közel egyidőben készült történetírása, amely foglalkozik Szent László király fővezérségének a kérdésével is, meg sem említi a keresztesek átvonulását Magyarországon.

Tehát a fontosabb magyar krónikák nem, vagy csak alig írnak az első keresztes hadjárat „népi kereszteseinek" átvonulásáról, és ezekben a leírásokban több ellentmondás is szerepel.

A *Képes Krónika* szerint Kálmán be sem akarta a zarándokokat engedni az országába, mert azt hitte, hogy „zsarnokok". Ennek ellenére a keresztesek „betörtek" az országba, és „sok magyart megöltek". Azután elfoglalták Zimony várát, és ott pusztítottak. Végül azonban békét kötöttek a keresztesek és Kálmán király, aki ajándékokkal bocsátotta tovább őket, a keresztesek pedig mintha csak a legnagyobb rendben lett volna minden, továbbvonultak, elfoglalták Antiochiát, és „megérkeztek Jeruzsálembe." Nagyon érdekes, hogy a *Képes Krónika* írója nem említi Jeruzsálem ostromát és bevételét, mintha tényleg zarándokoknak tartaná a Magyarországon átvonulókat, közben pedig úgy jeleníti meg őket, mint egy Magyarországot és a magyarokat pusztító hadsereget. Nyilvánvaló, hogy több információt nem ismert a *Képes Krónika* szerzője vagy pedig szándékosan elhallgatta az általa ismerteket: esetleg mindkettő vélekedés igaz. Az ellentmondások akkor derülnek ki igazán, ha megvizsgáljuk, hogy az egykorú vagy közel egykorú külföldi krónikások mit írtak ezeknek a „népi kereszteseknek" a Magyarországon történt átvonulásáról.

Először egy kortárs krónikájából idézünk, akinek a nevét nem ismerjük, de valószínűleg a dél-itáliai normann keresztes hadak vezérének, Tarantói Boemundnak lehetett a vazallusa aki végigharcolta az első keresztes hadjáratot. Éppen ezért nem ír sokat a szárazföldön átvonulókról, csak azt, hogy békében érkeztek meg Magyarországon és a Balkánon át Konstantinápolyba.

„A frankok egy része, azaz Remete Péter, Gottfried herceg és testvére Balduin [...] Magyarország vidékéhez érkezett. E felettébb félelmetes lovagok és sokan mások, kiket megnevezni nem tudok, azon az úton haladtak, amelyet egykoron a frankok legendás császára, Nagy Károly parancsára egészen Konstantinápolyig készítettek el."

Ugyanígy nem ír semmiféle összecsapásról, ellenségeskedésről Foucher de Chartres *„Gesta Francorum Hierusalem peregrinantium"* című művében, akárcsak I. Alexiosz császár leánya, Anna Komnena krónikájában, az *„Alexiász"*-ban.

„Petros [Remete Péter] [...] mindenkit megelőzve kelt át Longobardia tengerszorosán nyolcvanezer gyalogossal és százezer lovassal, és elérkezett Magyarország vidékein keresztül a fővárosba [Konstantinápolyba]."

Igaz ugyan, hogy Anna Komnena ebben a részben alaposan összekeveri a földrajzi helyeket ahol Remete Péterék átvonultak - hiszen előbb átkeltek az otrantói szoroson („Longobardia tengerszorosán"), majd azután Magyarországon át jutottak el Konstantinápolyba -, de Remete Péterék átvonulása kapcsán nem ír összecsapásokról sem Magyarországon, sem a Balkánon.

Azonban vannak olyan külföldi krónikák, források, amelyek ellenségesnek írják le a keresztesek és Kálmán király viszonyát, bár ezek a leírások sokszor egymásnak ellentmondóak, ezért történészeink között is több vitás pont alakult ki az 1096 tavaszi, nyári, első „népi keresztes" átvonulással kapcsolatban. A legtöbb eltérés kronológiai eredetű, illetve abban vannak eltérések, hogy milyen csapatok, mekkora létszámban és hol vonulhattak át Magyarországon.

Abban történettudósaink nagyobb része egyetért, hogy 1096 május eleje és augusztus vége között öt nagyobb csoportban fegyveres, illetve fegyvertelen zarándokok tízezrei vonultak át Magyarországon. Azonban, hogy ezek az átvonulások pontosan mikor történtek, abban több eltérés mutatkozik a véleményekben, tehát ennek a kérdésnek a vizsgálatához segítségül kell hívnunk külföldi történészek megállapításait is.

Először csak felsorolásszerűen arról, hogy az öt nagyobb, Magyarországon átvonuló csoport a következő volt: először „Nincstelen" Walter és az általa vezetett keresztesek, akit a német források „Walter Habenichts"-nek,

a francia források pedig „Gautier Sansavoir"-nak neveznek. A következő Amiensi Péter, Pierre L' Ermite, magyarul „Remete" Péter és az őt követők, majd Volkmár német „kalandorlovag" és serege. A negyedik csoport a Gottschalk pap, Remete Péter „tanítványának" vezetésével érkezők, és végül gróf Emich von Leiningen és a francia Guillaume, „meluni Vicomte" által vezetett csoport, akik együtt érkeztek.

Ha a kereszteseknek a Magyar Királyság nyugati határához érkezésének időrendjét nézzük, akkor először a Nincstelen Walter vezette keresztesek érték el Mosonnál Magyarország határát. Kölnből indultak, a Rajna és a Neckar mellett vonultak a Duna völgye felé, majd 1096. május 8-án értek a magyar határra. A magyar történészek Pauler Gyula óta azt írják, hogy Walterék „május közepén" érték el a magyar határt, éppen ezért „elcsúsznak" egy héttel az események kronológiai sorrendjében a hazai történészek külföldi kollégáikhoz képest egészen Emich Von Leiningen és Vilmos („Guillaume") csapatainak a megjelenéséig, azt ugyanis mind a magyar, mind a külföldi történészek egységesen július közepére helyezik.

Walteréknek a nemrégiben trónra lépett fiatal I. Kálmán elődeihez hasonlóan, mint egyszerű zarándokoknak szabad átvonulást és – természetesen fizetség ellenében –, élelemmel ellátott piacokat biztosított a Szent István uralkodása óta használt Magyarországon átvezető zarándokúton. Az előzőekben már említett itinerárium városain, településein áthaladva, kb. 3 hét alatt értek el Zimony várához, amely a Száva partján terült el. Zimonnyal szemben a túloldal Nándorfehérvár (Belgrád) volt, a Bizánci Birodalom nyugati határvára. Steven Runciman szerint május végén, a magyar történészek szerint június elején érhetett ide a Walter vezette nagylétszámú zarándoksereg. És itt következett egy jelentéktelenek látszó meggondolatlan cselekedet mind a keresztesek, mind a zimonyi vár magyar katonái részéről, amely a később történtek fényében jelentőssé vált. A külföldi krónikák leírják, hogy valami félreértésen alapuló összeszólalkozás történhetett, vagy lopáson, esetleg más vétségén érték Walter utóvédjének 16 tagját a zimonyi magyarok, akik ezt nem hagyták annyiban. Walter és seregének nagyrésze már bizánci területen volt, vagy éppen a Száván szállították át őket, azonban ettől a 16 keresztestől a magyarok – valószínűleg büntetésből – elvették a ruháikat és a fegyvereiket, és egyrészt mint diadalmi jelvényt, másrészt mint elrettentő üzenetet, kiakasztották Zimony kapuja fölé, az általuk vétkesnek ítélt kereszteseket pedig ruhák és fegyverek nélkül zavarták át a Száva túlpartján lévőkhöz. Ez a korban elfogadott formája volt az igazságszolgáltatásnak: megbüntetni a bűnösöket, és figyelmeztetni másokat arra, hogy így járhatnak, ha letérnek a törvény útjáról. A dolog annyira jelentéktelen volt – esetleg Walter is tudta, hogy a neki panaszkodó 16 ember nem ártatlan –, hogy nem törődött a történtekkel, és továbbindultak Nis felé a Morava folyó völgyén a zarándokok megszokott útján.

Ugyanebben az időben érkezett Magyarország nyugati határához Amiensi Péter és serege (Runciman szerint május végén, Pauler szerint június elején), és ugyanúgy megkapták Kálmán barátságos engedélyét az átvonulásra, azzal a kiegészítéssel, hogy a fosztogatásokat meg fogja torolni a magyar király. Kálmán udvarában valószínűleg már tudtak a Zimonynál történtekről, a Rajna és a Neckar felől érkező keresztesek pedig csak figyelmeztetést láthattak a királyi engedélyhez fűzöttekben.

Péter seregének az átvonulása annyiban tért el Walterékhez képest, hogy egy részük hajóval ment a Dunán, de ők már Zimony előtt csatlakoztak a fősereghez. A francia, a lotharingiai, a Rajna mellől, sváb és bajor területekről érkező sereg minden baj és probléma nélkül jutott el Zimonyhoz: ez június 20-ára tehető a magyar és a külföldi történészek egybehangzó véleménye szerint, ahol is az elkövetkező napokban véres összecsapásokra került sor, amelynek okaként a külföldi krónikák bonyolultan előadnak egy állítólagos rémhírt, ami a keresztesek között már Zimony felé közeledve elterjedt.

Zimonyt a Nyugat-Európa felől érkező keresztesek ugyanis megtámadták és ostromolni kezdték: ennek két oka lehetett, amelyekről azonban nemigen tesznek említést a külföldi krónikák. Az első az lehetett, hogy arra gondoltak: a magyarok kereszteseket öltek, és ezért bosszút akartak rajtuk állni: a ruhákra varrt vörös posztókeresztről tudhatták, hogy nem magyar bűnösök ruháit tették a várfalra. A korban egyáltalán nem furcsállható ez a viselkedés: meg kell büntetni az előttük járt ártatlan keresztes társaikat legyilkoló magyarokat. Csakhogy a bosszú erőteljesen eltúlzott lett, ez pedig a másik okkal magyarázható: a sereggel tartó lovagokat hatalmába kerítette a harci vágy és a zsákmány ígérete. A külföldi krónikák szerint több ezer zimonyi magyart, katonát és lakost egyaránt, megöltek, a városban talált állatokat, értékeket pedig elosztották egymás között.

Kálmán király nem maradt tétlen arra a hírre, hogy az általa jóindulattal beengedett keresztesek ölnek, rabolnak, fosztogatnak. A talán valahol Esztergom vagy Székesfehérvár környékén tartózkodó király seregével együtt június 26-a körül érhetett Zimonyhoz. Közeledtük hírére Péterék nagyon gyorsan át akartak kelni a Száván – nyilván nem a Moraván, ahogy némely krónika említi –, de ez nem sikerült mindenkinek, ugyanis a Zimonyt ostromló, fosztogató keresztesek a bizánci császár besenyő határőreivel is fegyveres összecsapásba keveredtek, aminek az lett a vége, hogy Péter seregéből sokakat megöltek a Száván való átkelés közben. Innen menekülésszerűen mentek tovább Konstantinápoly felé, ahol találkoztak Walter emberivel. Konstantinápolynál azután folytatták azokat a rablásokat, fosztogatásokat, amelyeket Zimonynál kezdtek el, és ezt Kálmán királyhoz hasonlóan a bizánci uralkodó, I. Alexiosz sem nézte tétlenül.

Ezt az első két sereget szokás „francia" kereszteseknek is nevezni, a következő három csapatot pedig „német" kereszteseknek. Azonban ezekkel a 19–20. századi nemzetfogalmakkal nem pontosan adjuk vissza a keresztesek

saját magukról vallott tudatát. Ők magukat elsősorban „keresztényeknek" tartották, és csak másodsorban valamilyen nemzethez tartozónak, és ezen belül is úgy határozták meg magukat, hogy kinek voltak az alattvalói. Az, hogy milyen nyelven beszéltek, az számukra csak másodlagos szempont volt. Egy ilyen, vagy ehhez hasonló zarándokseregben az egy területről érkezők nyilvánvalóan együtt haladtak, a közös faluból származás, vagy a közös hűbérúr a fegyvert viselő kisebb-nagyobb rangú nemesek között inkább volt meghatározó mint az, hogy ők „franciának", esetleg „németnek" vallják magukat. Inkább azt határozták meg, hogy ők hová nem tartoznak. A Rajna környékén Speyerben, Wormsban, Mainzban, Kölnben, vagy később Prágában történt mészárlások, amelyeknek ezekben a városokban élő zsidók voltak az áldozatai, egyértelművé tették, hogy nem sokkal a Nyugat-Európában, leginkább a német területeken történt gyilkolások, rablások után - bár voltak hírek, hogy francia területen, Rouenban is történtek hasonló atrocitások - a magyar határhoz ért különböző keresztes seregek a nem keresztények ellen léptek fel, tehát magukat elsősorban keresztényeknek tartották.

Ebben a korban még nem számolhatunk azzal a kialakult „nemzettudattal", ami majd a francia forradalom következtében fog elterjedni a 19-20. században. Nem arról van szó tehát, hogy ne tudták volna, hogy melyik nemzethez tartozónak tartják magukat, de a „keresztény" fogalom felül állt a valamilyen „nemzethez" tartozás tudatán. Éppen ezért, ha úgy tekintünk a Walter és Amiensi Péter után következőkre, hogy ők „német" keresztesek, akkor hibás fogalmi körben járunk. Ugyanúgy, mint ahogy az első két seregben voltak bajorok és lotharingiak, ebben a következő három seregben is voltak a Rajna mindkét oldaláról érkezők. Erre jó példa az, hogy az 1096 július közepén érkező keresztes seregnek két vezetője volt: Emich von Leiningen gróf, és a francia Vilmos, Meluni Vicomte, akikkel természetesen német és francia területről is érkeztek lovagok, nemesek, jobbágyok.

Ha a magyar határhoz nyugat felől érkező újabb keresztesek csoportjait abban a sorrendben tekintjük át, ahogy megérkezetek a Magyar Királyság területéhez, először Volkmárral és seregével kell foglalkoznunk.

Volkmár származásáról nem tudunk semmi biztosat, Bozsóky Pál Gerő „kalandorlovagnak" tartja, aki már a Rajna-vidéken rossz hírt szerzett magának. Runciman szerint május végén érkezett Prágába, és egy hónappal később, június 30-án kezdte leöldösni a zsidókat annak ellenére, hogy Kozma püspök és a világi hatóságok erélyesen felléptek ellenük. Az angol történész szerint ezután észak-nyugati irányból hatoltak be Magyarország területére, ahol azután „a magyarok" Nyitránál szétverték és felmorzsolták őket: vezetőjükkel, Volkmárral nem tudni mi történt.

A magyar történészek, akik írnak Volkmárról, Pauler Gyula időrendjét követik, aki egy hónappal korábbra, június elejére teszi seregének a szétverését a Runcimannál megadott július elejéhez képest. Pauler Gyula sze-

rint kezdetben békésen viselkedtek, de amikor Nyitránál ugyanazt akarták tenni, amit Nyugat-Európában és Prágában, akkor a magyar seregek szétverték őket. Tehát a magyar történészek szerint ez akkor történhetett, amikor Remete Péter és serege a bejövetel engedélyéért fordult Kálmánhoz, és miközben Péter emberei a szárazföldön és a Dunán vonultak Zimony felé, akkor történtek Nyitránál a fegyveres összecsapások Volkmár serege és a magyar sereg között.

Ha a korábban élt történészek időrendjét követjük, akkor a következő sereg a Gottschalk pap, Péter tanítványa által vezetett volt, amely június közepén ért Regensburg után Mosonhoz, tehát kb. pár nappal azután, hogy Kálmán csapatai leszámoltak Volkmár seregével. Runciman szerint ez csak július közepén történhetett meg, de azt szintén Volkmárék szétverése utánra teszi, és véleménye szerint, amelyet Borosy András is elfogad, minden nehézség nélkül beengedték őket az országba. Bozsóky Pál Gerő szerint kértek ugyan engedélyt, de azt meg sem várták, hanem a megszokott zarándokúton bevonultak az országba.

Azonban Volkmárékhoz hasonlóan ők is ugyanazt akarták folytatni, amit már Magyarországtól nyugatra elkezdtek: a rablást, fosztogatást, emberek leöldösését. Azonban itt nem a zsidókat támadták meg, hanem a magyar lakosságot, ahogy a krónikás Guibert de Nogent apát írta:

„Fiaink, bár idegenek voltak [Magyarországon] az őrület oly csúcsára jutottak, hogy a vidék népét lábukkal tiporták. A magyarok, mint jó keresztény a kereszténynek, szívesen árulták portékáikat, de kielégíthetetlen zarándokaink, feledve az irányukba tanúsított vendégszeretetet, minden ok nélkül harcba keveredtek vendéglátóikkal, azt hívén, hogy azok olyan jámborak, hogy nem mernek majd ellenkezni. Így hát gyalázatos módon felgyújtották a nyilvános magtárakat, megbecstelenítették a lányokat és elrabolták a feleségeket, a férfiak szakállát levágták, vagy tüzes jellel bélyegezték meg őket. Ettől fogva szó sem esett arról, hogy megvásárolják az életben maradáshoz szükséges holmikat, hanem mindenki teljes hévvel vetette bele magát a rablásba és a vérontásba, ehhez hasonló jelszavakat kiáltozva: – És majd ezt tesszük a törökökkel [muzulmánokkal] is."

Egy fiatal fiút, aki ellenállt nekik, karóba húztak, megöltek. Ezek után érthető, ha a magyar sereg bekerítette és megsemmisítette őket – de hogy pontosan hol, arról eltérnek a vélemények. Pauler Gyula szerint Fehéregyházánál verték szét a kereszteseket, Gottschalk pedig Mosonnál kimenekült az országból. Marczali Henrik hasonlóan írja le az eseményeket, ugyanúgy, mint Hóman Bálint. Györffy György szerint a fehérvári mezőn álló Szent Márton kápolnánál számoltak le velük, Kristó Gyula szerint Pannonhalma közelében történt az összecsapás, Bozsóky Pál Gerő ezt pontosítja úgy, hogy Táplány községnél, Pannonhalma mellett. Talán érdemes megemlítenünk,

hogy Runciman szerint „Székesfehérvártól keletre" történtek az események és szerinte Gottschalkot is elfogták – erről a magyar történészek nem tudnak, szerintük Gottschalk Mosonnál kimenekült az országból.

Gottschalk seregét a krónikák szerint csellel győzték le a magyarok: bekerítették és fegyverletételre kényszerítették őket, majd lemészárolták őket. Ez az esemény, ha Runciman időrendjét tekintjük, ugyanakkor történhetett, amikor a magyar történészek szerint a német Emicho és a francia Vilmos seregei megérkeztek a magyar határhoz, azaz július közepén. Ennél a résznél azonban Runciman időrendje „felborul": azt írja ugyanis, hogy ezek a keresztesek Gottschalk seregének pusztulása után „pár héttel később" értek a magyar határhoz. Ez azt jelenti, hogy július végén, augusztus elején. Ezek után egyébként ugyanúgy hat hétig tartó időre teszi Moson várának az ostromát, illetve a Kálmán királytól elszenvedett vereséget, mint a magyar történészek. Ebből látszik, hogy a felhasznált források ugyanazok voltak minden történésznél, csak az időrendben van eltérés, igaz, hogy egy hónapnyi, ami igen jelentős különbség. Ez azzal magyarázható, hogy Runciman szerint „Volkmár és serege" május végétől egészen június végéig tartózkodott Prágában. Ez az egy hónapnyi Prágában töltött idő túl hosszúnak tűnik, ugyanis egyik előző városban sem töltöttek el ennyi időt, még a Prágánál jóval gazdagabb Rajna-vidéki városokban, Kölnben, Mainzban, Trierben vagy Wormsban sem. Tehát valószínű, hogy ennél a prágai résznél az egyébként precíz Runciman, félreértette forrását, Prágai Kozmát, és túl hosszú ideig „tartóztatta" Volkmár több ezres seregét cseh területen.

Ez az egy hónapnyi idő azért is túl hosszúnak számít a korabeli viszonyok közepette, mert Prágában és a környékén élők nem tudtak volna ennyi ideig élelemmel ellátni ilyen sok embert. Volkmár és serege kb. 10–12 ezer lehetett, ami azt jelenti, hogy a 11. század végi Prágának és környező településeinek lehetett nagyjából ekkora népessége. Éppen ezért nem valószínű, hogy egy hónapig el tudták volna magukat látni Volkmár seregének résztvevői, még ha raboltak, fosztogattak is Prágában és a környékén. Valószínűbb, hogy ugyanaz történhetett, mint a Rajna-vidéki, vagy más német városokban: megérkeztek, egy-két napig várakoztak, majd 2–3 napig fosztogattak, gyilkoltak, ezek után továbbmentek: egy hétnél tovább nem maradtak sehol sem.

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar történészek időrendje ebben az esetben pontosabb. Június elején Amiensi Péter emberei megjelennek Mosonnál, Volkmár emberei pedig Trencsénnél, majd Nyitránál. Itt Volkmár seregét szétverik, valószínűleg nem is a királyi had, hanem Álmos herceg dukátusának seregei, majd a már június közepén valahol Pannonhalma és Székesfehérvár környékén garázdálkodó Gottschalk seregét semmisítik meg: őket már valószínűleg Kálmán királyi hadai. Elképzelhető, hogy a nyitrai és a Pannonhalma környéki összecsapások egyidőben vagy egymáshoz időben közel lehettek. Az is elképzelhető, hogy két magyar sereg

harcolt egyszerre: a kisebb Volkmáréval a dukátusi, a nagyobb Gottschalk vezette csapattal a királyi sereg. Ezt követően, június 20-a körül jöhetett a hír, hogy Péter seregei ostromolják Zimonyt, és ezért a Székesfehérvárnál már összevont királyi sereg dél felé indult. Június 26-án már Zimony környékén lehettek, mert a királyi seregtől való félelmükben kelhettek át Péter emberei a Száván. Ezt követően jó két hét múlva, július közepén, újabb keresztes seregek jelentek meg Magyarország nyugati határainál. Kálmán király a sereggel nyilvánvalóan a zimonyi vár megerősítése, rendbetétele után ennek az újabb keresztes hadnak a hírére visszatért Mosonhoz. Nem tudjuk, de feltételezhetjük, hogy a Nyitránál már kitűnően harcolt dukátusi sereg is készenlétben várakozhatott.

Emicho leiningeni gróf németekből és franciákból álló igen nagylétszámú serege a Rajna-vidéket pusztította májusban, júniusban. Ölték, fosztogatták Mainz, Köln, Trier, Metz érseki és püspöki városainak zsidó lakosságát, majd ezt követően, július elején indultak a magyar határhoz. Az Emicho gróf vezette seregben francia lovagok is voltak, vendeuil-i Clarambald, La Fére-i Tamás és a leghírhedtebb, Vilmos, „az ács", meluni vicomte.

Kálmán király lehetséges, hogy hallott a német területeken elkövetett kegyetlenkedéseikről, lehet hogy csak az addig átvonulást kérő keresztesek rossz példája miatt, de megtagadta az Emicho vezette keresztes seregnek az országon átvonulást kérő engedélyét. Azonban ez nem befolyásolta ennek a több hónapja rabló, fosztogató, öldöklő seregnek a döntését: megszállták a Lajta és a Duna között a Moson környéki területeket, és azt folytatták, amit addig is tettek. Rablásokból, fosztogatásokból tartották fenn magukat, sőt összecsaptak egy kisebb magyar katonai egységgel is, akik valószínűleg felderítést végezhettek. A keresztesek ebben az összecsapásban legyőzték a magyarokat, és a krónikák szerint megölték Kálmán király egyik szeretett „ősz" vezérét is.

A hat héten át tartó fegyveres harcok döntő mozzanata volt, mikor Moson várát vették ostrom alá. A mocsaras területeken átvezető hidakat készítettek, és ezt követően szabályos ostromba kezdtek: törték a falakat, ostromlétrákat építettek. Arról, hogy a várban tartózkodott-e Kálmán király, vagy csak később jelent meg a királyi sereggel, erről eltérőek történészeink véleménye. A legvalószínűbb az, hogy Kálmán irányította a védekezést, de nem zárkózott be a mosoni várba. Elképzelhető, hogy itt már a dukátusi és a királyi sereg együttes erővel törte meg augusztus végén Emichoék elszántságát és katonai erejét. A korabeli krónikák szerint Mosonnál a keresztesek döntő rohama közben valamiféle félelem zavarta össze a soraikat, és fejvesztve menekültek a vár alól, sőt elfutottak Magyarországról is. A magyar sereg a határig üldözte őket, teljes megsemmisítésükre törekedett akárcsak Volkmár vagy Gottschalk seregeivel szemben. Emicho gróf és Vilmos lovag csak nagyon nehezen tudtak megmenekülni, a keresztesek jórészét a magyarok levágták.

Emicho gróf és a németek ezután a csúfos kudarc után hazatértek csakúgy, mint a franciák jórésze, akiket „gúnykacajjal és azzal a szójátékkal fogadtak otthon, hogy Jeruzsálembe akartak menni és csak aratásra – *Miosson, Mosony* – jutottak". A franciák közül akik megmenekültek és nem tértek haza, többen, így Vilmos lovag is, csatlakoztak a Szentföldre akkoriban, augusztus végén, szeptember elején induló rendezett és fegyelmezettebb lovagseregek valamelyikéhez.

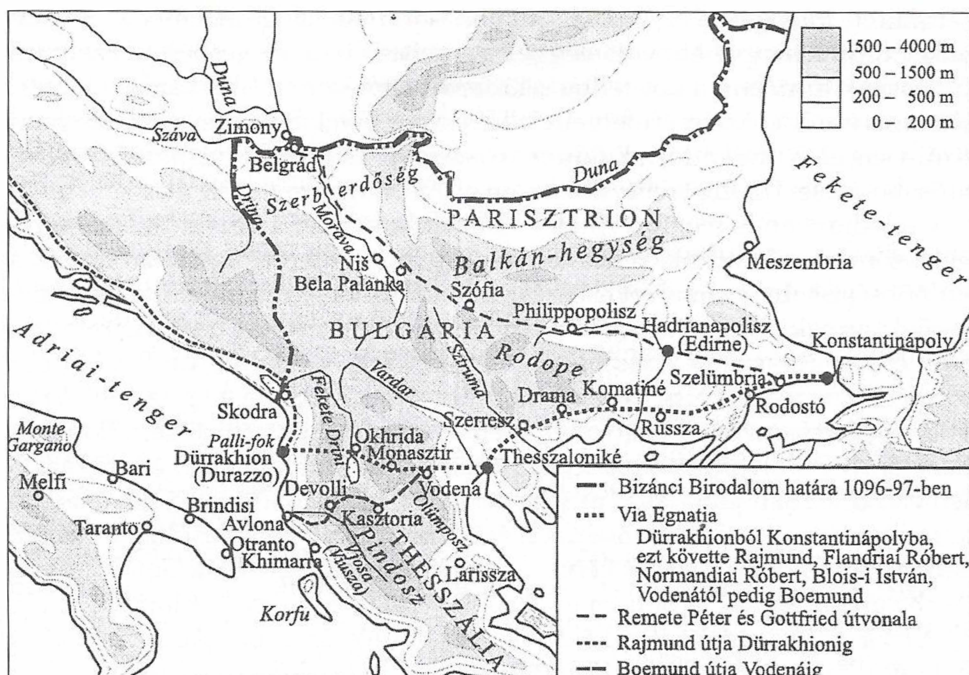
Ennek az öt, nagyobb létszámú Nyugat-Európa francia és német területeiről érkezett „népi keresztes" seregnek szégyenletes tettei a Rajna-vidéken és más területeken, illetve Kálmán király határozott és kemény fellépése ellenük megosztotta a korabeli és a későbbi történetírókat. A már említett Guibert de Nogent apát egyértelműen a kereszteseket tette felelőssé a történtekért, ugyanúgy, mint Albert aacheni kanonok vagy az Annales Augustenses szerzője. Vilmos tyrusi érsek a 12. század második felében írt művében viszont csak Emichoék tetteit ítéli el, a többi keresztes elleni fellépés miatt Kálmán királyt teszi felelőssé. Nagyon érdekes azonban az, hogy a magyar krónikák miért ennyire elítélőek Kálmán királlyal szemben. Erre majd akkor lesz érdemes visszatérni, ha áttekintettük az 1096. év őszének az eseményeit is.

A Godefroy de Bouillon vezette lovagsereg átvonulása 1096 szeptemberében és októberében

A május eleje és augusztus vége közötti időszak első keresztes csapatai után megérkezett az a két lovagsereg is Magyarország nyugati határaihoz, amelyek II. Orbán pápának az indulásra kitűzött napján, 1096. augusztus 15-én keltek útra a Szentföld felé.

Nyugat-Európából több ilyen „lovagseregnek" nevezett keresztes had indult a pápa által kitűzött napon, vagy nem sokkal később. Ezek közül a hadak közül többen a már jól ismert szárazföldi úton haladtak Jeruzsálem felé, vagy a régóta nem használt dalmát tengerparti területeken vonultak, esetleg hajón keltek át az itáliai kikötőkből Durazzóba, és onnan haladtak tovább az ókori Római Birodalom híres útján, a Via Egnetián Konstantinápolyig. A Magyarország felől a Balkánon keresztül vezető zarándokút és a Via Egnetia Konstantinápoly előtt találkozott és onnan közös út vezetett tovább.

Az első lovagsereg, amelyik ősszel a magyar határhoz ért, és amelyben természetesen nemcsak katonák, nemesek, gazdagok és előkelőek voltak, hanem szegény, egyszerű sorsú, fegyvertelen férfiak, nők, gyerekek, Godefroy de Bouillon irányítása alatt érkezett. Hasonló volt ez ahhoz, hogy a „népi keresztesek" között sem csak jobbágyok és nincstelen, földnélküli emberek voltak, hanem egyházi emberek, nemesek, kisebb-nagyobb rangú katonák. A különbség inkább az volt, hogy ezekben a lovagseregekben na-

A Via Egnatia és Konstantinápolyhoz a Magyarország felől érkező utak

gyobb volt a rend és a fegyelem, nem voltak jelentősebb erőszakoskodások és kilengések Nyugat-Európában vagy a Magyarországon való átvonulás közben, hanem majdcsak a Balkán keleti részén, illetve Konstantinápolynál.

A magyar történészek szerint szeptember 20-a körül, Runciman szerint október elején, Tollenburg városába, a Lajta folyóhoz érkezett Bouillon de Godefroy (a magyar történeti irodalomban a németes Bouillon Gottfried az elterjedtebb elnevezés) vezette keresztes sereg.

Ezek a keresztesek mindenféle komolyabb bonyodalom nélkül szerveződtek, indultak és vonultak végig Lotaringiából a magyar határig. Maga a vezér Alsó-Lotaringia hercege volt, anyai ágon Nagy Károlytól származott és már közel járt ötvenedik életévéhez. IV. Henrik híve volt, ugyanakkor feltétlenül jó kereszténynek tartotta magát és természetesnek tartotta, hogy a pápa felhívására ő is elindul a Szentföld felszabadítására. 1099-ben, Jeruzsálem bevétele után ő lett a Szent Sír őrzője, „*Advocatusa*", mert nem volt hajlandó arra, hogy Jeruzsálemben királyként uralkodjon. A későbbi századokban leginkább keresztényi erényeit emelték ki: becsületességét, megbízhatóságát, alázatos, de megfontolt magatartását, és emberi gyengeségeit inkább nem említették, pedig neki is tulajdonítottak zsidó-ellenes kijelentéseket: ő maga azonban nem támadta őket, seregének sem engedett

semmiféle kilengést a Nyugat-Európában élő zsidósággal szemben. Ugyanakkor tudjuk, hogy nem volt eléggé határozott a hadvezetésben, sokszor túl óvatosnak tűnt, ami a kor felfogása szerint nem számított lovagi erénynek. Két testvére is vele együtt felvette a keresztet: fiatalabb öccse, a Jeruzsálemi Királyság első uralkodója, Balduin, feleségével és gyermekeivel vele tartott, idősebb öccse, III. Eustache, Boulogne grófja tengeren indult útnak.

Családjukban is megfigyelhető, amelyet korábban a népi keresztes seregeknél már említettünk: nincs túl sok értelme a kor felfogásában annak a különbségtételnek, amelyet a 19–20. századi történészek oly szívesen emlegetnek: annak, hogy „franciák" vagy „németek" voltak-e ezek az emberek akik Magyarországon vonultak a Szentföld felé. Godefroy de Bouillon és testvérei anyai ágon Nagy Károlytól származtak, Balduin felesége normann volt, egyformán voltak birtokaik a német és a francia területeken, Bouillon IV. Henrik híve volt, de komolyabb gondolkozás nélkül beállt a császár ellenfele, II. Orbán pápa által meghirdetett keresztes hadjáratba. Elsősorban keresztényeknek tartották magukat és egyéni céljaik befolyásolták tetteiket. Seregük vezetői között volt német és francia nemes egyaránt: Gottfried von Ascha gróf, vagy a Du Bourcq és De Cons család egy-egy férfitagja.

Ascha gróf egyébként a későbbiekben fontos szerepet játszott, amikor megindultak a tárgyalások Kálmán és a keresztesek között. Hogy ezeken a tárgyalásokon egészen pontosan miről lehetett szó, arra rávilágít egy későbbi, bizonytalan hitelességű, de a lényeget érintő levél, amelyet állítólag Kálmán írt Godefroy de Bouillon-nak.

„Kálmán király Gottfried hercegnek és minden kereszténynek üdvözletét és tettetés nélküli szeretetét. Azt hallottuk felőled, hogy hatalmas férfi és fejedelem vagy a magad földjén, s aki csak ismer, hűségesnek is talált. Ennélfogva már jó híredből is megkedvelve Téged, látni és megismerni kívántalak. És ezért azt tanácsolom, hogy jöjj hozzánk Cyperon várába, semmiféle veszedelemre nem gyanakodva, s a mocsár két partján megtelepedve mindent megtárgyalunk, amit csak kívánsz tőlünk és amivel vádolsz bennünket."

Két lényeges dolog szerepel a levélben: „mindent megtárgyalunk, amit csak kívánsz tőlünk és amivel vádolsz bennünket". Ezekről kellett tárgyalni a fiatal magyar királynak és az idősödő hercegnek.

A tárgyalások „Cyperon várában" (Sopron) kb. egy hétig folytak. A tárgyalásokat a keresztesek részéről Ascha gróf vezette, aki régebbről ismerte Kálmán királyt, így nyilván bíztak egymásban. Kálmán először arról győzte meg a kereszteseket, hogy nem a keresztények elleni ellenségessége miatt verte szét a „népi keresztesek" csapatait, hanem jogos önvédelemből, másodszor pedig biztosítékot kért a Bouillon herceg vezette seregtől, hogy az előző hónapokban Magyarországon történt rablások, fosztogatások, gyil-

kosságok nem fognak megismétlődni. A keresztes sereg küldöttségével megegyeztek, hogy a herceg öccse, Balduin és családja túszként Kálmán mellett marad addig, ameddig a had Zimonynál át nem kel a Száván bizánci terültre, ennek fejében a pénzükért megfelelő piacokat biztosítanak a számukra a már jól ismert várakban, városokban Soprontól Zimonyig. Balduin először nem akarta elvállalni a túsz szerepét, végül mégiscsak átment a családjával együtt Kálmán táborába.

Ezt követően a Bouillon herceg vezette sereg minden baj, összetűzés, jelentősebb probléma nélkül vonult át az országon: igaz ugyan, hogy a Duna bal partján a magyar királyi sereg figyelte minden lépésüket és ez nyilván elég volt visszatartó erőnek. Zimonynál, a szávai átkelés előtt öt napot pihentek a Magyarországon átvonult keresztesek, majd megkezdték az átkelést bizánci területre. Kálmán király a hercegtől és a túszoktól békecsók váltásával búcsúzott, és ajándékokat adott a Szentföld felé igyekvő vezéreknek. Az 1099-től fennálló Jeruzsálemi Királyság első két meghatározó egyénisége, Godefroy de Bouillon, és öccse, Balduin tehát minden gond és probléma nélkül kelt át Magyarországon, sőt barátságban váltak el a fiatal Kálmán királytól.

Az első keresztes hadjárat utoljára átvonuló seregei

Nem szokták külön említeni, de nem szabad megfeledkezni egy másik, Szent László horvátországi hódítása után szintén a Magyar Királysághoz tartozó területen átvonuló keresztes seregről. Az 1096 októberében a dél-francia területekről induló keresztes seregnek két ugyanolyan jelentőségű vezére volt, mint annak, amelyik a Magyarországon keresztül vezető zarándokúton vonult. Ezzel a sereggel vonult ugyanis Adhemar, Le Puy püspöke, akire II. Orbán pápa rábízta a keresztes hadjárat vezetését, és IV. Rajmund, Toulouse grófja, vagy inkább – ahogy magát nevezte – Saint-Gilles grófja, aki akkoriban már hatvan év körüli idősebb ember volt. Ő, mint említettük, arra számított, hogy II. Orbán megbízza a keresztes hadjárat katonai vezetésével, de ez nem történt meg. Abban viszont bízott, hogyha Adhemar püspökkel együtt megy Jeruzsálem felé, akkor előbb vagy utóbb szükség lesz az ő katonai vezetésére. A dalmát hegyek között így is történt: az ott élő „műveletlen, vad, tolvaj és gyilkos" népek, ahogy Tyros-i Vilmos jellemezte ezeket a népcsoportokat néhány évtizeddel későbbi munkájában, többször megtámadták a kereszteseket.

Közel negyven napon át vonultak ezen a „hegyes, járhatatlan és sivár országon" ahogy azt egy másik krónikás, Raimond D'Agiles írja, azonban Raimund grófnak köszönhetően nagyobb veszteségek nélkül értek el Durazzóba. A sereggel sok dél-francia nemes, pl. Rambald, Orange grófja, Montpellier-i Vilmos, és egyházi ember, pl. Vilmos, Orange püspöke tartott.

Ők Durazzónál érték bizánci területre, és onnan folytatták az útjukat a már említett ókori Via Egnetián Konstantinápolyba.

Az 1096 nyarán és őszén történt, az első keresztes hadjárathoz tartozó események áttekintése után még két kérdést kell megvizsgálni: a magyar források Kálmán király ellenes megjegyzéseit és „keresztes pártiságát", illetve, hogy mennyien lehettek a Magyarországon abban az időben átvonuló keresztesek, és ez hogyan aránylott az akkori Magyar Királyság lakosainak a számához.

Először a forrásokról, amelyben a magyar történészek egyértelmű véleménye szerint tudatos Kálmán király szerepének ennyire ellenséges beállítása a keresztesekkel szemben: ugyanis a krónikák nem Kálmán, hanem a megvakított Álmos herceg utódai szemén keresztül vizsgálták és írták le a történteket.

Azonban ha ez így is van, azt azért nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a középkori magyar krónikák is leírják a „népi keresztesek" dúlásait: „bátran bevonultak Hungáriába" Kálmán engedélye nélkül „és sok magyart megöltek. [...] Zemlin [Zimony] várát elfoglalták [...] Azután az egész határvidéket feldúlták élelemért, és amit csak raboltak, a várba hurcolták."

Ezek a leírások teljesen illenek a tavaszi–nyári eseményekre, a krónikáknak a keresztesekkel foglalkozó befejező része pedig - anélkül, hogy leírná, hogy kiről van szó - a Godefroy de Bouillon vezette keresztesekre: „békét kötött velük, sok ajándékkal meg élelemmel tisztelte meg őket, és hagyta, hogy békében elvonuljanak" - ahogyan a *Képes Krónika* írja. Ezekben a rövid leírásokban összemossák a két, egymást követő eseményt, a tavaszit, nyárit és az őszit, nem említve a keresztesek közül név szerint senkit, inkább csak arra használják fel a leírást, hogy Kálmán királyról rossz képet alkossanak. Azonban ez felemásra sikerült, hiszen leírják, hogy a keresztesek ténylegesen milyen pusztításokat követtek el. Ebből is kiviláglik az, hogy Kálmán szerepe ezekben az eseményekben egyáltalán nem lehetett annyira ellenséges a keresztesekkel szemben, amennyire azt a krónikák szeretnék állítani.

A következő fontos kérdés, hogy mennyi ember vonulhatott át a korabeli Magyarországon 1096 május eleje és október közepe, tehát alig öt hónap alatt. Nyugat-Európa lakosságának a számát csak becslésekkel tudjuk megadni: a 9. század elején kb. 45 millió lehetett, 1000 körül 52 millió, 1200 körül 61 millió: nem tudjuk pontosan, hogy egy nagyobb növekedés a 10. vagy a 11. században kezdődött-e. Katus László szerint 950 és 1250 között Európa lakossága a duplájára nőtt, az utolsó nagy éhínség, a Rudolf Glaber leírása alapján ismert a 11. század elején volt, ettől kezdve demográfiai növekedés indult meg, tehát az első keresztes hadjárat idején kb. 50–60 millió emberrel számolhatunk Nyugat-Európában, amibe beleértjük az itáliai, az angol és az ibériai területeket is, nemcsak a német és a francia részeket.

Magyarország lakossága ugyanebben az időben szintén csak becslésekkel adható meg. Györffy György szerint 1057 és 1138 között a Magyar Királyságban kb. 1,2 millió ember élhetett, esetleg valamivel több, Kristó Gyula nagyjából ugyanarra az időszakra valamivel kevesebb, alig több mint 1 millió emberrel számol.

Természetesen ezek után azt is nagyon nehéz megállapítani, hogy a különböző forrásokban megadott számok – amit a történészek vagy elfogadnak vagy vitatnak –, amelyek megadják egy-egy átvonuló keresztes sereg létszámát, mennyire pontosak, megbízhatóak. Ha egy „középértéket" veszünk, ami csak egy átlagszám, de talán mutatja az arányokat, az látjuk, hogy 1096 nyarán és őszén több mint 100 ezer ember vonulhatott át több részletben, több útvonalon Magyarországon. Nincstelen Walter és Amiensi Péter seregében összesen 50–60 ezren lehettek, Volkmár 10–12 ezer emberrel vonulhatott be, Gottschalk kb. 15 ezerrel, Emicho grófék szintén kb. 15 ezerrel. A Godefroy de Bouillon vezette lovagsereg létszáma kb. 20 ezer lehetett.

A dalmát tengerparton vonuló lovagsereget nem számoljuk ezekhez a keresztesekhez, mert az ő élelmezésükről nem a Kárpát-medencei területeken élő magyarok gondoskodtak. Nem a számokat, hanem a lakosság és a keresztesek arányát szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy kb. az akkori Magyarország lakosságának az egytizede vonult keresztül békésen, vagy harcolt, dúlt és fosztogatott ebben a közel öt hónapban, 1096 májusa és októbere között. Ennyi ember ellátásáról gondoskodni vagy katonailag megfékezni nem lehetett egyszerű feladat. Láthattuk, hogy a Rajna-vidéki területen a pusztításokat IV. Henrik német-római császár sem tudta megakadályozni, pedig nagyon ellenséges volt a keresztesekkel szemben. Sőt, Álmos herceghez írt levelében örült Kálmán győzelmének a rabló, pusztító keresztesek felett, és arra kérte a magyar királyt, hogy ne álljon meg a keresztesek üldözésével Magyarország nyugati határainál, hanem folytassa tovább Bajorországban, Welf bajor herceg ellen: erre azonban Kálmán, II. Orbán és a Pápaság híve nem volt hajlandó.

Ekkora tömeget ellátni, katonailag és diplomáciailag kezelni nem volt kis teljesítmény. Ez mutatta, hogy a fiatal magyar király erélyes és rátermett uralkodó volt, aki megvédte a Magyar Királyság és alattvalóinak érdekeit.

A néhány évvel későbbi, 1101-es nagy zarándoklat pedig azt mutatja, hogy Kálmán a magyar források híradásaival ellentétben nem volt ellenséges a Szentföldre induló keresztesekkel szemben.

Az 1101. év nagy vállalkozását az első keresztes hadjárat befejező részének tekintjük. Azután ugyanis, hogy 1099 nyarán az első keresztes hadjárat elérte célját, elfoglalta Jeruzsálemet, a nyugati keresztesek nagyrésze hazatért. Csak nagyon kevesen maradtak a Szentföldön és az ő megsegítésükre indult az 1101. évben több nyugat-európai keresztes sereg is. Ezek a keresztes hadak ugyanolyan vegyesek voltak társadalmilag, mint az előzőek: sze-

gények, gazdagok, nemesek, polgárok, férfiak, nők, gyerekek indultak el tízezerszám Jeruzsálem felé.

Az Észak-Itáliai területekről, Lombardiából, illetve a német és a francia területekről elindult keresztesek közül az első tömegek 1101 szeptemberében haladtak át Magyarországon. Vezetőjük egyházi ember, Milánó érseke, Buis-i Anzelm, katonai vezetőjük Biandrate gróf volt. Észak-Itáliából a Száva völgyén jutottak el Belgrádig, és Aacheni Albert szerint 200 ezren voltak. Ha ez a szám talán túlzás, az mindenesetre jelentős tény, hogy a későbbiekben a Balkánon fosztogató, rabló keresztes sereg minden rendbontás nélkül vonult át a déli magyar területeken.

Ugyanígy rendbontás nélkül vonult át Magyarországon az a francia keresztes sereg, amelyet IX. Vilmos, Aquitánia hercege vezetett, aki az 1096-ban a Szentföldre vonuló, Jeruzsálem visszafoglalásában résztvevő Raimund Saint-Gilles-i gróf ellenfele volt. Ebben a seregben volt Hugó, I. Fülöp francia király öccse is, aki az első keresztes hadjárat idején nem jutott el Jeruzsálembe és most teljesíteni szerette volna fogadalmát. A francia keresztesek mellé csatlakozott IV. Welf bajor herceg, Thiemo salzburgi érsek és az ausztriai Ida grófnő. Ez a sereg is az előzőhöz hasonlóan fegyelmezetlen tömeg volt, Drinápoly környékén a bizánci csapatokkal szabályos ütközetet vívtak, ennek ellenére ez a kb. 20 ezres tömeg is az előzőleg átvonuló sereghez hasonlóan minden baj nélkül vonult át Magyarországon.

Abban, hogy az 1101. évi Jeruzsálem felé vonuló zarándokok, keresztesek békésen, minden probléma és nagyobb gond nélkül vonultak át Magyarországon, nyilván nagy szerepe volt a fiatal Kálmán királynak, aki 1096-ban első nehéz politikai és katonai feladatát jól oldotta meg, ahogyan ezt Györffy György pontosan meg is fogalmazta:

„Kálmán rögtön uralkodása első évében belecsöppent az akkori világpolitikai eseményekbe, és olyan példaszerűen állta meg a helyét, hogy a keresztesek történetírói kilenc évszázada az elismerés koszorújával adóznak neki."

II.
II. Géza király és a második keresztes hadjárat (1144–1149)

Alig telt el néhány év az első keresztes hadjárat 1096. és 1101. évi magyarországi átvonulása után, 1107-ben a Szentföldre, Jeruzsálembe zarándokolt Álmos herceg, Kálmán király öccse: ő az első ismert magyar zarándok, aki a Szentföldön járt.

Az első Árpád-házi zarándok

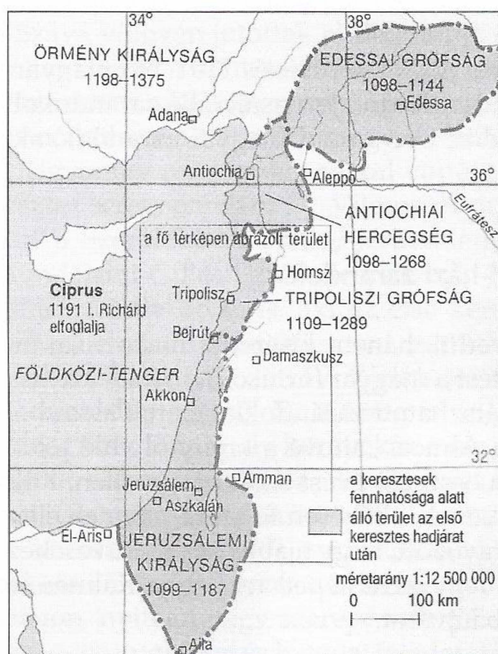
Álmos herceg valószínűleg nem egyedül, hanem kísérettel utazott zarándokútján, bár erről nem tesznek említést a magyar források. A *Képes Krónika* szerint egyfajta vezeklés is szerepet játszhatott zarándoklatában: Passauból 1106-ban tért vissza Magyarországra Álmos, „ahová a királytól való félelmében menekült", ugyanis sikertelen összeesküvést szőtt bátyja ellen. Kálmán megbocsátott ellene forduló öccsének, „békésen fogadta". Ennek ellenére Álmos herceg Lengyelországba távozott, hogy újabb összeesküvéséhez híveket szerezzen. Visszatérése után fegyverrel lépett fel bátyja Kálmán, a törvényes király ellen és elfoglalta Abaújvárat.

„A király pedig ennek hallatára ostrom alá vette a várat. És amikor másnap meg akart ütközni, a herceg hirtelen lóra pattant, kinyargalt a vár kapuján, és egyedül vágtatott a király táborába. És amikor a király sátrához ért, rögtön leszállt a lováról, a király lába elé borult, és mindenki színe előtt bűnösnek mondta magát. A király az emberek várakozása ellenére megbocsátott a hercegnek. Sőt a herceg közbenjárására a várban lévő magyarokra sem neheztelt. Ezután a herceg Jeruzsálembe utazott, és amikor szerencsésen visszatért, a király békével fogadta."

Álmos herceg alig két év alatt két összeesküvést szőtt bátyja ellen, az egyikben fegyverrel támadt a királyi birtokra, Abaújvárra, a király azonban mindkétszer megbocsátott neki, őt és híveit is bántatlanul elengedte. Ezt a konfliktust követte 1107-ben a jeruzsálemi zarándokút, amelynek oka elsősorban egyfajta vezeklés lehetett, hiszen tudjuk, hogy a zarándoklat egyik formája a „vezeklés", és a 11–12. századból több nyugat-európai főember vezeklő zarándoklatáról tudunk. Az egyház vezetői már a 8–9. századtól kezdve róttak ki a bűnösökre vezeklésként zarándoklatot, így elképzelhető,

hogy Álmos herceget is ilyen vezeklésre szólították fel, vagy csak tanácsolták neki a magyar katolikus egyház vezetői.

A másik lehetséges ok az volt, hogy esetleg távol akart kerülni a bátyjától, bár ha nem komolyan gondolta, hogy a bűneit vezekléssel tegye jóvá, kevésbé veszélyes helyet is választhatott volna magának zarándoklatra. Ugyanis abban az időben a Szentföldre utazás nagyon sok veszéllyel járt, mint azt az Észak-Európából ugyanabban az időben zarándokúton járt Saewulf feljegyzéseiből tudjuk: I. Balduin, aki a Jeruzsálemi Királyság első tényleges uralkodója volt (1100–1118), Godefroy de Bouillon öccse, az 1100-as évek első évtizedében állandó háborúskodást folytatott a muzulmánokkal, a kisebb-nagyobb fegyveres összecsapások mindennaposak voltak a Szentföldön. Éppen ezért Álmos herceg jeruzsálemi útját sem úgy kell tekintenünk mint egy egyszerű, könnyen megtehető zarándoklatot: Györffy György szerint „az út nagy részét bizonyára hajón tette meg" a veszélyes szárazföldi kis-ázsiai viszonyok miatt.

Keresztes államok a Szentföldön

Távollétében Kálmán király felszámolta a dukátust, amely az alapját adta Álmos herceg összeesküvéseihez. Álmos Jeruzsálemből történt hazatérése után - igaz, hogy rövid ideig - nem foglalkozott politikai kérdésekkel:

„Álmos, zarándok mivoltából fakadó vallási buzgalomtól eltelve két monostort alapított Antióchiai Szent Margit tiszteletére." Valószínűnek tarthatjuk, hogy a két monostorban Álmos a Szentföldről magával hozott ereklyéket helyezte el.

Nem sokkal később ugyan újra szövi terveit bátyja megbuktatására és saját uralmának az elismertetésére, de azt feltételezhetjük, hogy a jeruzsálemi zarándokút kétségtelenül fontos része volt az életének.

A jeruzsálemi magyar zarándokok száma ettől az időtől kezdve gyarapszik, és már Álmos fiának, II. (Vak) Bélának az uralkodás alatt, 1135-ben Petronilla asszony zarándokházat és menhelyet alapított részben a zarándokok, részben a Jeruzsálemben élő magyarok számára. Az alapító okirat ránk maradt, így tudjuk azt, hogy a Jeruzsálemben élő magyarok nevében Symeon főesperes és Kozma remete írta alá.

Néhány évvel a magyar alapítású rendház működésének kezdete után a Szentföldön újra veszélyesen megnehezült a keresztények helyzete. 1144. november 28-án a moszuli atabég, Zangí Im Ad-Dín, ostrom alá vette Edesszát, az egyik szentföldi keresztény állam, az Edesszai grófság központját. A város védelmét II. Hugó latin keresztény érsek irányította és négy hétig álltak ellen a támadásoknak. A város és a fellegvár 1144 karácsonya táján esett el: a muzulmánok véres mészárlást rendeztek, a túlélők nagy részét eladták rabszolgának. Edesszát, amely azzal büszkélkedett, hogy ott élt a világ legrégibb keresztény közössége, kifosztották, tönkretették.

Zangí atagébet al-Muktafí kalifa követei útján „király" és „hódító" címmel ruházta fel, a muzulmán világ ujjongott annak a hírnek a hallatára, hogy egy fontos keresztény fejedelemséget elfoglaltak. A keresztény világ ugyanakkor megdöbbent, mert nem gondolták – főleg a latin kereszténység területein –, hogy a keleti keresztény államokban a megelőző évek politikai és katonai helyzete ennyire rossz volt.

Mikor Jeruzsálemben tudomást szereztek a tragikus hírről, rögtön szervezni kezdték a követséget III. Jenő pápához: a követséget Dzsabala püspöke, Hugó vezette, ugyanakkor egy örmény küldöttség is Európába utazott Gergely Katholikosz vezetésével. A püspök vezette küldöttség útja sokáig tartott, csak 1145 őszén ért Viterbóba III. Jenő pápa udvarába, ahol elbeszélte a szomorú tényeket.

Míg az örmények küldöttsége is támogatást keresett a pápai udvarban, Hugó püspök továbbutazott a francia és a német királyi udvarba. Jenő pápa nem nézhette tétlenül a keleti események keresztények számára válságos helyzetét, és elhatározta, hogy keresztes háborút hirdet, bár egyes történészek véleménye szerint VII. Lajos francia király volt a második keresztes hadjárat előkészítője. III. Jenő a kor, de a nyugati kereszténység egyik leghíresebb emberének, Clairvaux-i Szent Bernátnak volt a tanítványa és barátja: Szent Bernát az ő számára ajánlotta egyik híres művét, a *„De Consideratione"* címűt, amely egyfajta lelki végrendelete volt a kor híres szentjének. Több fontos történettudományi mű is azt állítja, hogy a pápa őt kérte fel az újabb keresztes hadjárat megszervezésére, ez azonban az újabb kutatások alapján nem ennyire egyértelmű. Természetesen korának meghatározó szereplője volt Szent Bernát, így az újabb keresztes hadjárat meghirdetése, a részvételre való buzdítás nem állt távol tőle.

Majdnem napra pontosan ötven évvel az első keresztes hadjárat meghirdetése után, III. Jenő pápa 1145. december 1-jén bullát intézett VII. Lajos francia királyhoz és a Francia Királyság „minden nemeséhez és hívő alatt-

valójához", hogy vegyék fel a keresztet, és induljanak a keleti keresztények megsegítésére:

„Jenő püspök, Isten szolgáinak szolgája, Krisztusban legkedvesebb fiának, Lajosnak, a frankok hírneves és dicsőséges királyának és szeretett gyermekeinek, a fejedelmeknek és Isten valamennyi Galliában lakozó hívőjének üdvözletét és apostoli áldását küldi. [...] a mi elődeink, a római pápák, mily sokat munkálkodtak a keleti egyház megszabadítása érdekében [...] Elődünk ugyanis, boldogemlékezetű Orbán pápa [...] felhívta a római szent egyház fiait a világ különböző részeiből. [...]
Most pedig [...] Edessza városát [...] Krisztus keresztjének ellenségei elfoglalták és a keresztényeknek sok várát megszállották. [...] Intünk, kérünk és felszólítunk tehát valamennyiötöket az Úrban és a bűnök megbocsátásához kötjük, hogy azok, akik Istent ismernek és legfőképpen a hatalmasok és nemesek, férfiasan készüljenek fel és igyekezzetek a hitetlenek sokaságával [...] szembeszállani és a keleti egyházat [...] megvédelmezni és fogságba jutott testvéreinknek sok ezrét azoknak kezei közül kiragadni..."

Ugyanúgy mint ötven évvel korábban, a keresztes hadjáratra felszólítás most is elsősorban a franciákhoz szólt. A különbség az volt, hogy a német uralkodó, III. Konrád király (1138–1152) nem volt a Pápaság ellenfele, sőt III. Jenő azért nem szerette volna, ha a német uralkodó is keresztes hadjáratba indul, mert Itáliában volt szüksége a segítségére a fellázadt rómaiak és II. Roger szicíliai király ellen.

A második keresztes hadjárat francia és német szervezése

VII. Lajos, a fiatal, alig 25 éves uralkodó több éve gondolkozott egy vezeklő zarándoklaton, ugyanis 1141-ben Vitryben hirtelen harci dühében felgyújtatott egy templomot, amelyben rengeteg ember bennégett. Ez a szörnyű tette mardosta a lelkiismeretét, ezért habozás nélkül elvállalta a pápa felkérését.
A királlyal ellentétben a Bourges-ba összehívott nemesi gyűlés nem volt ilyen lelkes, ezért a pápa megkérte Bernátot, hogy 1146. március 1-jén intézzen egy „kiáltványt" a francia nemességhez, aminek aztán meg is lett az eredménye: 1146. húsvétján, március 31-én, Vézelay-ban nyilvánosan kihirdették a keresztes hadjáratot. A lelkesedés hatására Bernát „túllépett" a pápa politikai indíttatású megfontolásán, levelében minden európai uralkodóhoz szólt, hogy induljanak Jeruzsálem védelmére, leginkább azonban Konrád német királyt szerette volna meggyőzni a keresztes hadjárat fontosságáról.

„...most bűneink miatt a kereszt ellenségei felemelik szentségtörő fejüket és kardjuk elnépteleníti az ígéret áldott földjét. Ha senki sem áll ellen, akkor

sajnos még az Élő Isten városára is rávetik magukat, hogy lerombolják [...] a Szent helyeket..."

A Rajna-vidéken ugyanúgy, mint az első keresztes hadjárat meghirdetése idején, feltűntek a nép között járó „prédikátorok". Ezek közül is kiemelkedik egy Raoul nevezetű francia, akit a korabeli források hol „magányos diakónusnak" hol „ciszterci szerzetesnek" említenek. Ő azt hirdette, hogy a zsidók ellen kell fordulni, így újra az a veszély fenyegetett, hogy az első keresztes hadjárat idején történtekhez hasonlóan a Rajna-vidéken újra kitör a zsidóüldözés. Szent Bernát azonban határozottan és következetesen fellépett Raoul és a zsidóellenesség ellen, és tiszteletet parancsoló tekintélyénél fogva helyre tudta állítani a rendet, ami az ötven év körüli, határozatlan Konrád királynak nem sikerült.

„Örültem annak, hogy lelkesedés fűt benneteket az Isten dicsőségéért, de ne felejtsétek el, hogy a bölcsesség sugallatai szerint kell mérsékelni. Így tehát ahelyett, hogy üldöznétek a zsidókat és halálra adnátok, az Írás szerint még elűzni sem szabad magatok közül" – írja Szent Bernát az egyik levelében.

Bernát bejárta a német területeket, szónokolt a keresztes hadjárat mellett, végül 1146. december 27-i beszédével Konrádot is meggyőzte arról, hogy részt kell vennie a keresztes hadjáratban.

A következő év tavasza mindkét országban a készülődés jegyében telt el. II. Roger szicíliai király felajánlotta, hogy hajóival átszállítja a keresztes seregeket a Szentföldre, de ezt mind VII. Lajos, mind III. Konrád politikai okokból visszautasította, így a már jól ismert szárazföldi utat választották, amiben az is közrejátszott, hogy I. Manuélnek, a fiatal bizánci császárnak III. Konrád sógornője, a sulzbachi grófnő, Berta volt a felesége.

1147 februárjában az étampes-i nemesi gyűlésben VII. Lajossal az élen döntöttek a keresztes hadjárattal összefüggő legfontosabb kérdésekről. Távolléte idejére a királyság ügyeinek intézését két megbízható egyházi férfira bízta a király: Suger, Saint-Denis apátra és Sámson, reimsi érsekre, Raoult, Vermandois grófját pedig a Francia Királyság világi vezetőjének nevezte ki.

A francia főnemességből sokan csatlakoztak a hadjárathoz. Felvette a keresztet többek között a király testvére, Róbert, Dreux grófja, Lajos nagybátyja, Savoyai Amadé, Vilmos, Nevers grófja, akinek az apja vezette az 1101. évi zarándoklat egyik nagyobb seregét, Alfonz-Jordán, Toulouse grófja, aki a Szentföldön született. Az egyháziak közül Langres, Arras és Liseiux püspöke is a francia sereggel tartott. A fiatal Lajos magával vitte húsz év körüli feleségét, Aquitániai Eleonórát is, akit természetesen udvarhölgyek sokasága is követett: egyes történészek szerint ettől az egész francia

sereg egy vidám, könnyed társaság látszatát keltette, nem pedig zarándokúton lévőkét.

Lajos a Szentföldre vonulás kérdéseivel kapcsolatosan 1147 tavaszán követei útján tárgyalt Konráddal, II. Géza magyar királlyal és Manuél bizánci császárral. Ugyanebben az időben, 1147 márciusában a Frankfurtban tartott birodalmi gyűlésen Konrád a fiát, Henriket tette meg utódjául, a helytartó pedig a mainzi érsek lett. Ezen a birodalmi gyűlésen azt is elhatározták, hogy a Német-Római Birodalomtól keletre élő pogány szlávok, a vendek ellen is indítanak hadjáratot. III. Jenő ezt jóváhagyta, de hosszútávon ez a keresztes hadjárat nem vezetett sikerhez a keresztény térítés érdekében.

Ugyanezen év tavaszán Szent Bernát hatására Angliából hajón, a tengeren át is elindult egy keresztes flotta, akik Portugália grófjának, Alfonz Henriknek a kérésére részt vettek Lisszabon négy hónapon át tartó ostromában. Az ostrom után azonban a keresztesek nagyrésze Portugáliában maradt, pedig egy nagyobb flottára szüksége lett volna a szárazföldön 1147 őszén a Szentföldre érkezett német és francia seregeknek. Így a németek és a franciák a szárazföldön voltak kénytelenek útjukat a Szentföld felé folytatni, pedig hajókkal megerősítve a győzelem nagyobb reményével vehették volna fel a harcot a muzulmán katonák ellen.

III. Konrád német király átvonulása Magyarországon

Ez az angol részvétel is mutatja, hogy Szent Bernátnak, illetve társainak mekkora mozgósító ereje volt, ugyanakkor valószínű, hogy III. Konrád keresztes hadjáratát az is befolyásolhatta, hogy fő politikai ellenfele, VI. Welf bajor herceg is felvette a keresztet. Konrád királlyal tartott más egyházi és világi vezetőkkel együtt Frigyes, sváb herceg, Konrád unokaöccse, a későbbi I. (Barbarossa) Frigyes császár és Ottó, Freising püspöke, a király féltestvére is.

A német keresztes sereg 1147 május közepe táján indult el a regensburgi gyülekezőhelyről, május 29-én érkeztek Ardackerhez, ahol még néhány napot táboroztak a továbbvonulás előtt, mert még a késlekedőket be akarták várni. 1147. június 8-án értek a Fischa folyóhoz, a magyar határra. Innen indultak tovább a Magyar Királyságon keresztül, amelynek királyával, II. Gézával igen ellenséges volt Konrád viszonya. Ez az ellenséges viszony évekkel korábban kezdődött, és alapvetően két okra vezethető vissza.

Ezek közül az első még 1139-re nyúlt vissza, amikor II. (Vak) Béla és Konrád között jó volt a politikai kapcsolat: Béla leányát, Zsófiát, eljegyezték Konrád fiával, Henrikkel. Azonban az 1140-es évek elejére megváltozott Konrád politikája, enyhült az ellentéte nagy ellenfelével, a bajor Welfek hercegi családjával, ez pedig az eljegyzés felbontásával járt együtt. A korabeli viszonyokra jellemzően ettől kezdve a magyar királylánnyal méltatlan mó-

don kezdtek bánni a német királyi udvarnál, ahogy azt egyik levelében írta bátyjának, Gézának, aki akkor már magyar király volt. 1145 környékén ezért Zsófia önként lemondott a jegyességről és az admonti kolostorba vonult, és ezt az elhatározását megerősítette a magyar királyi küldöttség előtt is.

A másik ellentét komolyabb volt, ugyanis a fiatal II. Géza trónját fenyegette, és végül súlyos fegyveres konfliktusba torkollott. 1146 tavaszán egy trónkövetelő, Borisz zsoldosai egy gyors és váratlan támadással elfoglalták Pozsony várát. Borisz saját magát I. Kálmán orosz földön születetett, de törvényes fiának tartotta, és többször megpróbálta érvényesíteni jogosnak tartott igényét a magyar királyi trónra. Felesége, Anna (Arété) Dukaina hercegnő annak a II. Ioannés Komnénos császárnak volt a rokona, aki Szent László lányának, Piroskának volt a férje. Konrád király támogatta, hogy Borisz bizánci pénzen zsoldosokat fogadjon német területekről, hiszen azt szerette volna, ha II. Gézával szemben ő lesz a magyar király.

Mikor Pozsony várának az elfoglalásáról tudomást szerzett „Geiza (II. Géza) Magyarország királya [...] grófjai közül néhányat előre küldött [...], aztán maga is utánuk indult és a magyarok nagy sokaságával siet a vár megszabadítására". Miután az ostromlottak rájöttek, hogy nem jön felmentő sereg, megegyeztek II. Gézával, „hogy a várat átadják, s ők maguk hazatérnek, miután a királytól, amint azt eskü alatt ígérte, háromezer fontot kaptak kimérve". II. Géza Konrádnak és Borisznak ezt az összefogását nem hagyta annyiban és „Seregét a támadó és Hungaria határvidékeit pusztító teutonok dühe ellen vezette" - ahogy azt a *Képes Krónika* megfogalmazta.

Nemsokkal később ütközetre került sor. 1146. szeptember 11-én sorakozott fel a magyar királyi sereg Jasomirgott Henrik bajor herceg, a későbbi osztrák herceg „Saxoniából és Bavariából" toborzott seregével szemben. Az ütközet előtt a fiatal, alig 16 éves II. Géza király „egy fatemplomba megy és ott a püspökök - mivel addigelé még nem öltötte fel a lovagi ruhát, minthogy gyermekéveit élte - az ilyen alkalommal elrendelt papi áldás elnyerése után a fegyverekkel felövezik".

A fiatal Géza nyakában valószínűleg ott volt a Szent Istvántól örökölt Szent Kereszt ereklye, amely erőt adhatott neki ezen a nehéz napon, ugyanis nem félt a félelmetes ellenséggel szembenézni, mert ahogy a *Képes Krónika* írja „arca felderült, és fürgén indult a csatába". Az ütközet kemény volt, véres és a magyarok nagy győzelmével ért véget. Az előbb említett Ottó püspök az események után jónéhány évvel írt történeti munkájában sem tud másképpen írni erről a vereségről, csak bosszúra várva:

„Ezt az oly szégyenletes gaztettet a bosszú még nem követte, a jövendőben várják azt Isten segedelmével a mostani császár győzelmes jobbjától [I. Frigyestől]."

Olyan komoly volt ez a győzelem, „Annyira felmorzsolták itt a teutonok haderejét, hogy még a határszélükön lakó magyar parasztok ellen sem mertek semmiféle jogtalan vagy sérelmes dolgot elkövetni".

Ezek után érthető, hogy mikor 1147 tavaszán híre jött annak, hogy Konrád király vezetésével hatalmas német keresztes sereg szeretne átvonulni Magyarországon, amelyben részt vett II. Vladiszlav cseh herceg is aki a trónkövetelő Borisz támogatója volt, és IV. Boleslaw lengyel herceg is, Géza jól felkészült. Az engedélyt nyilván nem akarta megtagadni egy keresztes hadjáratra induló seregtől, amelyet III. Jenő pápa és Clairvaux-i Bernát szervezett meg, azonban megpróbált minél több pénzt összegyűjteni azért, hogy Magyarország nyugalmát ezzel tudja megóvni.

Borisz trónkövetelő is a német keresztesekkel tartott, mert úgy gondolta, hogy az egy évvel korábbi kudarcot most sikerré fogja változtatni. Kezdetben úgy tűnt, hogy Konrád segítségével be tud jutni Magyarország területére, ahol összeesküvést tervezett II. Géza ellen: a magyar király azonban résen volt, jó kémei voltak, így tudomást szerzett Borisz tervéről. Sok pénzzel ugyan, de Géza elérte azt, hogy a német főnemesek meghiúsították Borisz Magyarországra érkezését.

A német király átvonulása Magyarországon nagyon ellenséges hangulatban öt hétig tartott.

„Konrád császár Hungarián keresztül utazott Jeruzsálem felé, Hungariában azonban nem Krisztus zarándokának mutatkozott, mert nem békésen viselkedett, hanem egy zsarnok dühével dühöngött. Mert amikor színlelt kérésére bebocsátást nyert, nem kevés pénzt csikart ki Hungariától, úgyhogy nem volt egész Hungariában egyetlenegy anyaegyház vagy monostor sem, amelytől pénzt ne zsarolt volna, és amely félelmében ne adott volna a zarándokló császárnak."

Nyilván nem maga Konrád és serege zsarolt, bár voltak fosztogatások, rablások, hanem Géza vetett ki egyfajta adót az egyházakra. A szárazföldön és a Dunán egyaránt vonuló német keresztesek elárasztották az országot.

„...csaknem egész seregével átkelt a Lajtán és Pannoniában ütötte fel sátrait, mialatt némelyek a Dunán hajóztak lefelé, mások pedig ez országnak vették útjokat. Oly nagy tömeget vezetett pedig maga után, hogy a folyók a hajózásra, a földek kiterjedése a menetelésre alig látszottak elégségeseknek."

A német keresztes seregnek a létszámát régebben 70 ezerre tették, újabban 20 ezerre, a legújabb művekben pedig 15 ezerre. Természetesen nem érdemes számháborút folytatni: a korabeli krónikások 1 millió zarándok útra indulásáról beszéltek, ami nyilván túlzás, de ugyanilyen túlzás „csak" 15 ezer keresztesről szólni. A létszámnál fontosabb, hogy a németek után

vonuló franciák a német területeken már nemigen találtak élelmiszert, mert már mindent felvásároltak előttük, ezért Géza a Magyarországon áthaladó francia keresztesek után még bizánci területre is küldött élelmiszert. Ez nemcsak a két király között kialakult baráti viszonynak volt köszönhető, hanem az élelemhiánynak is, mert tudjuk, hogy 1146-ban, tehát a keresztes hadjárat indulása előtti évben nagy éhínség volt a német területeken ugyanúgy, mint Magyarországon. Ebből következik, hogy Magyarország gazdasági teherbíró képessége erős volt, mert a németek átvonulása után a hasonló létszámú franciákat is el tudták látni, illetve még utánuk is tudtak élelmet küldeni. És ez nem biztos, hogy csak azért volt, mert a korabeli magyar állam népsűrűsége alacsonyabb volt, mint a francia vagy a német területeké, inkább azzal magyarázható, amit Ottó püspök írt:

„Ez a tartomány ugyanis, a melyet a régiek Pannoniának neveztek [...] tudvalevőleg bensejében nagy kiterjedésű síkság, amelyet jeles folyók és vizek öntöznek, erdőkben fölötte gazdag, telve mindenféle vadakkal s felületének természeti szépsége épp oly bájos, mint a milyen dús a föld termékenysége, hogy mintegy az Isten paradicsomának, avagy a pompás Egyiptomnak látszik lenni."

Ez a leírás a fiatal püspök (Ottó 1113–1114 körül született) csodálkozása a gazdag Magyarországot látva: ez annak ellenére van így, hogy történeti műve csak évekkel a második keresztes hadjárat után íródott: a magyarokat ugyan „barbároknak és vadaknak" tartja, de ez kijelentése inkább az elfogult és kissé irigykedő ember emlékezése.

Ezeken a gondolatokon kívül szokták idézni még Ottó püspöktől, hogy Magyarország természeti szépségéhez, gazdagságához hasonló lelkesedéssel és őszinte csodálkozással írt a magyar király politikai erejéről, a nemesség hűségéről, ezért Ottó püspök leírását nagyon komolyan kell vennünk a korabeli magyar állam viszonyairól, csak természetesen az értelmezésekor meg kell szabadítanunk az ellenséges ítéletektől, amelyek belekerültek művébe.

Szerencsére ebben a tekintetben van összehasonlítási alapunk, mégpedig Ottó kortársa, a francia keresztes sereggel Magyarországon járt Odo de Deogilo (Odon de Deuil) műve, aki szintén leírást adott a korabeli Magyarországról, Géza és VII. Lajos kapcsolatáról, illetve Borisz trónkövetelőről.

VII. Lajos francia király és II. Géza politikai barátságának kezdete

VII. Lajos június elején indult el Saint-Denisből, azon a napon, amikor Konrád serege a Fischa folyóhoz ért. Saint-Denis-ben III. Jenő pápa megáldotta a királyt és a keresztes hadjáratra indulókat, akik Metz városa és a Rajnán való wormsi átkelés után június 29-én értek Regensburgba, ahol a francia

király emberei Manuél császár követeivel találkoztak. Nemsokkal később a francia keresztesek megkezdték alig 15 napig tartó átvonulásukat Magyarországon.

„...Lajos frank király követte őt övéivel, magával vivén a mieink közül a lotharingiaiakat, a kiknek István Metzi, Henrik touli püspök, a Muonzoni Reginald és Vaudemonti Hugó grófok valának a fejedelmei, illetőleg legelőkelőbbjei, és Itáliából Turini Amadeust és testvérét, Vilmos Montferrati őrgrófot, nagybátyjait és még másokat nagy számmal."

A francia keresztes sereg létszámát a történészek ugyanannyira becsülik, mint a németekét, akikhez hasonlóan a szárazföldön és a Dunán hajóval haladva keltek át Magyarországon. Viszont a németek öt hétig tartó lassú vonulásához képest sokkal hamarabb, 15 nap alatt érték Magyarország nyugati határától Belgrádig, a bizánci határterületig. Egészen más volt azonban a franciák átvonulásának a politikai „minősége": eleinte II. Géza bizalmatlan volt velük szemben, de „A császár [III. Konrád] átvonulása után a frankok jeles királya következett tiszteletreméltóan, ahogy Krisztus zarándokához illik. Őt Geysa [II. Géza király] tiszteletteljesen fogadta".

Ez a találkozás a magyar király táborában történt, ahol a két fiatal uralkodó barátságot kötött:

„... békét kötöttek, szeretetüket megerősítették, hogy a mi zarándokaink [a franciák] ezentúl biztonságban haladhassanak át Hungárián. [...] Ezt követték a királyi ajándékok: lovak, edények, ruhák."

Sőt, Géza akkor született első fiának, Istvánnak, a későbbi III. István királynak a keresztapja VII. Lajos lett. Ez egyértelműen mutatta, hogy a két fiatal király barátságot kötött, amely barátságot a következő napok eseményei is csak időlegesen zavarták meg: ugyanis újra felbukkant Borisz, a trónkövetelő.

„Borisz meg [...] bujkált, ahogy csak tudott, és várta a király [VII. Lajos] áthaladását. Közben [...] a frankok közé keveredett. Azt mondják azonban, hogy a két uralkodó tudott erről, és a konstantinápolyi császár kedvéért, kinek ez unokaöccse volt, eléggé barátságosan kezelte őt. [VII. Lajos]"

Azonban Borisz feltűnéséről a franciák táborában egy magyar vitéz jelentése alapján tudomást szerzett II. Géza: valószínűleg ugyanúgy, mint a német keresztesek között, a franciáknál is voltak felderítői a magyar királynak, akik Boriszt figyelték.

„Ekkor követet küldött hozzá [VII. Lajoshoz] mondván: 'Nem szép dolog rosszal fizetni a jóért, nem illik hozzád, hogy védelmezd azt, aki az én életemre tör.' Ennek hallatára vita támadt a frankok főemberei között, a vitézei ugyanis azt kérdezgették, ki az, aki közöttük a király halálán mesterkedik, mert ha megtalálják, megölik. Borith [Borisz] pedig azért jött ide, mert néhány magyar azt tanácsolta neki, ha bejön az országba, sokan urukká fogadják, és a királyt elhagyva sokan hozzá csatlakoznak."

Géza emberei keresni kezdték Boriszt, aki még akkor éjjel lovat akart lopni a meneküléséhez, azonban elfogták és a francia király elé vezették. Géza már másnap az előzőleg a németeknél sikeres eszközt próbálta meg a franciáknál is alkalmazni: „ajándékokkal" szerette volna megnyerni magának a királyi környezethez tartozó nemeseket. Azonban Lajos „Barátjának minősítette a menekülőt, és nem akart olyasmit cselekedni, ami zarándokokhoz méltatlan". Összehívatta tehát a királyi tanácsot, akiknek a tagjai olyan javaslatot tettek, amelyet mindkét királynak illett elfogadnia:

„A püspökök és az előkelők azután összehívatva, megtárgyalták az esetet, és úgy ítélkeztek, hogy a király a királynak ígért békét őrizze meg, a nemes férfiú életét - bár fogoly az - szintén őrizze meg, mert bűnös lenne mindkét dolog: eladni egy embert a halálra, és baráti szövetséget ok nélkül megszegni. Mire a magyar király, aki nem hitt a mieinknek, szomorúan eltávozott, és országa biztonságosabb, távolabbi helyeire vonult vissza. A mi királyunk meg, Boricsot eléggé tisztesen magánál tartva, Hungáriából kivitte."

Géza úgy gondolta, hogy Lajos nem fogja betartani a szavát, titokban elengedi Boriszt, aki az összeesküvőkkel rátörhet: a francia királynak azonban semmi oka nem volt arra, hogy szavát megszegje és új barátját megsértse.

A francia keresztesek nemsokkal később elértek a Drávához, és ott, ahol előttük a németek üggyel-bajjal tudtak csak átkelni, minden gond nélkül átjutottak a túloldalra. A Drávát Odo de Deogilo nem széles, de veszélyes folyónak tartja, a Duna viszont elnyerte a tetszését:

„...ezen a földön [Magyarországon] eléggé egyenesen folyik keresztül, és amelyen hajón áramlik sok vidék gazdagsága Estrigun [Esztergom] nemes városába. E föld annyira gazdag takarmányban, hogy azt mondják, ez volt Julius Caesar éléstára. Ilyen vonatkozásban piac és beszerzőhely gyanánt szolgált nekünk ez a terület."

VII. Lajos király udvari káplánja tehát ugyanolyan elismerően ír a korabeli Magyarország természeti kincseiről mint az előtte járt Ottó püspök. A különbség annyi, hogy Odo de Deogilo a magyarokat is rokonszenves-

Európa 1150-ben

nek írja le: a magyar király követei „alázatosak" voltak Lajossal szemben, nem erőszakoskodtak Borisz kiadatását követelve, illetve Géza is szomorú és nem dühös lett mikor megtudta, hogy a trónkövetelőt nem adja ki neki Lajos, ami egy 16–17 éves fiatalember esetén erős lélekre vall.

A franciák ugyan gyorsan keltek át Magyarországon, de Géza és Lajos szövetségesi kapcsolata a következő években megmaradt és alapja lett a 12. század második felében kibontakozó magyar-francia jó viszonynak. 1146-ban egyébként olyan jó tízéves, politikailag aktív korszaka kezdődött a magyar államnak, amely Makk Ferenc szerint a honfoglalás óta nem volt. Ebbe tartozott bele a második keresztes hadjárat is, illetve az azt követő szövetségkötések.

A sikertelen keresztes hadjárat után 1149 tavaszán III. Konrád Magyarországon keresztül tért vissza a Német-Római Birodalomba, VII. Lajos pedig a tengeri utat választotta hazatéréséhez. A két király kapcsolata a hadjárat idején nagyon megromlott: ezt követték az egymás elleni szövetségkötések. Maga a keresztes hadjárat is kudarccal végződött, és ez Clairvaux-i Bernátot sem kímélte, aki III. Jenő pápával együtt a hadjárat egyik fontos szellemi vezetőjének számított. Igaz ugyan, hogy már 1150-re elhatározták egy újabb keresztes hadjárat megindítását, de a politikai helyzet, az uralkodók egymás elleni törekvései ezt nem engedték megvalósulni. A muzulmánok

elleni harc után az egykori szövetségesek egymás ellen fordultak. III. Konrád ugyan még 1147 nyarán konfliktusba keveredett Manuél császárral és avval fenyegetőzött, hogy a következő évben elfoglalja Konstantinápolyt, azonban nem sokkal később a két császár már egymás szövetségese lett II. Roger szicíliai király ellen, aki 1147 őszén elfoglalta Korfut és onnan kiindulva támadta a Bizánci Birodalmat. Mikor VII. Lajos 1149 nyarán hajójával elhagyta a Szentföldet, a szicíliai flottához csatlakozott, és II. Rogerral Bizánc-ellenes szövetséget kötöttek. Ezt a szövetséget támogatta III. Jenő pápa és VII. Welf bajor herceg, Konrád nagy ellenfele, és ehhez a szövetséghez csatlakozott II. Géza, illetve Szerbia.

A másik szövetségi rendszer alapja a két császár említett szövetségkötése volt, amelyhez Velence csatlakozott, és azt tekintették fő céljuknak, hogy II. Roger szicíliai királyságát megdöntsék, és területét a két császár felosztja egymás között. Azonban az 1140-es évek végén, az 1150-es évek elején nem került sor nagyobb hadjáratokra, inkább csak a kisebb szövetségesek harcoltak egymás ellen. A magyar állam II. Géza vezetésével döntő szerepet vállalt a Bizánc-ellenes harcokban közvetlen fegyveres akciókkal ugyanúgy mint közvetve akkor, amikor például a Bizánc ellen lázadó szerbeket támogatta 1149-ben és 1150-ben.

Ugyanakkor ezek a lépések a Magyar Királyság irányába nagyon veszélyes válaszra késztették a magyar király ellenfeleit: egyiket a bizánciaktól, a másikat a németektől kapta II. Géza. 1150-ben Manuél császár hadjáratot vezetett Magyarország ellen és seregében ott tartózkodott Borisz is, aki akkor már közel két évtizede próbálta megszerezni a magyar trónt, amely most sem sikerült neki, majd Borisz nemsokkal később, 1153–1154 táján meghalt. A bizánci sereg feldúlta a gazdag Temes vidékét és a Szerémséget, de Magyarország területéből nem tudott területeket meghódítani.

A másik nagyon komoly politikai fenyegetés az új német uralkodó I. (Barbarossa) Frigyes felől érte a magyar államot: 1152-ben, röviddel trónra lépése után, a Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen azt javasolta, hogy fegyverrel foglalják el és hódoltassák Magyarországot. Ez a támadás végül a Német – Római Birodalom belső problémái miatt nem valósult meg.

A második keresztes hadjárat és Magyarország politikai és katonai kapcsolatait tárgyaló fejezet összegzéseképpen elmondhatjuk, hogy a II. Géza korában történt hadjárat döntő volt abból a szempontból, hogy az addig csekélynek mondható magyar-francia kapcsolatok jelentősen bővültek nemcsak politikai, hanem műveltségi, kulturális téren is. A politikai szövetség még 1161-ben is élénk volt a magyar és a francia király között, amit II. Géza VII. Lajoshoz írt levele is bizonyít.

A johannita lovagrend Magyarországon történt megtelepedése valószínűleg az 1147-ben a francia keresztes seregben lévő lovagok kezdeményezésére történhetett. A keresztes lovagrendet, amelynek legfontosabb konventjei Esztergomban, Budán és Székesfehérváron voltak, jelentős mértékben

támogatta II. Géza és felesége is. A műveltségi és kulturális kapcsolatokra a legjobb példa, hogy egyre több magyar fiatal járt a Párizsi egyetemre.

A 12. század második felében a magyar királyok és a francia uralkodók között szövetségkötések alakultak ki, amelynek az alapjai az 1147-es második keresztes hadjárat idejére nyúltak vissza.

HÁROM ÉVTIZED A KERESZTES HADJÁRATOK JEGYÉBEN (1188–1223)

I.
III. Béla király és a harmadik keresztes hadjárat (1188–1196)

A II. Géza király uralkodása idején kezdődött magyar–francia kapcsolatok erősödése igazán jelentős mértékben a második keresztes hadjáratot követő időszakban szélesedett ki. Fia, III. Béla uralkodásának az idején folytatódott ez a politikai szövetség, annak ellenére, hogy trónra kerülése után ez még nem volt rögtön érzékelhető.

III. Béla ifjúkora és I. Manuél császár

Béla 1148 körül született, és mikor 15 évesen, 1163-ban I. Manuél császár udvarába került, akkor a Franciaország irányába mutató politikai kapcsolat még nem szerepelt a fiatal herceg tervei között. Igazából az ifjú herceget arra szánta Manuél, hogy majd ő fogja örökölni a Bizánci Birodalom trónját, ezért jegyezte el egyetlen leányát, az első feleségétől, Sulzbachi Bertától született Máriát a konstantinápolyi udvarba került Bélával. Béla, aki a császári udvarban az „Alexiosz" (Elek) nevet kapta, hat éven keresztül trónörökösként szerepelt. Béla trónörökössé való megtétele ellen több bizánci főember is fellépett, de Manuélt ez nem befolyásolta döntésében.

1169 szeptemberében azonban a császárnak második házasságából fia született, aki a keresztségben szintén az „Alexiosz" nevet kapta. Ez azt jelentette, hogy már nem a magyar herceget tekintette trónörökösnek, és ezt az elhatározását még két intézkedése is megerősítette: Manuél császár a *„deszpotész"* rangot elvette Bélától, és helyette a *„kaiszar"* címet adta neki, illetve felbontotta a jegyességet leánya, Mária és Béla között. Ezt követően azonban Mánuel 1170 tavaszán Bélával összeházasította feleségének féltestvérét, Chátillon Ágnest (akit Bizáncban „Annának") neveztek. Ezzel a házassággal Béla a császári Komnenosz-dinasztiával is rokonságba került, illetve Nyugat-Európa nagy múltú családjai közé is bekerült, ugyanis Ágnes édesapja az a Chátillon Rajnáld volt, aki 1147-ben a második keresztes hadjárat idején VII. Lajos király lovagjaként kitüntette magát és ezért elnyerte az özvegy Antióchiai fejedelemasszony, Konstancia kezét. Konstancia normann ere-

detű család tagjaként került a Szentföldre és ott az Antióchiai Hercegség fejedelemasszonya lett, és első házasságából származó leányát Manuél vette feleségül, míg második házasságából született leányát a fiatal Béla.

A bizánci politikai kapcsolat, amely Béla mindkét fiának uralkodása alatt is döntő fontosságú maradt, így tért vissza a francia kapcsolatokhoz, illetve házasságán keresztül a Szentföldi politikai és katonai eseményekhez. Ezekben az években - 1168 és 1171 között - Manuél császár keresztes hadjárat gondolatával foglalkozott, amelyben Bizánc lett volna a katonai vezető, hogy az érdekei erőteljesebben érvényesülhessenek, mint az első két keresztes hadjárat idején: a Szentföldi nyugati keresztes államokat csak mint segéderőket, szövetségeseket akarta céljai eléréséhez felhasználni. Ennek a katonai akciónak volt része Damietta 1169 októbere és decembere közötti sikertelen ostroma, amely város majd az ötödik keresztes hadjárat idején is fontos szerephez fog jutni.

Néhány hónappal a katonai eseményeket követően, 1170 tavaszán indult a Szentföldre a fiatal házaspár, Béla és Ágnes. Konstantinápolyból Antióchiába utaztak, majd Jeruzsálembe. Egyes vélemények szerint ugyan Béla és fiatal felesége nem utaztak a Szentföldre, azonban az az adomány, amelyet ugyanebben az időben tettek a jeruzsálemi ispotályosok (johanniták) javára, azt feltételezi, hogy ez az út megtörtént.

„A[Lexius] úr, Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercege [...] megbízottai és a mi testvéreink útján korábban az ispotályos rendházak s e rend szent szegényeinek tízezer bizánci arany értékű pénzt adott át. [...] Az említett herceg erről a pénzről [...] így rendelkezett: Jeruzsálem város közelében, távolabb a törökök [muzulmánok] határvidékeitől földeket, szőlőket, falvakat vásároljanak, hogy ezeknek terméseiből és jövedelmeiből az ispotályos rendház szent szegényeinek szükségleteit kielégítsék, s ennek a hercegnek a botlásaiért Krisztust gyakori imával engeszteljék meg. Mégpedig a mondott herceg ezt az alamizsnául szánt bőséges adományt a következő módon tette meg: ha az isteni kegyelem megengedi neki felkeresni Jeruzsálem szent helyeit és a fölöttük emelkedő hegyeket, mindaz, amit az előbb említett pénzen vásárolnak, legyenek azok akár földek, akár birtokok, a nevezett herceget és feleségét a mondott vásárlás haszonélvezeteként mindaddig megillesse, amíg ők élnek, vagy amíg Jeruzsálem földjét el nem hagyják."

Ebben a légkörben nagyon valószínű, hogy ez az igen jelentős adomány kiegészült még a szentföldi zarándokúttal is, hiszen az ispotályosok „a herceg úrnak s az ő hitvesének" adták Emmaus várát, Aquabellát, Belveert és Saltus Muratust - mindezek Jeruzsálem határában vannak - „...mihelyt a herceg vagy az ő neje a Kálvária szent helyét s Krisztus szentséges sírját keresi fel". Ha éppen nem Jeruzsálemben tartózkodnak, vagy meghaltak, a

jövedelem az ispotályosokat illeti. Tudjuk azt, hogy Béla tervei között szerepelt egy Szentföldi zarándoklat, vagy egy keresztes hadjárat vezetése Jeruzsálem felszabadítására. Ezek a gondolatok főképpen 1187 után, Jeruzsálem újbóli muzulmán kézre kerülése után foglalkoztatták, de ezeknek a terveknek az alapja az a fiatalkori zarándokút lehetett, amit még fiatal házasként tett meg feleségével, Ágnessel, aki mellé 1196-ban temetkezett.

Az említett jeruzsálemi zarándokutat követően nem sokkal később, 1172 márciusában meghalt Béla bátyja, III. István magyar király, és ő rövidesen visszatért Magyarországra, hogy elfoglalja a trónt.

III. István temetésén részt vett a Szentföldre igyekvő Oroszlán Henrik bajor-szász herceg és Jasomirgott Henrik osztrák herceg is, akinek a leánya volt az elhunyt István özvegye. Közöttük terjedt el az a hír, hogy Béla mérgeztette meg bátyját, ezért a gyermekével várandós fiatal özvegy, Ágnes, apja embereivel a temetés után azonnal Ausztriába távozott.

III. Béla uralkodásának kezdetei, a myriokephaloni ütközet

Béla trónra kerülését főképpen az akadályozta, hogy Lukács esztergomi érsek nem akarta királlyá koronázni. Ezért több hónapig tartó belső politikai küzdelem, illetve III. Sándor pápa sürgetése után csak 1173 január közepén koronázta királlyá a kalocsai érsek.

Béla még Magyarországra történő hazatérése előtt megígérte Manuél császárnak „hogy egész életében védelmezni fogja azt, ami a császár és a rómaiak [bizánciak] számára hasznos". Néhány évvel később ez konkrét katonai segítség formájában valósult meg, amikor Manuél császár 1176-ban Kilidzs Arszlán ikoniumi szultán ellen indított hadjáratot. Kilidzs Arszlán 1162-ben Konstantinápolyban hűbéres fegyveres szolgálatra kötelezte el magát Manuél császár felé és több város átadására is hajlandónak mutatkozott, azonban ezekből az ígéreteiből semmit nem tartott be. Sőt, miközben Manuél Magyarországon, illetve az európai ügyekkel volt elfoglalva, megpróbálta a hatalmát kiszélesíteni Kis-Ázsiában, ezért 1175-ben Manuél Kilidzs Arszlán ellen fordult és a következő évben, 1176-ban megindította támadását. Ebben a hadjáratban magyarok is részt vettek, ahogy Ioannes Kinnamos írta:

„Klitziesthlan [Kilidzs Arszlán] miután megtudta a császár szándékát [...] kérte a császárt, hogy foglalja el erődei közül, amelyiket csak óhajtja, és szüntesse meg iránta való haragját. De a császár az üzenetet elutasította [...], a szerbektől és a hunoktól [magyaroktól] pedig jelentős haderőt kérve nagy gonddal készült a háborúra. És hogy a lovaknak és embereknek semmi se hiányozzék abból, ami megélhetésükhöz kell, ökröknek mondhatatlan tömegét is felhajtatta a Thrákiában levő falvakból, és háromezernél több szekeret is. Ő maga a tavasz kezdetével ment át Ázsiába, és a csapatokat szokás

szerint Ryndakonnál [folyó] gyűjtötte össze. A hun [magyar] szövetségesek meg a szerbek, akik a rómaiak alattvalói, nem kellő időben érkeztek meg, s ezzel azt idézték elő, hogy a hadakozás nyár idejére maradt, ami a dolgoknak nagy kárára volt. Mert ha valamit, az időt a háborúkban nagyon tekintetbe kell venni."

Kinnamos, aki valószínűleg részt vett a myriokephaloni ütközetben, de magáról az ütközetről már nem szól művében, úgy írja, hogy a magyarok „szövetségesként", a szerbek pedig „alattvalóként" vonultak Manuél segítségére. Maga az ütközet Ikoniumtól nyugatra, a Phrygiai hegyszorosokban a bizánci sereg katasztrofális vereségével végződött: Manuél császár az 1071-es manzikerti vereséghez hasonlította. Kilidzs Arszlán szultán azonban nem tartotta olyan jelentős győzelemnek és nagyon mérsékelt feltételeket szabott a legyőzött bizánci császárnak.

Két dolgot azonban a myriokephaloni ütközettel kapcsolatban érdemes megvizsgálnunk amelyek összefüggenek egymással: a magyar had szerepét és Manuél katonai szereplését.

A magyar sereg szerepéről a bizánci források alapján nem tudunk meg semmi lényegeset, és a magyar krónikák is hallgatnak erről a hadjáratról. Egyedül egy, az események után jó ötven évvel később íródott, IV. Béla király által adományozott oklevélben van ez a hadjárat megemlítve.

„Mi [IV. Béla] tehát megfontolván [...] Lobnak és Lob testvérének, Tamásnak hű és igen kiemelkedő szolgálatát, amelyet Görögországban [a Bizánci Birodalomban] teljesítettek, híven fáradozva a királyi felség és tisztség javára, vérük ontásáig harcolva nem féltek magukat a halálnak kitenni. Ezeknek derekasságát, hűséges és kiváló tetteit és szolgálatait Ampod akkori bán és Leusták vajda, akikkel a mondott férfiak Görögországban együtt hadakoztak, tudomására hozták Béla [III. Béla] királynak."

Ebben az 1230-ban írt oklevélben két bátor katonának, Lob és testvére Tamásnak a hadiérdemeiért III. Béla királytól kapott birtokadományát erősíti meg unokája, IV. Béla. Az oklevélben említett „Ampod bán" és „Leusták vajda" voltak valószínűleg az 1176-ban Kis-Ázsiába vezetett magyar sereg vezetői. Ampod bán már 1162-ben, III. István uralkodása idején ispán volt, 1165-től nádor volt, és ezt a két tisztséget 1169-től együtt viselte. III. Béla király alatt is megtartotta ezeket a címeit, több hadjáratban is részt vett. Az 1176. évi hadjárat előtt 1164-ben harcolt Velence ellen, illetve Bizánc ellen 1165-ben. Leusták vajda a magyar sereg másik vezére lehetett ebben a jelentős ütközetben, amelyben Manuél császár katonai és hadvezéri képességeiről megoszlik a történészek véleménye. Csak két példa ezek közül, amelyek a leginkább jellemzik a véleményeket, és amelyek teljesen ellentmondanak egymásnak. Pauler Gyula az Árpád-kori összefoglaló művében részletesen

ismerteti az ütközetet és kiemeli az idősödő Manuél császár személyes bátorságát, amelyben részt vett III. Béla király sógora „Boemund Antiochiai herczeg" is. Pauler szerint Manuél császár az ütközetben „Maga is megsebesült. Pajzsába 30 nyíl fúródott, de azért keresztül vágta magát. Egy törököt, a ki rárohant, mikor seregétől elszakadva, csak egy közkatona társával pihent, azzal a darabbal, a mi még lándzsájából kezében maradt, főbe ütött, egy másikat pedig, elkapva kísérője dárdáját, keresztül szúrt."

Jó ötven évvel későbbi munkájában Steven Runciman gyáván elfutó, seregét elhagyó hadvezérként írt Manuélről. A csata rosszul kezdődött, de „jó katonai irányítás talán még megfordíthatta volna a dolgok menetét. Csakhogy Manuélt elhagyta a bátorsága. Elsőként ő esett pánikba és elmenekült, vissza a szoroson keresztül. Az egész sereg megpróbálta követni. A zűrzavarban a teherszállító kocsik elzárták az utat. Csak kevés katonának sikerült megmenekülnie. A törökök [...] sötétedésig zavartalanul gyilkoltak."

A két teljesen ellentétes véleményhez tegyük hozzá Louis Bréhier megállapítását, aki szerint Manuél „kiváló katona volt, aki lelkesedett a testgyakorlásokért, s harci és sportbeli hőstettekért; [...] tapasztalt hadvezér", aki egyúttal jó diplomata is volt.

A vesztes ütközet után, amelyben elesett Antióchiai Boemund, a császár és III. Béla sógora is, Manuél megpróbálta összeszedni szétvert csapatait, majd Kilidzs Arszlán szultán békét ajánlott neki.

Azonban akár bátran, akár gyáván harcolt Manuél, IV. Béla oklevele szerint a bizánci seregben „szövetségesként" harcoló magyarok bátran küzdöttek. Ezt az is mutatja, hogy a birtokadományt szerzett „Lob és testvére Tamás", illetve Ampod bán és Leusták vajda hadvezérek hazaérkeztek a katasztrofális vereség után Magyarországra, pedig ez szárazföldön is több mint ezer kilométeres utat jelentett. És nyilván nem csak egyedül vagy kevesen tértek vissza a vesztes bizánci hadjáratból, bár azt nem tudjuk, hogy mennyien lehettek a magyarok Manuél seregében.

Manuélnek a vereséget követően szüksége volt az előbb már Louis Bréhier által említett diplomáciai tehetségére, ha el akarta kerülni a Bizánci Birodalom olyan mértékű teljes összeomlását, mint amely az 1071-es manzikerti vereséget követte. Ez sikerült neki, ezért a már említett keresztes hadjárat tervéről a vereség ellenére sem mondott le. Már 1175-ben, mielőtt Kilidzs Arszlán ellen indult volna, kérte III. Sándor pápát, hogy szólítsa fel a latin keresztényeket a kereszt felvételére, tehát II. Orbánhoz és III. Jenőhöz hasonlóan hirdessen keresztes hadjáratot. Egy évvel a myrokephaloni vereség után 1177-ben 70 hajóból álló flottát küldött Akkonba azzal a céllal, hogy megtámadja Egyiptomot, ahol az új uralkodó, Szaladin (al-Nászir Júszuf) szultán készülődött a szentföldi keresztes államok ellen. Ugyanebben az évben, 1177 szeptemberében a második keresztes hadjárat francia vezetője, VII. Lajos, és az angol király, II. Henrik az Ivry-ben kötött egyezményben megígérte, hogy új keresztes hadjáratot fog vezetni a Szentföldre. Amikor

ezt III. Sándor pápa közölte Manuél császárral, a bizánci uralkodó 1180-ban követséget küldött a pápához, amely a Bizánci Birodalmon keresztül vonuló nyugati keresztes sereg átvonulásáról kezdett tárgyalásokat.

A tárgyalások eredménnyel végződtek, és két fontos pontban megállapodtak: a pápa nevezzen ki egyházi vezetőt a nyugati keresztes sereg élére, akik majd visszaadják a bizánciaknak a törökök által elfoglalt városokat. Ezért cserébe Manuél császár megígérte, hogy a keleti és a nyugati egyházak újraegyesülésén fog munkálkodni. Azonban a szentföldi keresztes államok és Bizánc között nem jött létre katonai és diplomáciai koalíció, ezért hiába győzték le a keresztesek Szaladint, ez csak időlegesen mentette meg a Jeruzsálemi Latin Királyságot.

Ugyanabban az évben, amikor Manuél vereséget szenvedett Myrokephalonnál, I. Frigyes Legnanónál is komoly vereséget szenvedett: a Lombard Liga szövetségének serege győzte le. Az 1176-os év így mindkét császárság megrendülését hozta magával. I. Frigyes veresége miatt nem csatlakozott VII. Lajos és II. Henrik tervbe vett keresztes hadjáratához – amely végül is csak terv maradt –, és ezért közeledett politikai törekvéseiben Manuél császárhoz. Mánuel azonban 1180-ban meghalt, így régi tervét egy bizánci irányítású keresztes hadjáratról nem tudta megvalósítani.

III. Béla külpolitikája az 1180-as években

Manuél császár halála után, 1180-at követően III. Béla addig passzívnak tekinthető külpolitikája fokozatosan egyre aktívabb lett, főleg ami a Bizánci Birodalommal kapcsolatos politikáját jellemzi, ugyanakkor Nyugat-Európa felé is szélesítette kapcsolatait. Ezt egyfelől a diplomáciai és katonai események élénkülése mutatja, másfelől ami ezzel szorosan összefügg, a házassági politika. 1181 körül idősebb fiát, Imre herceget, akit 1182-ben királlyá koronáztatott, eljegyezte I. Frigyes német-római császár egyik leányával. A házasság azonban nem valósult meg, mert a fiatal menyasszony 1184-ben meghalt. Azonban a jegyesség létrejötte azt mutatja, hogy Béla politikája nyitottabb lett Frigyes felé.

Béla ezekben az években megpróbált beavatkozni a Manuél császár halála utáni zavaros bizánci helyzetbe: először 1180–1181 táján, majd 1182 után sógornője, az özvegy Mária császárné védelmében. Az új császár, Andronikosz Komnenosz (1182–1185) azonban előbb az özvegy császárnét végeztette ki, majd annak fiát, II. Alexioszt gyilkoltatta meg. Alexiosz 13 éves özvegyét, VII. Lajos leányát, Ágnest (Máriát) a hatvanéves férfi feleségül vette, és elfoglalta a császári trónt.

1185-ben Andronikosz megbukott: Konstantinápoly lakói – akik 1182-ben ünnepelték trónra kerülését – iszonyatos kegyetlenséggel végeztek a császárral. Az 1185. szeptemberében trónra lépő új császár, II. Iszakiosz Ange-

losz (1185–1195, illetve 1203–1204) röviddel trónra lépése után megkérte III. Béla leányának, Margitnak a kezét, és az esküvőt 1186-ban meg is tartották. Niketas Choniates bizánci túlzásokkal írt a vőlegényről és a menyasszonyról, aki a császári udvarban a „Mária" nevet kapta.

„A császári vőlegény ifjúi szépség, kiváló az emberek fiai között, a császári menyasszony gyönyörűséges fiatal leány, belső ragyogását lelki szépségekben világoltató, de külső szépségekben is kitűnő."

Béla Bizáncban töltött fiatal évei után most a leánya is a konstantinápolyi császári udvarba került. A magyar király leányával hozományként visszaadta a Belgrád és Szófia közötti területeket, amelyek így újra a Bizánci Birodalomhoz kerültek.

Még a házasságkötés előtt, 1184-ben meghalt III. Béla felesége, Chátillon Ágnes. A gyászév letelte után Béla Bizáncból szeretett volna új feleséget kérni. Választása Manuél császár Theodóra nevű unokahúgára esett, aki ekkoriban egy monostorban élt apácaként. A konstantinápolyi zsinat azonban nem engedélyezte, hogy Theodóra elhagyja a monostort. Erről az elutasításról fennmaradt egy egykorú forrás, amely csak a tényt közli, az elutasítás okát nem:

„Theodora Komnene úrnőnek [...] a konstantinápolyi zsinat nem engedélyezte, hogy állapotát megváltoztassa, és a magyarok királyával házasságra lépjen (bármennyire törekedett is ez erre), mert férje halála után vállalta a lenyíratást [kolostorba küldést], még ha kényszer alatt történt is ez, és a monostorban élt. Más előkelő nőknek, akiket hasonlóképpen megnyírtak, ugyanaz a zsinat megengedte, hogy a zsarnok [Andronikosz császár] halála után állapotukat megváltoztassák, vagy mert férjük még élt, vagy mert még sem nyírták meg őket teljesen a zsarnok halála után."

Theodoros Balsamon, aki ezt lejegyezte, jogász volt, aki a zsinatok kánonjaihoz írt magyarázatot, így ennek a házasságkötésnek a megakadályozása tényleg csak egyházi tiltásnak tűnik, semmi nem utal politikai okokra.

A sikertelen házassági kísérlet után Béla Nyugat-Európából szeretett volna feleséget kérni, de ez sem történt egyszerűen. Először II. Henrik angol királytól (1154–1189) kérte meg unokájának, Matildnak a kezét, azonban itt is visszautasításra talált. Ezután a francia királyi udvarba küldte követeit, ahol VII. Lajos fia, II. Fülöp (Ágost) volt a király (1180–1223). Itt kedvezően fogadták a magyar király házassági ajánlatát: a francia király féltestvérét, VII. Lajos leányát, Margitot 1186 nyarán vette feleségül III. Béla. Margitnak előzőleg II. Henrik volt az apósa, ugyanis az ő fiatalon meghalt fiának volt a felesége.

Ez az alig egy éven belül történt háromszori leánykérés azt mutatja, hogy Béla mind Bizánc, mind Nyugat-Európa felé tájékozódhatott, mert megfelelő politikai tényezőnek tartották a korabeli Magyar Királyságot. Béla 1186-ban VII. Lajosnak, édesapjának, II. Géza barátjának, politikai szövetségesének a leányát vette el feleségül, és ez tovább erősítette a magyar-francia kapcsolatokat nemcsak a politikában, de az egyházi életben, a kultúrában is. A cisztercita szerzeteseknek, akik francia földről érkeztek, több rendházát is ő alapította: Pilis, Pásztó, Szentgotthárd, Egres és Zirc lettek az új rend központjai, ahol az új mezőgazdasági kultúra terjesztését is vállalták a francia szerzetesek.

A román stílust ekkoriban kezdte felváltani a gótikus stílus: erre példa a zsámbéki templom és kolostor, amelynek építtetői a francia királynéval Champagne vidékéről érkező Ajnard család tagjai voltak, akik a későbbi évszázadokban jelentős politikai tisztségekhez jutottak Magyarországon.

Béla azonban nem felejtkezett el a többi szerzetesrendről sem: jelentős adományokat tett a nyitrai kolostornak és a pannonhalmi apátságnak, majd 1193 után a szávaszentdemeteri Bazilita (görög rítusú) monostor birtokait is összeíratta az aradi társaskáptalan javaival együtt. Nem felejtkezett el az ispotályosokról sem, akiknek 1170 körül jeruzsálemi rendházuk számára már jelentős összeget adományozott: most a Magyarországon, Esztergomban lévő rendházuknak adott komoly adományokat.

Ebben az időben, az 1180-as évek második felében azonban nemcsak a Jeruzsálemben élő ispotályosoknak tett adománya került veszélybe, hanem Jeruzsálem, sőt a Szentföld egésze.

A harmadik keresztes hadjárat előzményei

Szaladin szultán, aki abban az időben a muzulmán területek legtehetségesebb diplomatája, bátor és okos hadvezére volt, az 1180-as évek eleje óta folyamatosan támadta a Szentföldi keresztes államokat. A Jeruzsálemi Latin Királyság, amióta nem tudott szövetségre lépni Manuél császárral, az állandó széthúzás, politikai ellentétek válságai között sodródott. IV. Balduin király (1174–1185) fiatalon, alig 24 évesen halt meg, a kis V. Balduin (1185–1186) 9 évesen. A trón betöltése körül pártharcok, főúri összeesküvések zajlottak. Nehezítette a belső helyzetet az is, hogy nem volt megfelelő katonai vezetése a keresztes seregeknek. Ez vezetett végül az 1187. július 4-én Hattinnál bekövetkezett keresztény vereséghez, ami hosszútávon végzetesnek bizonyult, és elindította a Szentföld muzulmán visszafoglalását. A győztes Szaladin szeptember 17-én Jeruzsálem alatt volt: rövid ostrom és alkudozás után október 2-án bevonult a városba. Igaz, hogy nem volt vérfürdő, mint a keresztesek ostroma után 1099 nyarán, de akiket nem tudtak váltságdíjért kiszabadítani a keresztények közül, azok rabszolgapiacokra kerültek.

Jeruzsálem elestének a hírére másképpen reagáltak Bizáncban és másképpen Nyugat-Európában. II. Iszakiosz császár, III. Béla veje, „gratulált" Szaladinnak a hattini győzelemhez és Jeruzsálem bevételéhez, Nyugat-Európában ugyanakkor tragikusan és megdöbbenve fogadták a híreket, és késlekedés nélkül megkezdték a harmadik keresztes hadjárat megszervezését.

A hattini csatát követően a túlélők Tyrosz városába menekültek, amelynek a védelmét Montferrati Konrád őrgróf szervezte meg, aki a katonai védekezés mellett két fontos diplomáciai lépést is tett. Tudta, hogy a nyugati keresztény királyok és legfőképpen a pápa segítsége nélkül nem sokáig fogják tudni tartani a várost, Jeruzsálem megmentése pedig új, nyugati seregek megérkezése nélkül nem lehetséges. Ezért először is Tyrosz érsekét, Józsiást követségbe küldte Európába, a pápai udvarhoz és a királyokhoz sürgetve őket, hogy minél előbb siessenek a Szentföld védelmére. Józsiás érsek már röviddel a hattini vereség után, 1187 nyarán hajóra szállt és először II. Vilmos szicíliai király (1166–1189) udvarába ment, aki azonnal levelet küldött a többi királynak felszólítva őket egy keresztes hadjáratra. Példájával ő járt elől, ugyanis elhatározta, hogy amilyen gyorsan csak tud, a Szentföldre vezet hadjáratot.

Ezt követően Józsiás érsek egy szicíliai küldöttséggel Rómába indult III. Orbán pápához (1185–1187), aki már a genovaiaktól tudta azt is, hogy a muzulmánok visszafoglalták Jeruzsálemet. Az idős pápa nem tudta elviselni a megrázkódtatást és 1187. október 20-án meghalt. A tragikus helyzetre való tekintettel már másnap új pápát választottak VIII. Gergely személyében, de ő még két hónapig sem volt pápa: 1187. december 17-én Pisában meghalt. Ezalatt a rövid idő alatt azonban körlevelet bocsátott ki minden nyugati kereszténynek, amelyben felszólítja őket arra, hogy induljanak keresztesként a Szentföldre.

A harmadik keresztes hadjárat gyakorlati megszervezését már a következő pápa, az 1187. december 19-én megválasztott III. Kelemen végezte el. III. Kelemen először I. Frigyes császárral akarta felvenni a kapcsolatot, Józsiás érsek pedig a francia és az angol királyokhoz igyekezett. Azonban a hír már Franciaországba érkezése előtt megelőzte az érseket: II. Henrik idősebb fia, Richárd, Poitou grófja időközben már fel is vette a keresztet.

Amíg az érsek Nyugat-Európában szóban vázolta a Szentföld tragikus sorsát, addig Montferráti Konrád megtette a következő diplomáciai lépését is: levelet írt a nyugat-európai fejedelmeknek, amelyben felszólítja őket, hogy azonnal induljanak a Szentföld védelmére. Levelet küldött III. Bélának, a magyar királynak is.

„...Béla úrnak, Isten kegyelméből Magyarország [...] királyának K[onrád], ugyancsak Isten kegyelméből Monteferrato őrgrófja. [...] A keresztények segítséget várnak tőletek [...] Ezért nem szűnünk meg felségtekhez könyörögni: kegyeskedjetek követni elődeitek nyomdokait, és Szíria földjét – ame-

lyet egykor elődeitek meghódítottak, most pedig barbárok elfoglaltak – ne késlekedjetek a pogányok hatalmából kiszabadítani. [...] Benneteket szólít Jeruzsálem, benneteket hív Betlehem, hogy szabadítsátok ki őket a pogányok hatalmából."

A keresztes hadjárat előkészítése erőteljesen megindult. 1188 januárjában Gisorsban II. Henrik és II. Fülöp „Normandia és a francia királyi föld határán, egy hatalmas szilfa alatt, hol a két ország uralkodói már régi időktől fogva találkozni szoktak, összejöttek, megölelték egymást és felvették a keresztet". Józsiás érsek itt tárgyalt a két királlyal, hogy kössék meg a közöttük évek óta tartó háborút lezáró békét, és minél gyorsabban induljanak Jeruzsálem visszavételére. A két király megegyezett és külön-külön ún. „Szaladin tizedet" vetettek ki a hadjárat költségeire:

„Ebben az évben [1188-ban] mindenki adja alamizsnába jövedelmének és ingóságainak egy tizedét [...] Ezt a pénzt minden parókiában a plébános, az esperes, egy templomos lovag, egy ispotályos lovag, a király szolgájának és klerikusának, a báró szolgájának és klerikusának, valamint a püspök klerikusának jelenlétében kell összegyűjteni, előzőleg az érsekek, püspökök és esperesek valamennyien hirdessenek kiközösítést minden egyes plébánián azokra, akik nem fizették meg törvényesen az említett tizedet, azoknak jelenlétében és tudtával, akiknek – mint mondottuk – jelen kell lenniük."

Józsiás érsek ezek után visszaindult a Szentföldre és úgy gondolta, hogy a keresztes hadjárat nemsokára meg fog indulni. II. Henrik is ugyanígy gondolta, mert még 1188-ban levelet írt Bélának amelyben az angol keresztes sereg Magyarországon való átvonulásához kért engedélyt és segítséget:

„...közölni akarjuk Felségeddel [III. Bélával], hogy mi és kedves barátunk, Fülöp francia király és a két ország sok főembere Isten tisztességére és az ő szolgálatára velünk együtt felvette a szent kereszt jelét. [...] Mivel ehhez a szándékunkhoz [a keresztes hadjárathoz] előrelátó tanácsotokkal és segítségetekkel akarunk hozzáfogni, kérjük, hogy jóindulattal és nagylelkűen szíveskedjetek számunkra és híveink számára országotokon és a hozzá tartozó földeken biztonságos átutazást előkészíteni, továbbá hogy Isten tiszteletére és országotok biztonságára Kegyelmességtek gondoskodjék megfelelő helyeken elegendő élelmiszer árusításáról."

Érdekes a levélnek az a gondolata, hogy az elegendő élelmiszer nem elsősorban a kereszteseknek fontos, hanem „országotok biztonságára". Ha van elég élelmiszer, akkor nem fognak összecsapások, jogtalankodások, erőszakos cselekmények történni: az előző közel száz év keresztes hadjáratainak egyfajta tanulsága volt II. Henriknek ez a véleménye. Béla természetesen jó

keresztény királyhoz, és a keresztes seregeket fogadó elődeihez hasonlóan ígéretet tett válaszlevelében a segítségére, amely még ugyanabban az évben, 1188-ban íródott:

„Biztosra vegyétek, hogy helyeseljük és magunkévá tesszük királyi nagyságtok tervét [...] A legnagyobb örömujjongással reméljük és várjuk a közeli alkalmat, hogy Néktek szolgálatot tehessünk s Titeket tisztelhessünk. Országunk erőit és javait királyi nagyságotok rendelkezésére bocsátjuk, kéréseteket segítő kézzel és örvendő készséggel fogadva, ennivaló vételt bőségesen, amennyire csak az Isten irgalmából országunk termékenysége engedi, jóakarattal és odaadással engedélyezünk és ígérünk."

Azonban rövidesen II. Henrik és II. Fülöp között kiújultak a harcok, Richárd elpártolt apjától és a francia király mellé állt. Az idős II. Henrik nem tudta elviselni ezeket a megpróbáltatásokat, és 1189. július 6-án Chinonban meghalt. Fia, Richárd és II. Fülöp, Béla sógora később nem a Magyarországon át vezető szárazföldi, hanem a tengeri utat választották mikor keresztes fogadalmuk megvalósítására a Szentföldre indultak.

I. Frigyes császár Magyarországon

Ugyanabban az időben mikor II. Henrik meghalt, I. Frigyes német-római császár már át is vonult Magyarországon, és Barancs környékén, bizánci területen vonult német keresztes seregével Konstantinápoly, illetve tovább Jeruzsálem felé.

I. Frigyes amióta fiatal sváb hercegként visszatért a második keresztes hadjáratból, mindig újra vissza szeretett volna térni a Szentföldre, hogy sikeres hadjáratot vezethessen a muzulmánok ellen. Úgy gondolta, most jött el az ideje az újabb Szentföldre indulásnak. 1188. március 27-én, Mainzban majdnem 70 évesen vette fel újra a keresztet. Több mint egy éven keresztül készült az útra, mielőtt 1189 május elején útnak indult a vezetése alatt álló német keresztes sereg. Idősebb fiára, Henrikre, a későbbi VI. Henrik császárra (1190–1197) bízta a Német - Római Birodalom irányítását, fiatalabb fiát, Sváb Frigyest magával vitte a hadjáratra. Levelet írt mindazoknak az uralkodóknak, akiknek a földjén át akart kelni: III. Bélának, II. Iszaakiosz császárnak, sőt a myrokephaloni győztes Kilidzs Arszlán szultánnak is.

Béla az előző évek Frigyessel szembeni rossz tapasztalatai alapján óvatosan készült a német keresztesek átvonulására, de természetesen engedélyt adott cserébe azért, hogy fegyelem lesz a seregben. Ugyanígy segítséget ígért és engedélyt adott Kilidzs Arszlán is, II. Iszaakiosz küldöttsége pedig Nürnbergben tárgyalt I. Frigyessel az átvonulás feltételeiről.

Az idős császár levelet írt Szaladin szultánnak is: 1189 novemberére párviadalra hívta ki, és követelte, hogy adja vissza a szultán az elfoglalt szentföldi területeket a keresztényeknek. Szaladin válasza udvarias volt, de elutasító: elengedi a frank foglyokat, visszaadja a tulajdonosaiknak a szentföldi apátságokat: ennél többre csak háború árán volt hajlandó.

1189 májusának első felében a német keresztesek Regensburgból indultak a szárazföldön, illetve a Dunán hajókkal. I. Frigyes rendeletet adott ki, amelyben előírta azt, hogy csak az indulhat útnak, aki magával tud vinni legalább egy évi jövedelmet. Nem minden német keresztes tartott azonban Frigyessel: sok északi és nyugati német keresztes a Rajnán észak felé hajózva a tengeri utat választotta. V. Lipót osztrák herceg, Jasomirgott Henrik fia Itálián keresztül tengeri úton jutott el a Szentföldre, ugyanis tartott Bélától, mert korábban a magyar határt pusztította.

Arnold lübecki apát leírása szerint Frigyes a magyar határ előtt, Bécsnél több száz fegyelmezetlen embert visszaküldött a hazájába, majd május 24-én érkezett a keresztes sereg Magyarország nyugati határaihoz. Május 29-én megünnepelték pünkösd napját, majd május 31-én lépték át a magyar határt. Béla „követei útján örömmel fogadta őt, készségesen megnyitotta előtte az ország bejáratát, s megígérte, hogy mindenféle árut tetszésük szerint megvásárolhatnak". Az áruvásárlással csak egy probléma volt, amit Ansbertus is feljegyzett:

„Egyedül a dénárok vagy az ezüst beváltásánál károsították meg nagyon a mieinket [németeket] a magyarok, hiszen ők két kölniért csak öt, két friesachiért négy magyar dénárt adtak, és egy regensburgiért vagy egy kremsiért csupán egy magyart, amely pedig alig ért egy veronait."

Ez a bonyolult pénzügyi leírás rávilágít arra, hogy a pénzforgalomnak jelentős volt a szerepe abban az időben már Magyarországon is, mert a valószínűleg kötelező pénzbeváltáskor a német keresztesek a pénzük értékének még a felét sem kapták meg: a magyar királyi kincstárnak igen nagy haszna lehetett az ügyleten. Ha csak 20–25 ezer lovaggal, keresztessel, vagy egyszerű zarándokkal számolunk, akkor is jelentős lehetett III. Béla haszna a kötelező átváltásból. Azonban más panaszra sem Frigyes császárnak, sem a keresztes sereg többi résztvevőjének nem lehetett oka:

„Amikor a császár már abba a városba érkezett, amelyet Esztergomnak neveznek, s amely a magyarok fővárosa, a király ünnepélyesen ezer vitéze kíséretében személyesen vonult eléje, és teljes tisztelettel nemcsak vendégszeretőnek, hanem szolgálatkésznek is mutatkozott."

Esztergomban négy napig tárgyaltak egymással az uralkodók és megerősítették, hogy békésen fognak átvonulni a német keresztesek Magyaror-

szágon. Béla, aki tartott Frigyestől, nyilván az igen komoly vendégszeretetnek és a több napos tárgyalásnak az eredményeképpen el tudta érni, hogy komolyabb incidens, fosztogatás nélkül vonultak át az országon a német keresztesek. Pedig az átvonulás igen sokáig tartott, kb. öt hétig, annyi ideig, mint jó 40 évvel korábban III. Konrád keresztes seregének az átvonulása. Igaz ugyan, hogy 1189-ben azért tartott sokáig az átvonulás, mert a két uralkodó több napot töltött nemcsak tárgyalással, hanem vadászattal is, illetve valószínű, hogy nagyobb lehetett Frigyes kereszteseinek a létszáma is.

Esztergomban, az ünnepélyes fogadáson Margit királyné pompázatos ajándékot adott Frigyesnek:

„A királyné a császár úrnak ajándékozott egy pompás sátorlakot, amelyet felülről teljes széltében és hosszában skarlátszínű szőnyeg borított, egy nagy értékű takaróval díszített ágyat vánkossal, valamint elefántcsont széket párnával, melyet az ágy elé állítottak. Ezek olyannyira ékes mívűek voltak, hogy azt a jelen regényes írás nem is képes kifejezni. S nehogy valamiféle kigondolható gyönyörűség is hiányozzék: egy pici, fehér vadászkutya is futkározott a szőnyegen."

A királyné az ajándékért cserébe azt kérte Frigyestől, hogy próbálja meg azt elérni a császár, hogy Béla engedje szabadon több mint tíz éve börtönben raboskodó öccsét, Gézát. Gézát III. Béla még megkoronázása táján, 1173 körül vetette börtönbe összeesküvés vádjával. A következő évben, 1174-ben Géza Ausztriába szökött, ahol a Magyar Királyság régi ellenfele, Jasomirgott Henrik volt a herceg, pedig fiát, Lipótot III. Béla leányával, Ilonával házasította össze. Géza 1176-ig tartózkodott a herceg udvarában, majd 1177-ben továbbszökött Csehországba, de a cseh herceg, II. Sobeslav átadta az összeesküvő Gézát bátyjának. Béla ekkor még határozottabban lépett fel mint 1173-ban: öccsével együtt édesanyját, Eufroszina özvegy királynét is börtönbe vetette és Vata ispánt megvakíttatta. Édesanyját 9 évi fogság után, 1186-ben engedte szabadon Barancs várából, és ezt követően Eufroszina özvegy királyné elhagyta Magyarországot, ahová életében többé nem is tért vissza: Konstantinápolyon keresztül Jeruzsálembe ment, ahol a johanniták rendházában lett apáca, majd haláláig egy görög rítusú (Bazilita) kolostorban élt, a Szent Száva Monostorban. 1193-ban a Szent Theodosios - Lavra egyik templomában temették el, hamvait azonban a hagyomány szerint később az általa alapított székesfehérvári ispotályos rendházban helyezték örök nyugalomra.

Béla az öccsét 1186-ban, édesanyja szabadon bocsátásakor nem engedte el börtönéből: Géza a német keresztesek átvonulása idején is fogságban volt. Frigyes császár azonban teljesítette Margit királyné kérését, és tárgyalt Géza ügyéről Bélával. Végül megegyeztek Géza szabadon bocsátásáról:

„A király [III. Béla], aki oly nagy tisztelettel fogadta a császár urat, semmivel sem akarván őt megszomorítani, annak kérésére nemcsak szabadon bocsátotta fogságából a testvérét, hanem még úgy intézkedett, hogy az a rendelkezésére átengedett kétezer magyarral az út előkészítése és megmutatása céljából a császár előtt haladjon."

Béla szabadon bocsátotta akkor már 40 év körüli öccsét, de nyilván ennek az volt a feltétele, hogy hagyja el az országot. Erre jó alkalom kínálkozott: egy kisebb sereggel csatlakozhatott a német keresztesekhez. Ez a kétezer ember kevés volt arra, hogy esetleg támogathassa Gézát, ha mégis Béla ellen fordulna, illetve Frigyes szemében nem tűnt bántóan kevésnek ez a létszámú magyar keresztes. Ezt csak megerősítette, hogy legalább tíz főrangú magyar vett részt a Géza herceg vezette kisebb sereggel: a keresztes hadjáratok addigi történetében ez volt az első eset, hogy magyar keresztesek csatlakoztak egy Szentföldre induló hadjárathoz.

Esztergomban elrendezték azokat a fontos kérdéseket, amelyekkel az idős császár és Béla erősítették kapcsolatukat, és mire a német keresztesek átkeltek bizánci területre, jó politikai viszony alakult ki a két uralkodó között. Béla még Esztergomban, majd Szalánkeménnél nagy mennyiségű lisztet és egyéb élelmiszert bocsátott ajándékként a keresztesek rendelkezésére.

A Magyarországon áthaladó német keresztesek útvonalának a leírása szempontjából érdekes, hogy a már említett Arnold lübecki apát miért a Tisza felé „vezeti" a keresztes sereget, ahol leírása szerint Szalánkeménnél keltek át a folyón. Ez azt jelentette volna, hogy nem a megszokott útvonalon, tehát a Duna jobb partján, hanem a bal partján vonultak volna a németek. Abból azonban, hogy Esztergomot, majd „Attila városát" - valószínűleg Óbudát - említi Arnold apát, inkább az feltételezhető, hogy a Dráván való átkelést írta le, ahogy az Ansbertus leírásában olvasható. Arnold apát leírásában valószínűleg tényleg tévedés lehet, mert a „Tiszán" való átkelés után ír a szávai átkelésről és a Belgrádba történő megérkezésről, ahol felmérték a keresztes sereg nagyságát és a császár gyakorolta uralkodói jogait. Június 29-én a Magyarországon való átvonulás után Arnold apát szerint „a had ötvenezer lovagból és százezer fegyveresből állt". Ha ez a szám talán túlzás - esetleg hetvenezren lehettek -, azért a korban ez jelentős nagyságú sereg volt:

„Az örvendező császár túláradó jókedvében, amely a hadsereg óriási nagysága miatt fogta el őt, személyesen rendezett lovagi játékot, s hatvan nemesifjút akiket fegyverhordozóknak neveznek, lovagi viseletre és lovagi életmódra jogosított fel", ugyanakkor bíróként is ítélkezett: „két kereskedőt lefejeztek, négy szolgának pedig kezét vágták le, mert az eskü ellenére megszegték a békét."

Béla király és kísérete Belgrád után is tovább kísérte a császárt. Az Esztergomban létrejött kedvező megállapodások, az „Attila városában" négy napig tartó közös vadászat közel hozta egymáshoz az eleinte bizalmatlan uralkodókat. Ezt ajándékokkal is megerősítették Barancsnál, mikor elváltak egymástól: Béla több szekér lisztet adományozott a kereszteseknek, és négy, ajándékokkal megrakott tevét a császárnak, amely értéke „mintegy ötezer márka volt", Frigyes pedig az összes hajóját, amely Regensburgból idáig szállította a kereszteseket, a rakománnyal együtt Bélának ajándékozta.

Ezt a jó politikai viszonyt szövetségkötéssel pecsételték meg. A kor szokása szerint Frigyes császár és Béla király eljegyezték gyermekeiket: Frigyes herceget Béla egyik leányával jegyezték el. Frigyes herceg 1191-ben a Szentföldön meghalt, így ebből az eljegyzésből ugyanúgy nem lett házasság, mint az 1180-as évek elején Imre herceg – a későbbi Imre király – és Frigyes leányának eljegyzéséből.

Az idős Frigyes császár és Béla király – aki az egyik keresztes, Londoni Richárd szerint magas termetű, nemes arcú volt, „s ha más egyébbel nem is rendelkezne, pusztán uralkodói tekintetének előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra" – barátságosan váltak el egymástól Belgrádnál, a Bizánci Birodalom határán.

Ez a kedvező légkör annyira jó emléket hagyott a császári családban, hogy fia, a későbbi VI. Henrik császár (1191–1197) palermói palotájának egyik freskóján meg is örökítette édesapja magyarországi fogadtatását. A kedvező politikai helyzethez az is hozzájárult, hogy Frigyes több tízezernyi létszámú keresztes serege megfelelő mennyiségű élelmiszerhez jutott Magyarországon való átvonulása közben. Ez megerősíti azt a véleményt, amely már az első keresztes hadjárat kapcsán is felvetődött: a korabeli magyar állam gazdaságilag stabil volt, minden megerőltetés nélkül el tudott látni élelemmel öt héten keresztül több tízezer embert, ami a kor viszonyai között jelentős teljesítmény volt.

Érdekes azonban, hogy a középkori magyar krónikák gyakorlatilag nem említik I. Frigyes császár magyarországi átvonulását, fogadtatását, Bélával való jó politikai viszonyát. Kézai Simon például csak úgy ír Béláról, mint „görög Béla", nem ír I. Frigyes átvonulásáról, egyedül Bonfini ír egy mondatot az 1189. év jelentős eseményéről:

„Mondják, hogy Rőtszakállú Frigyes, aki Béla javaslatára Magyarországon utazott keresztül mint mások is, mindennel felszerelve a trákiai Boszporuszon kelt át Ázsiába."

Azok után, hogy az első és a második keresztes hadjáratról viszonylag részletesen számoltak be a középkori magyar források, eléggé feltűnő ez a hallgatás. Pedig az első és a második keresztes hadjárat idején az átvonuló német keresztesek raboltak, dúltak vagy legalábbis pénzt csikartak

ki maguknak, mint II. Gézától, így érthető lenne, hogy a magyar krónikák legalább megdicsérnék I. Frigyest azért, hogy rendben vonult át a német keresztesekkel Magyarországon. Lehet, hogy pont ezért hallgatnak erről a középkori magyar krónikák, mert feltűnés nélkül történt meg a harmadik keresztes hadjárat átvonulása? Ez azonban nem megfelelő indok, hiszen VII. Lajos király ugyanilyen rendezett átvonulásáról részletesen beszámolnak ugyanezek a források. Inkább az a valószínű, hogy I. Frigyes császárról, aki sokszor volt ellenfele mind a magyar államnak, mind a Pápaságnak, nem akartak történetíróink részletesen beszélni.

Ugyanígy lehetséges az is, hogy III. Béláról, aki felnőttként Bizáncból tért haza, hogy megkoronázzák, szintén nem szívesen írtak középkori krónikásaink. Alig néhány mondatot említenek az uralkodásáról, még apjához, II. Gézához képest is nagyon keveset. Ezért a források, amelyek erről az eseményről szólnak, külföldiek, azonban mégis dicsérően írnak Magyarországról. Ansbertus még azt is megemlítette, hogy a nyár ellenére „a szúnyogok, böglyök, legyek és kígyók [...] bennünket és az állatokat sem bántották", sőt alig láttak ezekből a kellemetlenkedő állatokból.

A Balkánon való átvonulás problémái, III. Béla politikai közvetítése a két császár között

A Bizánci Birodalom területén azonban már nem volt ennyire jó a viszony a két császár között, annak ellenére, hogy még 1188-ban Nürnbergben megegyeztek a nyugati keresztesek átvonulásának feltételeiről. Ennek egyik oka az volt, hogy Nisben nemcsak a szerb fejedelemmel és testvérével találkozott Frigyes, hanem a bolgárok Bizánc-ellenes lázadását vezető két testvérrel, Aszen Ivánnal és Péterrel. Ez megdöbbentette II. Iszaakioszt, aki még azt is megtudta, hogy saját követei is ellene fordultak és Frigyes mellé álltak. Iszaakiosz, aki különben sem volt eléggé okos diplomata, ezekre az eseményekre teljesen rosszul reagált. A bizánciakkal egyébként is bizalmatlan Frigyes Konstantinápolyba küldött követeit elfogatta és túszként magánál tartotta, hogy így próbálja meg Frigyest megakadályozni a következőkben attól, ami az előző keresztes hadjáratok idején történt a bizánci területeken: rablások, erőszakoskodások, ellenségeskedés.

Ezeket az eseményeket azonban a bizánci császár nem tudta megakadályozni: Frigyes szabályos ostromban foglalta el Philippopoliszt és követei elfogásának a hírére fiát, Frigyes herceget bizánci területek dúlására küldte, illetve hazaüzent Henrik fiának, hogy gyűjtsön hajóhadat Konstantinápoly ellen. Ezek után a pápához, III. Kelemenhez fordult, hogy a keresztes hadjárat keretében elfoglalhassa Konstantinápolyt, amelynek ostromát 1190 tavaszára tervezte.

Ebben a válságos helyzetben III. Béla megpróbált az ellenségeskedő uralkodók között közvetíteni. Első lépésként 1189 novemberében levélben kérte Frigyest, hogy a velük tartó magyarokat engedje el a keresztes seregtől. Ezt Frigyes úgy értékelte, hogy Béla a saját vejét, Iszaakiosz császárt előnyben részesíti vele szemben, de nem tartotta vissza azokat a magyarokat, akik Béla parancsára vissza akartak térni. Decemberben a győri püspök és hat ispán vezetésével a magyarok nagy része visszafordult, „Három magyar ispán vagy báró" azonban továbbvonult Konstantinápoly felé csakúgy, mint Géza herceg. A visszatérő magyarokkal azonban követet küldött Frigyes Bélához, mert nem szeretett volna konfliktusba keveredni új szövetségesével.

Egy konfliktus természetesen nem volt érdeke Bélának sem, de az sem, hogy a Bizánci Birodalom a Német-Római Császárság rovására meggyengüljön. Ezért 1190 januárjában levelet írt vejének, Iszaakiosz császárnak, amelynek tartalmáról értesítette Frigyest is, „amelyben arra figyelmezteti őt [Iszaakioszt], hogy makacssága egész országa számára igen káros és veszélyes". Végül nemsokkal később, 1190 februárjában a két császár Drinápolyban békét kötött egymással, és megegyeztek arról, hogy Iszaakiosz nem a Boszporusznál, hanem a Dardanelláknál szállítja át a német kereszteseket, akiknek az élelemmel történő ellátásáról Kis-Ázsiában is gondoskodni fog. A Dardanellákon való átkelés 1190 márciusában megtörtént, azonban néhány hónappal később, 1190. június 10-én az idős Frigyes császár a Szálef folyóba belefulladt. A hadjárat a császár halála után ugyan folytatódott, de már nem volt ugyanolyan erőteljes, mintha maga Frigyes vezette volna a német kereszteseket.

I. Frigyes keresztes seregének az átvonulását Magyarországon és a bizánci területeken jó egy évvel az események után, 1191 őszén beszélte meg III. Béla és II. Iszaakiosz. A Szerémségben létrejött személyes találkozón valószínűleg elégedettek lehettek azzal, ahogyan ezt a nehéz külpolitikai kérdést megoldották, és ez főképpen Bélának volt köszönhető, aki okosan, ügyes diplomáciai érzékkel rendezte el a felmerülő politikai problémákat.

Magyar keresztesek a harmadik keresztes hadjáratban

A Frigyessel maradt magyar keresztesek tovább harcoltak a császár halála után is. Géza hercegről tudjuk, hogy Konstantinápolyban maradt, felvette a „Ioannés (János)" nevet, egy ismeretlen bizánci hercegnőt vett feleségül, akitől legalább két fia született. Érdekes az, hogy II. Iszaakiosz császár felesége Béla leánya, Margit (Mária) volt, tehát Géza herceg volt a nagybátyja. Nincs rá írásos bizonyíték, de nem zárhatjuk ki, hogy esetleg Margit segített nagybátyjának a császári házból feleséget választani és lehet, hogy figyelemmel kísérte, esetleg segítette Gézát és családját Konstantinápolyban.

A többi magyar azonban tovább vonult a Szentföldre, ahol 1191 augusztusában tűntek fel Akkon elfoglalása után, ha hihetünk egy középkori forrás szövegének, amely Richárd angol király keresztes hadjáratáról szól. Mindenesetre nem lehet teljesen kizárni, hogy a krónika pontos adatokat közöl egy Akkon környékén harcoló magyar keresztes seregrészről. Ez azt jelentené, hogy a Szentföldön ők az első magyar keresztesek, akikről írásos forrásból tudjuk, hogy harcoltak a muzulmánok ellen.

III. Béla keresztes hadjáratra irányuló tervei

Ugyanebben az időben, az 1190-es évek elején megtörtént I. László király szentté avatása. 1192 júniusában III. Cölesztin pápa jóváhagyásával, Gergely pápai legátus jelenlétében Váradon történt meg a szenttéavatás, amely valószínűleg összefüggésben volt azzal, hogy Béla elhatározta: felveszi a keresztet és a Szentföldre zarándokol, illetve keresztes sereget vezet, amint erről már a Szent László király fővezérségéről szóló fejezetben szóltunk. Nem tudjuk, hogy ezt a fogadalmát mikor tette: valószínűleg 1192 és 1196. április 23-a között. Vele együtt tette le a keresztes fogadalmat Jób esztergomi érsek és Móg nádor, ispán. James Ross Sweeney úgy gondolja, hogy ez a fogadalom VI. Henrik német-római császár 1195-1196-ban szervezett keresztes hadjáratával állhatott összefüggésben. Azonban ez nem valószínű, mert tudjuk, hogy 1195 tavaszán Béla megtiltotta alattvalóinak, hogy csatlakozzanak VI. Henrik Dél-Itáliában, Bariban szerveződő keresztes hadjáratához. VI. Henrik nagyhatalmi törekvései ellentétben álltak Béla külpolitikai törekvéseivel, ugyanis Henrik, miután 1194-ben Palermóban szicíliai király is lett, hűbéresévé akarta tenni nemcsak az Ibériai-félsziget mór területét, hanem a szentföldi keresztény államokat, sőt a Bizánci Birodalmat is. Az 1195 tavaszán meghirdetett keresztes hadjárat ezeknek a céloknak a szolgálatában állt, ezek a célok pedig Béla politikai törekvéseivel ellentétesek voltak.

Érdemes megemlíteni a harmadik keresztes hadjárattal kapcsolatban, hogy I. Richárd angol király a Szentföldről nem a tengeren keresztül tért vissza, hanem több korabeli forrás szerint is áthaladt Magyarországon. Bécsben elfogatta VI. Lipót osztrák herceg, aki átadta VI. Henrik császárnak. I. Richárd csak hatalmas váltságdíj kifizetése után, évekkel később térhetett vissza az időközben súlyos gondokkal, belső viszályokkal küzdő Angliába.

Béla a harmadik keresztes hadjárat kudarccal végződött befejezése után sem mondott le arról, hogy személyesen vezessen sereget a Szentföldre. Halála ebben a tervében megakadályozta, de végrendeletében, amelyben idősebb fiára, Imrére hagyta az országot és a Szent Koronát, fiatalabb fiára a keresztes hadjárat kötelezettségét hagyta azzal a pénzzel együtt, amelyet már összegyűjtött erre a vállalkozásra. Ez egyfajta külpolitikai útmutatás is

volt fiainak, hogy folytassák az általa megkezdett külpolitikai utat Bizánc és Nyugat-Európa irányába.

Egy évvel Béla halála után, 1197 tavaszán indultak a VI. Henrik által meghirdetett keresztes hadjárat résztvevői Dél-Itáliából a Szentföldre. Ezt a hadjáratot nem jelöli külön megnevezés a történeti irodalomban, viszont Magyarország szempontjából azért érdekes, mert Béla özvegye, Margit királyné is a Szentföldre indulók között volt. III. Béla fiára, Andrásra hagyta a Szentföldre vezetett keresztes hadjárat megvalósítását a megfelelő pénzzel együtt, azonban egyenlőre nem a fia, hanem az özvegy királyné indult útnak, akinek unokaöccse, Champagnei Henrik ekkor a jeruzsálemi király volt (1192–1197). Nem sokkal azt követően, hogy az özvegy Margit királyné partra szállt Akkonban, Henrik meghalt. Margit királyné csak kevéssel élte túl unokaöccse halálát, még 1197-ben ő is elhunyt.

III. Béla édesanyja és második felesége is a Szentföldön halt meg. Ő maga is szeretett volna Jeruzsálembe idős korában újra eljutni, de halála ebben megakadályozta. Fiai közül András a későbbiekben keresztes hadjáratot vezetett a Szentföldre, ahonnan vissza is tér.

„III. Bélát középkori történelmünk egyik legkiemelkedőbb királyának tartjuk. Uralkodása alatt megszilárdult a királyi hatalom, s az ország komoly nemzetközi tekintélyt szerzett magának. Ebben az időszakban Magyarország erős hatalomként nagy befolyást gyakorolt a kelet-közép-európai térség politikai-uralmi viszonyainak alakulására. A III. Béla idejében megfigyelhető külpolitikai törekvések jelentős mértékben meghatározták a következő időszak magyar külkapcsolatait" – állapítja meg Makk Ferenc már idézett összefoglaló művében. Ebben fontos szerepe volt a keresztes hadjáratok eszmeiségének is amely fiai, Imre és András idején is meghatározó maradt a magyar állam diplomáciai és katonai eseményeiben.

II.
Keresztesek a keresztesek ellen: András Imre ellen, Velence a Magyar Királyság ellen (1196–1204)

Mikor III. Béla 1196 áprilisi halála előtt politikai végrendeletét felnőtt fiaira hagyta, azt gondolhatta, hogy megtett mindent annak érdekében, hogy a Magyar Királyság politikája kedvezően folytatódjon. Nagyobbik fiára, a 22 év körüli Imrére hagyta az országot és a Szent Koronát - ezzel csak megerősítette az 1182-ben történt koronázást -, a 19 év körüli Andrásra pedig pénzt hagyott azzal a feltétellel, hogy azt csak az apja által elgondolt, de betegsége miatt meg nem valósított keresztes hadjárat céljaira költheti el. Azonban a következő évek eseményei azt mutatták, hogy Béla szándékával ellentétes dolgok történtek a magyar államon belül: sem Imrének nem volt biztos a királyi hatalma, sem András nem indult szentföldi keresztes hadjáratra.

Imre és öccse, András ellentétei

Pedig a politikai helyzet eleinte kedvezően alakult. Alig néhány nappal apjuk halála után Imrét királlyá koronázták és a VI. Henrik császár által még 1195-ben meghirdetett keresztes hadjárat résztvevői 1197 nyarán útnak indultak a tengeren, hogy Dél-Itáliából Akkonba eljussanak. Ezzel a hadjárattal azonban - mint említettük - nem András indult el, hanem az özvegy Margit királyné, aki rövidesen elhunyt a Szentföldön.

Talán még az özvegy királyné halálának a híre meg sem érkezett Imréhez és Andráshoz, ők már fegyverrel álltak egymással szemben. András, aki alig 20 éves, nagyravágyó fiatalember volt, meg akarta dönteni bátyja hatalmát: „Nem is hiányzott belőle sem a lelkierő, sem a hit, sem a megfontoltság, sem az igazságérzet, éppen csak hatalomvágya látszott túltengeni, mint azt bátyjával szemben megmutatta..." - írja Bonfini kissé megszépítve II. András jellemét, ugyanakkor bemutatva, hogy a hatalomért sok mindenre képes ember volt.

Andrásnak a bátyja elleni 1197 őszi fegyveres támadását VI. Lipót - aki 1198-tól osztrák herceg - támogatta, és december környékén Szlavóniában, Macseknél legyőzték Imre királyt. Alig halt meg édesapjuk, a két fiú már fegyverrel harcolt egymás ellen, amely viszály okozója András volt, aki az apjától keresztes hadjárat céljára kapott pénzét saját bátyja ellen fordította. Igaz ugyan, hogy VI. Henrik császár meghalt 1197 szeptemberében, és a német keresztesek nagyrésze bármiféle hadi cselekményben való részvétel

nélkül tért vissza hazájába, de ez nem lehetett indok Andrásnak arra, hogy sereget gyűjtve bátyjára támadjon. Csakis az volt az oka, amit Bonfini írt: túlságosan is akarta a királyi hatalmat.

III. Celesztin pápa (1191–1198) – aki VI. Henriket támogatta keresztes hadjáratában – tudta, hogy Andrásnak a keresztesekkel kellett volna tartani, ehelyett pedig a bátyjával háborúzik, ezért azonnal felszólította Andrást és híveit, hogy ne támadják Imre királyt. Az idős, közel 90 éves pápára azonban nem hallgatott András, akinek a győzelme után, 1197–1198 fordulóján Imre átadta a horvát-dalmát hercegi területeket. Horvátország és Dalmácia hercege megkoronázása előtt Imre volt, most pedig ezeket a területeket az öccse szerezte meg.

Időközben III. Celesztin halála után Ince néven új pápa került a Pápaság élére. Lothar Segni gróf fiatalon, 37 évesen lett pápa. A nagybátyja III. Kelemen volt, aki már 1190-ben bíborossá tette. III. Incének (1198–1216) három fontos célkitűzése volt: új keresztes hadjáratot szervezni Jeruzsálem visszafoglalására, az Egyház szabadságát teljesen biztosítani a világi uralkodóktól, illetve a katolikus egyházon belüli fegyelmet megerősíteni, amihez hozzátartozott az eretnekek elleni küzdelem is.

A középkor, de a kereszténység egyik legjelentősebb pápája alig volt megválasztva, amikor 1198. január 29-én már levélben szólította fel András herceget, hogy váltsa be édesapja, III. Béla fogadalmát, és még abban az évben, szeptember 14-ig induljon a Szentföldre. Ha ezt nem teszi meg a herceg – tette hozzá a frissen választott pápa –, akkor egyházi kiközösítés alá fog esni, és így még akkor sem lehet Imre örököse, ha a király utód nélkül halna meg.

András azonban ahogy III. Celesztin pápára, úgy III. Incére sem hallgatott. 1198 tavaszán újra fegyvert fogott, de most azért, hogy legyőzze a szerbeket Boszniában és Hulmban (Hercegovina). Ez a hatalmi akciója is sikeres volt, így most már a „Hum (Hulm) és Ráma hercege" címeket is jogosan viselte.

Ezzel az újabb győzelemmel a háta mögött, egyre erősödő híveivel,köztük János pannonhalmi apáttal, újra megpróbálta a királyi hatalmat bátyjától megszerezni. Ezért Ince pápa 1198. június 15-én újabb levelet intézett hozzá, amelyben kiközösítés terhe mellett tiltja meg a fiatal hercegnek, hogy összeesküvést szítson és hadsereggel törjön Imre királyra. Másnap, június 16-án, Ince újabb levelet ír, de most Imre királyhoz. Ebben a levelében megengedi a pápa, hogy a király hívei addig elhalaszthatják keresztes fogadalmuk teljesítését, ameddig Magyarországon újra béke és nyugalom nem lesz. Ennek érdekében még 1198. szeptember 14-e előtt magához hívatta János pannonhalmi apátot Rómába, aki részt vett az Imre király elleni összeesküvésben.

Ince erőfeszítései annak érdekében, hogy a Magyar Királyságban rend és nyugalom legyen, nem jártak sikerrel. Ezért 1198. augusztus 15-én *„Post Miserabile Jerosolimitane"* kezdetű enciklikájában, amely nemcsak a magyar

királyhoz és híveihez szólt, kezdeményezte egy új keresztes hadjárat megindítását, ugyanakkor *„Licet Universis"* decretálisában kimondta, ami attól kezdve a keresztes fogadalom egyik alapja lett: a keresztes fogadalom örökíthető. Tehát ahogy III. Béla fogadalmát kisebbik fiának kell teljesíteni, úgy ez általános gyakorlat kell hogy legyen a keresztény hívők körében. Ez a szabályozás bekerült a kánonjogba is: nem véletlenül tartották III. Incét „jogász pápának".

A királyi hatalom megszerzésének vágya azonban Andrásban továbbra sem csökkent. 1198 végén, 1199 elején Imre királyi területének három püspökét is megnyerte hívének: Boleszló váci, Elvin váradi és János veszprémi püspököket sikerült maga mellé állítania. Boleszló és Elvin püspökök testvérek voltak, és leghatározottabban egyikük, Boleszló püspök ellen lépett fel Imre: valószínűleg ő lehetett az ellene összeesküvő egyházi emberek vezetője. 1199 március elején Imre király betört a váci székesegyházba, ahol tettleg bántalmazta a püspököt, feltörte a kincstárat, ahonnan az összeesküvők leveleit elvitte. Ezekről az ellentétekről az 1199-ben, valószínűleg az év végén, III. Incéhez írt hosszabb leveléből tudunk.

Azonban még a levél megírása előtt, 1199 nyarán, újra ütközetre került sor a két testvér között. Most azonban Imre győzött: Rád mellett, Somogy megyében legyőzte lázadó öccsét, aki szövetségeséhez, VI. Lipót osztrák herceghez menekült. Mog nádort, aki András híve volt, leváltotta, helyette Mihály ispánt nevezte ki nádorrá, és Andrástól visszavette a hercegi területeket.

Ince pápa nem adta fel a reményt, hogy béke lehet a viszálykodók között: megpróbálta Imrét kibékíteni Boleszló váci püspökkel, majd András herceggel. 1200 tavaszán pápai legátust küldött Gergely bíboros személyében Magyarországra, akihez Wittelsbach Konrád mainzi érsek csatlakozott, aki nem sokkal korábban tért vissza a Szentföldről. Imre király ezúttal is kimutatta jószándékát öccse iránt: békét kötött vele, sőt keresztes fogadalmat is tett. Ince pápát mindkét hír örömmel és megnyugvással töltötte el. Örült, hogy a testvérek között évek óta tartó viszály és fegyveres konfliktus megszűnt, és nyilván ugyanilyen örömmel vette tudomásul, hogy Imre király is felvette a keresztet. Ez azért is számított nagyon fontosnak, mert sem II. Fülöp (Ágost) francia (1180–1223), sem az új angol király, I. (Földnélküli) János (1199–1216) nem voltak hajlandóak egy új keresztes hadjárat élére állni.

András herceg visszakapta horvát-dalmát hercegi területét, és a béke pontjai közé az is bekerült, hogy a két testvér együtt, közösen indítja meg szentföldi hadjáratát, és ha erre sor kerülne, akkor az ország kormányzását VI. Lipót osztrák hercegre bízná Imre király. Ez a feltétel azért különösen érdekes, mert VI. Lipót mindig András szövetségeseként lépett fel Imre ellen, most pedig Imre átadná Magyarország kormányzását arra a hosszú időre, ameddig szentföldi hadjáratáról vissza nem térne: ez az idő több hónap, vagy akár több év is lehetne. Ezért gondolhatjuk, hogy Imre hatalma

annyira erős volt a magyar államon belül, hogy nyugodtan rábízhatta az ország vezetését András herceg régi hívére.

Ebben az időszakban úgy tűnt, hogy a magyar király el is indulhat keresztes hadjáratra. Mind a belpolitikai, mind a külpolitikai helyzet olyan volt, amely ezt erősítette. Azonban Imre király 1201-ben és 1202-ben nem a Szentföldre indult, hanem a Balkánon történt eseményekbe avatkozott be: igaz, hogy Ince pápa még 1200 októberében arra szólította fel Imrét, hogy lépjen fel Boszniában a bogumil eretnekség ellen. Ez persze a pápa részéről érthető, hiszen Ince egyformán fontosnak tekintette a keresztes hadjárat megindítását és az eretnekek elleni fellépést. Ez pedig a magyar király esetében azt jelentette, hogy a Balkánon hadjáratokat vezetett 1201-ben és 1202-ben is: egymást követték a Szerbia, Bosznia és Bulgária elleni katonai támadások. Közben ugyanebben az időben megkezdődött a negyedik keresztes hadjárat szervezése.

A negyedik keresztes hadjárat előzményei

III. Ince pápa már 1199-ben Aymar jeruzsálemi pátriárkától azt kérte, hogy számoljon be neki a jeruzsálemi keresztény királyság helyzetéről és III. Alexiosz császárral (1195–1203) megbeszéléseket kezdett arról, hogyan lehetne a nyugati és a keleti keresztény egyházakat újra egyesíteni.

Az új keresztes hadjárat fő világi szervezője Champagne-i Tibold gróf volt, aki unokaöccse volt mind Fülöp francia és Richárd angol királynak, illetve testvére volt az 1197-ben meghalt I. (Champagne-i) Henrik jeruzsálemi királynak, tehát Margit özvegy királyné révén rokona volt Imrének és Andrásnak is.

Hasonlóan mint az első keresztes hadjáratok idején, vándorprédikátorok járták a francia területeket, hogy minél több embert győzzenek meg a keresztes hadjárat fontosságáról, arról, hogy Jeruzsálem muzulmánoktól való visszafoglalása a kereszténység fontos feladata. A francia Neuilly-i Fulkó volt aki a leginkább meg tudta győzni erről az embereket, német területen pedig Pairis-i Márton apát. Ugyanakkor a német nemességet elsősorban az akkoriban dúló polgárháború foglalkoztatta és nem a keresztes hadjárat, így a szervezés leginkább Franciaországban folyt. Champagne-i Tibold gróf mellé egymás után sorakoztak fel a francia nemesek, köztük Hainault-i IX. Balduin, Flandria grófja, és fivére Henrik, Lajos, Blois grófja és Geoffroy de Villehardouin, Champagne-i nemes aki később megírta a negyedik keresztes hadjárat történetét.

A német területekről a polgárháború miatt inkább egyházi emberek sorakoztak fel a keresztes hadjárat mellett, például a Rajna vidékén Halberstadt püspöke. A keresztet magukra öltött francia és német nemesek és egyháziak példáját hamarosan követte több észak-itáliai főúr is, akiknek az élén Mont-

ferrati Bonifác őrgróf állt. Azonban az ő részvétele nem tetszett III. Incének, mert a Montferratiak régóta a Hohenstauf császárok szövetségesei voltak: ennek ellenére nem ellenezte a keresztes hadjáratban való részvételét.

Azonban a szervezés az előző keresztes hadjáratokhoz képest lassan haladt. Először is kevés volt a keresztes hadjáratra jelentkező nemes:

„...a bárók tanácskozásra gyűltek össze Soissons-ban, hogy megvitassák mikor keljenek útra és merre menjenek. Nem tudtak azonban egyezségre jutni, mert úgy vélték, hogy még nem gyűlt egybe elegendő számú keresztes. De nem telt el két hónap, s még ugyanabban az esztendőben [1200-ban] újabb tanácskozást tartottak Compiégne-ben, ahol jelen voltak mindazok a grófok és bárók, akik már felvették a keresztet" – ahogyan ezt Geoffroy de Villehardouin írja.

A második probléma az volt, hogy a szárazföldi út nem tűnt biztonságosnak, ezért a tengeri utat kellett választaniuk: „Nem akartak a sereggel Germánián és a Pannóniákon keresztül utazni, mert úgy tudták, hogy ott nagy a nyugtalanság..." – ahogy Bonfini írja jóval az események után készített krónikájában. Azonban csak IX. Balduinnak, Flandria grófjának állt a rendelkezésére akkora hajóhad, amely a flamand kereszteseket el tudta szállítani a Szentföldre. Ez a flotta el is indult Nesle-i János vezetésével a Szentföldre. A francia keresztesek megegyeztek, hogy Velencével állapodnak meg a tengeren való álkelésről, és Champagne-i Tibold gróf, akit a keresztesek vezérüknek tekintettek, el is küldte követeit, hogy tárgyaljanak az idős, akkor már közel 90 éves Enrico Dandolo dózséval (1192–1205).

1201 tavaszán érkeztek meg a francia követek Velencébe, ahol abban egyeztek meg, hogy a velenceiek a kereszteseknek a rendelkezésére bocsát „annyi szállítóhajót, amennyi négyezer-ötszáz lovat és kilencezer fegyvernököt tud elszállítani, valamint annyi személyszállító hajót, amennyi négyezer-ötszáz lovagot és húszezer gyalogos katonát képes befogadni. Az egyezség szerint a hajók az emberek és a lovak számára kilenc hónapra elegendő élelmet is magukkal vinnének." Ez pedig összesen „nyolcvanötezer márkát" tesz ki: ennyit kell fizetni a kereszteseknek a velencei hajókért, szállításért, élelemért. Ezenkívül a velenceiek még felajánlottak „ötven hadigályát azzal a feltétellel, hogy mindazt, amit közös" vállalkozásuk során „akár a földön, akár a tengeren" meghódítanak, azt kétfelé fogják osztani. A francia követek beleegyeztek a velenceiek kérésébe, ötezer márkát előlegbe lefizettek a hajók előkészítésére, majd azt beszélték meg, hogy a keresztesek Velencéből Egyiptom ellen fognak vonulni. Ehhez tudnunk kell, hogy mikor Richárd angol király elhagyta a Szentföldet anélkül, hogy elfoglalta volna Jeruzsálemet, úgy gondolta, hogy a muzulmánok legsebezhetőbb pontja Egyiptom.

Ez azt jelentette, hogy katonai értelemben nem „szemből" fogják a muzulmánokat támadni, hanem „oldalról", ami azért tűnt katonailag megfelelő

lépésnek, mert Szaladin uralkodása óta az egyiptomi szultánok tartották megszállva Jeruzsálemet és a Szentföldet. Azonban Velencének nagyon jók voltak a kereskedelmi kapcsolatai Egyiptommal, viszont Bizáncot komoly vetélytársuknak tekintették, ezért már a keresztes hadjárat kezdetétől fogva nem álltak ki egyértelműen amellett, hogy Egyiptomot támadják meg a keresztesek. A szerződést viszont megkötötték, „Majd mindkét fél késedelem nélkül elküldte követeit Rómába, Ince pápához, azzal a kéréssel, hogy erősítse meg az egyezséget, s ezt ő szívesen meg is tette."

Ince pápa természetesen a keresztes vállalkozás mellé állt, és az elkövetkező időszak politikai és katonai eseményeit folyamatosan figyelemmel kísérte, amelynek része volt, hogy Imre királlyal és Andrással is állandó levelezésben állt.

A franciák az 1201 tavaszán történt megbeszélések után visszatértek hazájukba, ahol nem sokkal később meghalt a keresztesek által vezérnek tekintett Champagne-i Tibold. Helyette az észak-itáliai Montferráti Bonifác őrgrófot választották a keresztes had vezérévé, aki rokonai révén is érdekelt volt a Szentföldi hadjáratban: édesapja, Vilmos, báróként halt meg a Szentföldön, egyik testvére, Vilmos jeruzsálemi Szibillát vette feleségül, aki a gyermek V. Balduin király (1185–1186) édesanyja volt. Másik testvére, Rainer, Manuél császár leányát vette feleségül. Rainert Konstantinápolyban ölték meg, így érthető módon Montferráti Bonifác a bizánciakra ellenségesen tekintett. Rainer felesége egyébként Manuél császárnak az a Mária nevű leánya volt, aki éveken keresztül III. Béla jegyese volt, de végül nem házasodtak össze.

Bonifác 1201 augusztusában tárgyalt a francia keresztesekkel Soissonban, ahol elvállalta a keresztes had vezetését. Ezt követően a Német-Római Birodalomba ment, ahol a telet régi barátjánál, Sváb Fülöpnél (1198–1208) töltötte, ahol találkozott a bizánci börtönéből nemrégen megszökött Alexiosszal, aki II. Iszaakiosz császárnak volt a fia, nagybátyjai pedig Imre király és András herceg voltak. Alexiosz apját, III. Béla vejét, 1195-ben fivére letaszította a trónról, megvakíttatta, és fiával együtt börtönbe záratta, majd III. Alexiosz néven császár lett (1195–1203), de uralma semmivel sem volt jobb mint II. Iszaakioszé volt. 1201 végén a fiatal Alexiosznak sikerült a börtönből megszöknie, és nővéréhez, Eirénéhez menekült, aki Sváb Fülöp felesége volt. Alexiosz sógorával és Montferrati Bonifáccal a Bizánccal kapcsolatos politikai terveikről folytattak megbeszéléseket. Fülöp a bátyjától, VI. Henrik császártól „örökölte" a Bizánc irányában hódító politikai elképzeléseket, amelyeket felesége is támogatott; a fiatal Alexiosz a trónt szerette volna megszerezni, Bonifác őrgróf pedig egy éppen megalakuló keresztes hadjárat vezetője volt: mindhárom politikusnak volt oka arra, hogy a Szentföld felé tartó keresztes hadjárat Konstantinápolyban megoldjon különböző politikai problémákat, amelyek számukra kedvezőek lettek volna.

Régi kérdés a történelemtudományonban, hogy a negyedik keresztes hadjáratnak a Bizánc felé való eltérítése tudatos volt-e ennek a három po-

litikusnak vagy a velenceieknek a részéről. Ennek a megválaszolása nehéz problémája a történészeknek: mint látjuk, Sváb Fülöpnek, Alexiosznak, Montferrati Bonifácnak és Velencének egyaránt jó oka volt Bizánc elfoglalására. Ince pápa azonban nem is gondolt egy ilyen vállalkozásra és a későbbiekben mikor tudomást szerzett mind Zára, mind Konstantinápoly ostromáról és elfoglalásáról, a leghatározottabban fellépett ellene.

Sok keresztesnek már a gyülekezés idején nem tetszett két dolog: először a Velencével kötött előnytelennek tűnő megállapodás, másodszor pedig az, hogy miért Egyiptomot támadják, ha Jeruzsálemet és a Szentföldet szeretnék felszabadítani. Ugyan nem tudtak róla, de amikor 1202 tavaszán „Húsvét elmúltával, pünkösd felé a keresztesek felkerekedtek, hogy útnak induljanak" Velence felé, a velenceiek aláírták al-Ádil egyiptomi szultán megbízottaival azt a megállapodást, hogy a dózse nem fog támogatni semmilyen Egyiptom ellen irányuló hadjáratot: ez azt követően történt, hogy velencei követek Kairóban a szultán alkirályával egy kereskedelmi egyezményt dolgoztak ki.

Ezekről a háttérben zajló velencei - egyiptomi tárgyalásokról igaz, hogy nem tudtak sem a pápa, sem a keresztesek, de mégis arra gyanakodtak, hogy Velence be akarja őket csapni. Ezért a keresztesek közül sokan nem is Velencébe mentek, hanem egyenesen a Szentföldre Dél-Itálián, illetve a dalmát tengerparton keresztül. Ez volt az oka annak, hogy nem gyűlt össze annyi keresztes, amennyire a megállapodást megkötötték a velenceiekkel, és így a keresztesek nem tudták kifizetni az előre kialkudott 85 ezer kölni márkát, pedig ahogy Villehardouin írja:

„A kikötőben várakozó velencei hajóhad pedig olyan gondosan volt felszerelve és oly szép volt, amilyent hívő ember még nem látott. A vitorlás hajók, gályák és szállítóhajók háromszor annyi harcost is el tudtak volna szállítani, mint amennyit a francia sereg számlált. [...] A velenceiek hiánytalanul teljesítették vállalt kötelezettségüket, sőt még ennél is többet nyújtottak. Felszólították tehát a francia grófokat és nemes urakat, hogy ők is cselekedjenek hasonlóképpen, és fizessék ki nekik az ígért összeget, hogy útnak indulhassanak."

A velenceiek Zára ellen

A keresztesek és a velenceiek között megbeszélt összegnek csak alig több mint a fele, kb. 50 ezer kölni márka gyűlt össze, ez pedig a velenceieknek kevés volt. 1202 szeptemberében Dandoló dózse ajánlatot tett a kereszteseknek:

„Magyarország királya [III. Béla] elvette tőlünk a szlavóniai Zára városát, mely a föld egyik legnagyobb erőssége. Soha, bármekkora hatalmunk

légyen is, nem fogjuk tudni visszaszerezni, hacsak a keresztesek segítségével nem. Javasoljuk nékik, hogy legyenek segítségünkre a város visszahódításában – ha Isten is úgy akarja, hogy együttes erővel foglaljuk vissza –, és adjunk nékik haladékot a harmincnégyezer ezüstmárka kifizetésére, amivel még tartoznak nekünk. Ezt az egyezséget ajánlotta a dózse a kereszteseknek. [...] végül is beleegyezésüket adták, és megkötötték az egyezséget."

Velence tehát Zára városának a megostromlását és elfoglalását kérte a keresztesektől cserébe a hiányzó 34 ezer kölni márkáért. A keresztesek jó része ebbe nem akart beleegyezni, és amikor Ince pápa megtudta, hogy miféle egyezséget kötött Velence a keresztesekkel, azonnal megtiltotta annak végrehajtását.

Zára városa régóta problémát jelentett a velencei-magyar kapcsolatokban, amely már a 10. században a dalmát tengerpart kiemelkedő szereppel bíró kereskedővárosa volt. Ezt a tényt erősítette, hogy 1154-ben IV. Anasztáz pápa Zára püspökét érsekké emelte és alárendelte a dalmát tengerparti területeket, amelyek akkor Velence fennhatósága alatt álltak. Ezen a központi szerepen az sem változtatott, hogy egy évvel később, 1155-ben IV. Adorján pápa viszont a grádói pátriárkát Zára érseke fölé helyezte. A hol Bizáncot, hol Velencét urának tekintő Zára már a 11. század közepétől a magyar királyok hódítási törekvéseinek is középpontjába került. Zára lakóinak, akik főképpen kereskedelemből éltek, a magyar uralom felelt meg leginkább, mert mind Bizánc, mind Velence csak a riválisát látta az erős dalmát kikötővárosban, míg a magyar királyoktól többször kapott kiváltságokat.

1181-ben III. Béla újra megszerezte Velencétől Zárát, amely egészen a negyedik keresztes hadjárat ostromáig magyar kézen is maradt, pedig Velence többször szerette volna visszafoglalni.

„Szándéka mindvégig az volt [III. Bélának], amire bátyja és a többi előző király is folyton törekedett, hogy Dalmácia fontos tengerparti szakaszát, amelyet a velencések elfoglaltak, aztán gyakran elvesztettek, a magyarok számára véglegesen megszerezze és semmi esetre se engedje, hogy dalmát szövetségesei a velencések hatalmaskodó elnyomása alatt éljenek" – ahogyan erről Bonfini ír.

Bélának többször kellett megvédenie Zárát a velencei támadásokkal szemben, ezért „Dalmácia tengerparti területét úgy megerősítette, hogy a velencei flotta minden próbálkozása teljességgel meghiúsult". Béla király még a halála előtt is fontosnak tartotta a dalmát tengerparti városok kérdését:

„Béla nagyon aggódott Dalmácia miatt, és szerette volna a velencéseket súlyos háborúságokkal megakadályozni abban, hogy a dalmatákkal foglalkozzanak..."

Zára és a dalmát tengerparti városok kérdése természetesen Velencét is foglalkoztatta, a kereszteseket Zára elfoglalására megnyerő Enrico Dandoló dózsét is:

„Ugyanabban az esztendőben [1190-ben] a magyar király [III. Béla] és a velenceiek között lejárt fegyverszünetet két évre megújítják [...] A dózse [Enrico Dandoló] pedig, miután a fegyverszünet a magyarokkal letelt, a záraiak ellen háborút kezd, elzárja előlük a tengeri utakat, s Domenico Michielit tette meg Pagnak és Zára más szigeteinek grófjává."

Ez az 1192–1193 körül történt támadás sikertelen volt: Zára magyar fennhatóság alatt maradt, és ezért Dandoló dózse úgy gondolta, hogy egy jól felszerelt lovagsereggel el fogja tudni foglalni a várost. Azért, hogy a keresztesek jórészében meglévő ellenállás Zára ostroma miatt a tengeren nehogy meghiúsuljon, maga az öreg dózse is felvette a keresztet. A Szent Márk székesegyházban került sor erre az ünnepélyes aktusra, amelyet Villehardouin jelentős eseményként említ:

„Mielőtt megkezdődött volna a nagymise, a velencei dózse, Enrico Dandolo felment a szószékre, és így szólt az egybegyűltekhez: [...] úgy látom, hogy közületek senki nem tudna úgy kormányozni és vezetni, mint én, a ti uratok. Ha ti is úgy akarjátok, felveszem a kereszt jelét, hogy védelmezzelek és vezesselek benneteket, és fiamra hagyván tisztemet s az ország védelmét, kész vagyok veletek meg a keresztesekkel menni életre-halálra."

Egy másik egykorú szerző, Gunther de Paris nem tartja ennyire nemes szándékúnak a velenceiek és Dandolo dózse szándékát:

„Hercegeink nagy dicséretre méltó elhatározásával azonban a velenceiek ravasz aláválósága állott szemben, akik mint a hajók tulajdonosai és az Adriai-tenger urai, számukra az átkelést meg akarták tagadni, hacsak velük együtt Zárát meg nem hódítják, Dalmácia forgalmas városát, amely azonban magyar fennhatóság alatt állott. Azt mondták ugyanis, hogy ez a város mindig hasznuk ellen volt úgy, hogy annak polgárai az ő árukkal megrakott hajóikat rablótámadással gyakran kifosztották.

Az egész ügy istenfélő hercegeink számára éppenséggel keserű véteknek tűnt, mert a városban keresztény nép lakozott és a magyar király [Imre] uralma alatt állott; ő pedig maga is felöltötte a kereszt jelét, és ahogy szokás volt, magát és birtokait a pápa védelme alá helyezte ..."

A keresztes sereg jórésze nem is igen volt tisztában az igazi céllal, Zára ostromával és tervezett elfoglalásával: „A bárók és más főemberek a keresztesek seregéből helyeselték azt, amit a dózse mondott. A sereg a maga egészében nem tudta, hogy mi készül..." - írta Robert De Clari.

Hasonlóan ír a velenceiek ravasz magatartásáról és a keresztesek kiszolgáltatottságáról Bonfini is, aki valószínűleg ismerte ezeket az egykorú forrásokat.

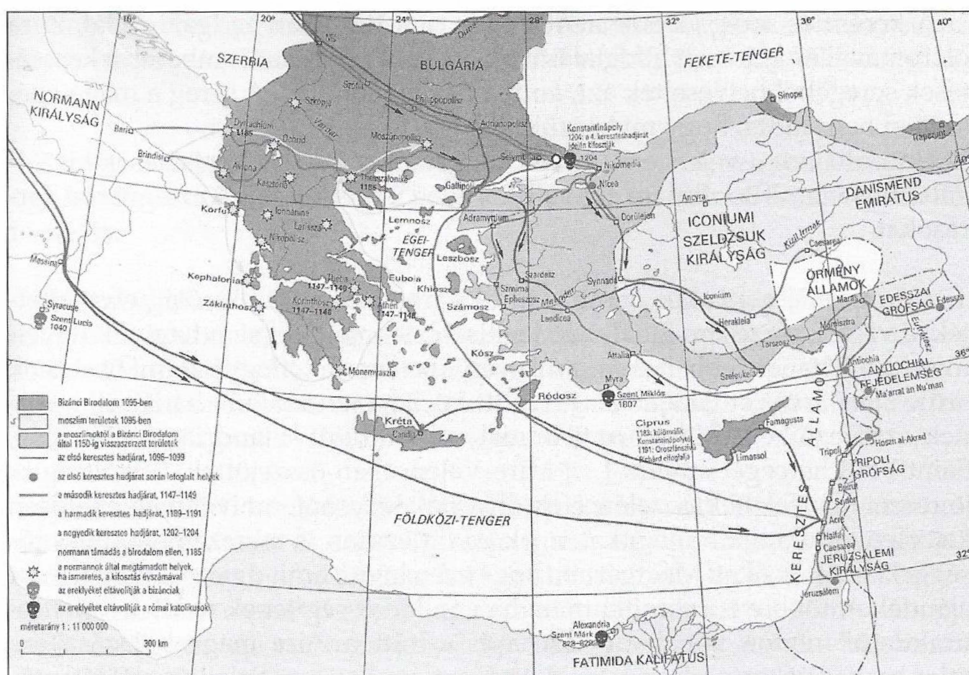
„...a velencések, akik Zárát számos várossal együtt előzőleg elveszítették, a visszaszerzésére kínálkozó legkisebb lehetőséget sem hagyták figyelmen kívül, hanem ebbeli erős igyekezetükben várták, hogy valami tisztes ok színe alatt ürügyet találjanak. Erre jött közbe a jeruzsálemi hadjárat, melynek szervezőiként Montferrati Bonifácot, Balduint, Flandria és Henriket, Saint-Paul hercegét említik [...] Mire Velencében összejöttek, útiköltségük jó részét már felélték, a velenceiektől kértek kölcsönt, amivel meglehetősen kiszolgáltatták nekik magukat, ezek pedig ezután is messzemenő bőkezűséggel tartották őket. Megígérték, hogy ezen kívül, amit úgy tekintenek mint ajándékot, többre is számíthatnak, ha egy kicsit segítenek nekik a velencei uralomtól folyton vonakodó Isztria és a hűtlen Zára megzabolázásában, mire ezek, a velencések adósainak tudva magukat, a nagylelkűségtől lenyűgözve, hogy hálájukat kimutassák, nemcsak némi segítségüket, hanem minden erejüket felajánlották."

A keresztes sereg és Zára ostroma

1202. november 8-án a keresztesek azzal a céllal indultak Velencéből, hogy egy keresztet felvett király városát támadják meg: ilyen katonai akció a keresztes hadjáratok addig eltelt több mint száz éve alatt még nem fordult elő. Ehhez persze Velencének a kétszínű magatartására volt szükség, hiszen a velenceiek a muzulmán Egyiptomot kereskedelmi partnerének tekintette, a keresztény Zára városát pedig a riválisának. Az első keresztes hadjáratok keresztény egysége és szellemisége ettől a gondolkodástól igencsak távol állt. Ezt érezték azok a keresztesek is, akik ugyan nem akartak részt venni egy ilyen jellegű katonai akcióban, azonban sodródtak az eseményekkel.

„Így utazott tehát a flotta az Adriai-tengeren keresztül [...] sebes iramban, ám nehéz és szomorú szívvel léptek harcosaink az átellenes ország partjára."

Villehardouin szerint azonban az 1202. november 10-én Zára alá érkezett keresztes sereg nem volt korántsem volt szomorú, és már másnap, Szent Márton napján, november 11-én megkezdődött az ostrom.

Az első négy keresztes hadjárat vonulási iránya

„Erre az időre azonban még nem érkezett meg az összes báró. Montferrati őrgrófot visszatartotta egy elintézendő ügy [...] Mathieu de Montmorency Zárában csatlakozott a sereghez, Étienne du Perche azonban másképp cselekedett: elhagyta a kereszteseket és Apuliába ment. Vele együtt hagyták el a sereget Rotrou de Montfort, Yves de la Jaille, és sokan mások..."

A keresztes sereg vezére tehát még nem volt ott az ostrom kezdetekor, így azt Dandolo dózse irányította, miközben a keresztesek seregét egyre többen elhagyták, mert nem értettek egyet az ostrommal. Ezt említi Villehardouin is, aki pedig – mint láttuk – elfogult Velence irányában:

„...a cisztercita rendi vaux-i apát [...] így szólt a keresztesekhez: Urak! A római pápa nevében megtiltom, hogy támadást indítsatok a város ellen, minthogy ez keresztény város, ti pedig keresztesek vagytok. E szavakat hallván, a dózse nagy haragra gerjedt..."

Az öreg dózse végül meggyőzte a keresztes sereg ott lévő vezetőit, hogy kezdjék meg az ostromot. Villehardouin szerint „az ostrom legalább öt napig tartott", Gunther de Paris krónikájában azt írja, hogy „három napig tá-

madták inkább fenyegetőleg, mint igazán ellenségesen, és a gyilkosság és vér nélkül való átadást kényszerítenék..."

Az ostrom tehát csak néhány napig tartott, majd a záraiak megadták magukat. A győztes ostromlók nagy pusztítást végeztek az elfoglalt városban: „a velenceiek elkeseredett gyűlölettel lerombolták alapjáig", majd a várost kettéosztották a velenceiek és a keresztesek között. Azonban „Három nappal később, vecsernye idején nagy szerencsétlenség történt a táborban: a velenceiek és a franciák között nagy, kemény összecsapásra került sor, és mindenfelé fegyverrel támadtak egymásra a katonák. [...] A velencei dózse és a francia bárók csak nagy üggyel-bajjal, s csak egy hét múlva tudták helyreállítani a rendet az összecsapás után."

Nagyon valószínű, hogy a zsákmányon tört ki valamilyen vita, amely azután olyan hevessé vált, hogy ezek az összecsapások tovább tartottak, mint maga az ostrom. Nyugati és keleti keresztények között az addigi keresztes hadjáratokban többször is voltak fegyveres összecsapások – főképpen a Balkánon –, de nyugati keresztesek között akik a Szentföldre indultak, még nem volt ennyire komoly konfliktus. Az első keresztes hadjárat idején történt fegyveres összecsapásokat, amelyekben Kálmán király leszámolt a rabló, fosztogató, garázdálkodó német és francia „népi keresztesekkel" nem számíthatjuk ide, mert ott egészen más volt a katonai és politikai helyzet, mint Zára ostromát és elfoglalását követően. Ez a helyzet akkor hasonlított volna az 1096. évi eseményekhez, ha Imre király a magyar sereggel Zárához vonul, és harcba kezdett volna a Dandolo dózse vezette keresztes sereggel, azonban ez nem történt meg. Imre inkább Ince pápa fellépésében bízott, aki miután értesült ezekről a zárai eseményekről, azonnal egyházi kiközösítéssel sújtotta az egész sereget:

„...ezen cselekedettel a mieink kiátkozás alá estek – hiszen a magyar király tulajdonához nyúltak, aki a kereszt felvételével Szent Péterre és a pápára bízta azt..."

Villehardouin ebben a kérdésben is finomabban fogalmaz:

„A bárók tanácskozásra gyűltek össze és elhatározták, hogy követséget küldenek Rómába a pápához, aki neheztelt rájuk Zára elfoglalása miatt."

Ince fogadta a keresztesek követségét, tehát nem volt eleve elutasító velük szemben, sőt „A pápa azt válaszolta a követeknek, hogy jól tudja, mások hibája miatt s akaratuk ellenére kellett így cselekedniük, s ezért együtt érez velük. S áldását küldve a báróknak és a kereszteseknek, azt üzente nékik, hogy fiaiként fogja feloldozni őket, valamint kéri és megparancsolja, hogy

őrizzék meg a sereg egységét, mert e sereg nélkül nem lehet véghezvinni Isten szolgálatát."

Erről a követségről és a pápai, kereszteseknek adott feloldozásról hasonlóképpen ír Gunther de Paris is. Azonban érdekes, hogy a Zára ostroma miatti kiközösítést csak a keresztesekre érvényesen vonta vissza Ince pápa, a velenceiekre nem. Talán ennek az is az oka lehetett, hogy a keresztes had választott vezére, Montferrati Bonifác őrgróf Villerhardouin szerint csak jó három héttel, valamikor 1202 november végén, december elején érkezett meg Zárába, és egészen addig Dandolo dózse számított a keresztesek vezérének. Erre érthette talán Ince pápa azt, hogy „jól tudja, mások hibája miatt s akaratuk ellenére kellett így cselekedniük", és Dandolo dózsét tette felelőssé Zára ostromáért és kifosztásáért. Ince levelet írt a kereszteseknek, hogy amit elvettek, eltulajdonítottak, azt mind adják vissza Imre királynak. Ezt a keresztesek 1203 februárjában meg is ígérték. Imre király, aki nem tett katonai lépéseket Zára elfoglalása miatt, elégedett volt, hogy Ince pápa határozottan kiállt mellette. Annak ellenére, hogy a keresztesek a telet Zárában töltötték, Ince bizakodott abban, hogy Imre király rövidesen elindul szentföldi hadjáratára. Ennek a reményének adott hangot abban a levelében, amelyet a magyar érsekeknek és püspököknek írt 1203 februárjában.

Azonban míg a keresztesek és Dandolo dózse a telet Zárában töltötték, olyan politikai esemény történt, amely nagyban befolyásolta a negyedik keresztes hadjárat további sorsát. Újra felbukkant a fiatal Alexiosz, a megvakított II. Iszaakiosz fia, akitől követ érkezett Zárába a keresztesek vezetőihez és a velencei dózséhoz. A követ két komolynak tűnő ajánlattal érkezett. Az első az volt, hogy ha a keresztes sereg visszahelyezi őt az uralomba, azaz megteszi bizánci császárnak, úgy „az egész Bizánci Birodalmat Róma fennhatósága alá fogja helyezni, melytől hajdan elszakadt." A második pedig ennek a politikai és katonai lépésnek a megtételéhez szükséges pénz felajánlása a kereszteseknek: „kétszázezer ezüstmárkát" ad nekik, és élelemmel látja el a „sereg minden tagját, a lovagokat és a közvitézeket egyaránt", és személyesen indul velük Egyiptom ellen, vagy pedig tízezer fegyverest küld maga helyett a hadjáratba.

Az ajánlat nagyon előnyös volt, ugyanúgy, mint néhány hónappal korábban Zára elfoglalásának a felajánlása Velence részéről a keresztesek tartozásának törlesztésére. Azonban a keresztesek egy jó része azt mondta, „hogy nem a keresztények ellen indultak útnak", hanem azért, hogy Jeruzsálemet és a Szentföldet visszafoglalják a muzulmánoktól: ezt a véleményt hangoztatta a már korábban is a Zára ostroma ellen szóló cisztercita vaux-i apát is, így a keresztesek megoszlottak ebben a kérdésben. Akik nem értettek egyet a Bizánc elleni katonai fellépéssel, azok közül sokan hajóra szálltak és a Szentföldre mentek, amelyet a legújabb történeti kutatások is megerősítenek: ők nem csatlakoztak az 1203 tavaszán Konstantinápoly ellen induló

keresztesekhez, hanem Akkon alá vonultak, és ott a muzulmánok ellen harcoltak.

Azonban a keresztesek vezére, Montferrati Bonifác őrgróf egyezséget kötött a követen keresztül a fiatal Alexiosszal. Ezalatt Alexiosz Magyarországon járt nagybátyjainál, Imre királynál és Andrásnál, és arra kérte őket, hogy ők is csatlakozzanak a Záránál tartózkodó és rövidesen Konstantinápoly ellen vonuló keresztes sereghez: ezt a kérést Imre és András nem teljesítették. Imre nyilván nem akart azokkal a keresztesekkel együtt vonulni Bizánc ellen, akik megostromolták és kifosztották Magyarország egyik városát, András pedig valószínűleg a már ugyanabban az évben, 1203 őszén kitört fegyveres harcot tervezte, szervezte az összeesküvőket, növelte hívei számát bátyja ellen.

A Zára elfoglalása és kifosztása után történt események

1203 húsvétjának környékén indulásra készítették a keresztes hadat – azokat, akik még Zárában tartózkodtak –, hogy elinduljanak Bizánc ellen. Azonban mielőtt még elmentek volna a kifosztott, kirabolt Zárából, „a velenceiek [...] lerombolták a város falait és bástyáit". Ez már tényleg túlzásnak tűnt a becsületes keresztes lovagok előtt: amelyikük nem ismerte fel Velence szándékát, az előtt most egyértelmű lett:

„S ekkor olyan esemény történt, ami ugyancsak lesújtotta a sereg katonáit. Az egyik francia nagyúr, Simon de Monfort egyezségre lépett a magyarok királyával, aki a keresztesek ellensége volt, s elhagyván a keresztes hadat, átment a király táborába."

És nemcsak egyedül ment: fivérével, illetve a cisztercita vaux-i apáttal és több nemessel együtt „átpártolt a magyar királyhoz" – írja Villehardouin. Ez az egyezség nyilván az előző hónapok eredménye volt: a keresztesek tisztességesebbje, becsületesebbje még Velencében, majd Zára ostromakor, illetve azután elhagyták azt a hadat, amely egyre inkább eltért mind eszméjében, mind pedig céljaiban egy Szentföld és Jeruzsálem visszafoglalására induló keresztes hadjárattól.

Mielőtt tehát Zárából elindult volna Bizánc felé a nyugati keresztes sereg maradéka, több nemes is ahhoz a magyar királyhoz csatlakozott, aki nemcsak felvette a keresztet, de aszerint is próbált cselekedni, ahogy az egy keresztes lovaghoz illik. Villehardouin ugyanolyan elfogultan és a tényekhez nem ragaszkodva nevezi Imrét a „keresztesek ellenségének ", mint amilyen elfogultak a magyar krónikák Kálmán királlyal szemben, akit szintén a „keresztesek ellenségének " neveztek.

Alexiosz csatlakozott a Zárából Bizánc ellen induló sereghez, amely akkora már teljesen Dandolo dózse és Montferrati Bonifác őrgróf vezetése és befolyása alá került. Ezt a sereget nyilván már nem lehet olyan értelemben „keresztes seregnek" nevezni, ahogy azt eredetileg még II. Orbán pápa a 11. század végén elgondolta, vagy ahogyan Ince pápa képzelte.

Imre király azonban továbbra sem tudott keresztes hadjáratra indulni, hiszen miközben Zára lakói 1203 tavaszán, nyarán elkezdtek visszaköltözni lerombolt városukba, András herceg újra fegyverrel támadt bátyjára. Imre királlyá koronázása óta ez volt a harmadik lázadása: azonban most nem ütköztek meg, nem lett hónapokig húzódó belviszály, ugyanis Imre 1203 októberében Varasdnál személyes bátorságát mutatva fogta el öccsét.

„Az ország összes főurai és majdnem az egész magyar katonaság elhagyták a királyt és a törvény ellenére András herceghez pártoltak, a király mellett pedig csak igen kevesen maradtak és ezek is ekkorra lázadástól megrémülve nem merték biztatni a királyt, hanem inkább futást tanácsoltak. Történt pedig, hogy egy napon a két fél egymás közelébe érkezett és erősen készülődtek a küzdelemre; de minthogy a király pártja a másikhoz hasonlítva majdnem semmi volt, nagy aggodalom szállotta meg és tépelődve gondolkodott, hogy mihez forduljon ily nagy veszedelemben. [...] [Imre] letévén fegyvereit, csupán egy vesszőt vett kezébe és lassan az ellenséges táborba menve a fegyveresek tömege közt végighaladt, fennszóval kiáltva: Majd meglátom, ki meri kezét a királyi sarjadék ellen felemelni! Midőn pedig meglátták, mindannyian félreálltak és mukkanni sem merve széles utat nyitottak előtte. És amikor testvéréhez érkezett, megfogta őt és a saját táborából kivezetve fogságra küldte [...] ekkor mindannyian szégyen és félelem között lerakták a fegyvert és a király lába elé borulva bocsánatért esedeztek. A király pedig, mivel kegyes szívű volt, mindnyájukat kegyelmébe fogadta" - ahogyan erről Tamás spalatói esperes beszámolt néhány évtizeddel később írt krónikájában, és aki fiatalemberként abban az időben tudhatott Imre király bátor tettéről.

Ebből a hosszabb, pontosan leírt részletből jól látszik, hogy Imre igazi keresztes lovagként, keresztény királyként viselkedett. Ezt csak megerősíti az, hogy Spalatói Tamás krónikája IV. Béla idején íródott, tehát II. András fia uralkodása alatt, mégsem tünteti fel az akkor uralkodó király apját jó színben.

Imre azonban András fogságba ejtése után továbbra sem tudott a Szentföldre keresztes hadjáratot vezetni, pedig Ince pápa 1203. november 5-én, tehát nem sokkal a Varasdnál történt események után három levelet is írt ennek ügyében. Az első, Andrásnak szóló levelében megerősítette a két testvér között 1200-ban kötött megegyezést, és hozzátette, hogy a pápai levélnek a tartalmát nem lehet senkinek sem megszegni. A második levél Imre

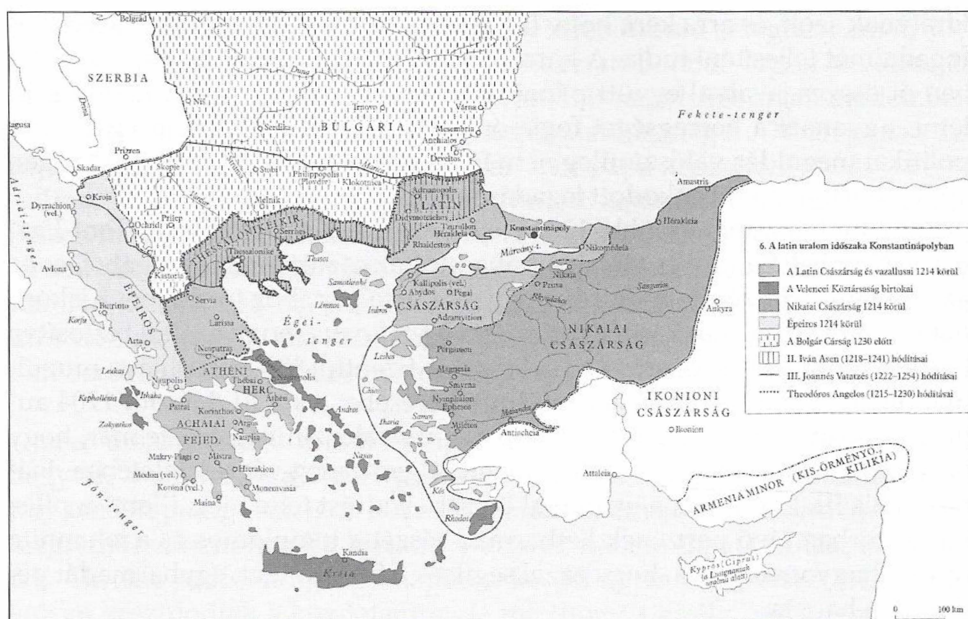
királynak szólt, és arra kéri, hogy támogassa Andrást abban, hogy keresztes fogadalmát teljesíteni tudja. A harmadik levél újra Andrásnak szólt, amelyben őt összes javaival együtt pápai védelem alá helyezi, és ha fia fog születni, ugyanazt a hercegséget fogja örökölni, mint amit az apja visel. Ez a politikai megoldás valószínűleg nem felelt meg Andrásnak, bár 1203 végén éppen börtönben raboskodott lázadása miatt.

Néhány hónappal később, 1204 elején András herceget hívei, Hont-Pázmány Nembeli Sándor és társai kiszabadították esztergomi fogságából, és ez az esemény arra késztette Imrét, hogy újra Ince pápához forduljon. Kiskorú fiát szerette volna megkoronáztatni arra hivatkozva, hogy ezáltal biztosítva lenne a trónutódlás kérdése ameddig ő a Szentföldön harcolna a muzulmánok ellen. A pápa beleegyezett Imre kérésébe: a kis III. Lászlót 1204 augusztusában királlyá koronázták. Apja, Imre valószínűleg érezte már, hogy közeledik halála, ezért két fontos dolgot hagyott meg végrendeletében. Fiának, a kis III. Lászlónak a gyámjául öccsét, Andrást tette meg, illetve a pilisi monostorban lévő pénzének kétharmad részét a templomos és a johannita rendre hagyományozta, hogy ezzel segítsék a Szentföldet, egyharmadát pedig fiára hagyta.

Végrendelete olyan embernek mutatja Imrét, akinek a keresztes hadjárat eszméje és célja fontos volt, és bízott abban, hogy öccse, aki akkor már felnőtt férfi volt, megváltozik, és nem csak a saját hatalmi ambícióival fog törődni: Imre megpróbált apja nyomdokaiba lépve keresztes lovaghoz méltóan gondolkozni és cselekedni. Néhány hónappal később, 1204. november 30-án fiatalon hunyt el.

András azonban egyáltalán nem apja, III. Béla szellemében cselekedett. Az özvegy Konstancia királynénak és fiának a helyzetét teljesen ellehetetlenítette, és amikor erről Konstancia levélben írt Incének, a pápa újból, ugyanúgy, mint Imre életében, felszólította Andrást, hogy hagyjon fel törvénytelen eszközeivel, és adja vissza a pilisi monostorban őrzött pénzt az özvegy királynénak. András most sem hallgatott a pápára, ezért Konstancia és kisfia a Szent Koronával együtt elmenekült az országból Bécsbe VI. Lipót osztrák herceghez. András sereget gyűjtött, de azt most sem a Szentföldre akarta vezetni, hanem az osztrák területek ellen. A háború azonban értelmét vesztette akkor, amikor 1205. május 3-án meghalt a kis III. László, a Szent Korona pedig hazakerült. Az özvegy Konstancia királyné visszatért hazájába, Aragóniába, majd „a pápa tanácsára Frigyes császárral lép házasságra" – ahogy a Képes Krónika írja. Azonban ez a házasság II. Frigyes császárral (1212–1250) csak később következett, előbb 1205. május 29-én Andrást királlyá koronázták.

Amíg Magyarországon Zára elfoglalása, majd a keresztesek elvonulása után ezek az események történtek, addig a Szentföldre vonult keresztesek között egy 1203 tavaszán írt forrás szerint Soffredo bíboros, pápai legátus társaságában Akkonból Antiochiába tartott több más nemes társaságában

Az 1204 után kialakult Latin Császárság

egy bizonyos Comes Moncia de Hungaria. James Ross Sweeney véleménye szerint ez a magyar nemes Mog nádor lehetett, akinek a neve 1203 és 1205 között nem szerepel a magyar okleveleken. Mog nádort még 1199-ben fosztotta meg tisztségétől Imre, mert a lázadó András mellé állt. Talán ezek után mehetett a Szentföldre, hiszen Mog még III. Bélával együtt vette fel a keresztet 1196-ban, majd András királlyá koronázása után, 1205 körül újra visszatért Magyarországra. Mindenesetre az a tény, hogy egy magyar főember a pápai legátus társaságában volt, azt mutatja, hogy nyilván nem egyedül utazott, hanem vele tarthatott a kísérete is. Arról azonban nincs adatunk, hogy a Szentföldön a negyedik keresztes hadjáratban tevékenyen részt vettek volna magyar keresztesek.

Ugyanebben az időben a velenceiek hatása alá került francia keresztes sereg 1203. júniusában megérkezett Konstantinápoly falai alá. Nem sokkal később III. Alexiosz császár elmenekült, a keresztesek július 18-án kiszabadították a megvakított II. Iszaakioszt a börtönből, trónra ültették, majd augusztus 1-én fiát, a kereszteseket Konstantinápolyba irányító Alexioszt császárrá koronázták. 1203. szeptemberében a nyugati keresztes seregnek tovább kellett volna hajóznia a Szentföld felé, de IV. Alexiosz, a fiatal császár arra kérte őket, hogy még maradjanak Bizáncban. A keresztesek teljesítették a fiatal császár kérését, majd mikor 1204 elején elégedetlenség tört ki Alexiosz uralma ellen és megölték, a nyugati keresztesek 1204 áprilisában elfoglalták és kifosztották Konstantinápolyt, a keleti kereszténység központját.

II. Iszaakiosz császár felesége III. Béla leánya, Margit volt, aki túlélte a rablást, fosztogatást, vérengzést, és férje halála után, még 1204-ben feleségül vette a keresztesek vezére, Montferrati Bonifác őrgróf. Az őrgróf a Latin Császárság megalapítása után thessalonikéi király lett, akit gyermekük, Demeter 1207-ben követett a trónon. A kiskorú Demeter helyett anyja, Margit irányította a királyság ügyeit. Margit harmadik férje a flandriai származású Saint-Omeri Miklós lett: két fiúk is született. Margit özvegy császárné még ekkor is fiatal volt, 35 év körüli, és aktívan részt vett a politikai ügyekben. 1222-ben, az Aranybulla kiadásának évében tért haza Magyarországra, ahol testvére, II. András király előbb Keve várának és megyéjének az irányítását bízta rá, majd a Szerémség kormányzását, tehát Magyarországon is aktív részese volt a politikai eseményeknek 1229-ben bekövetkezett haláláig.

Visszatérve a Latin Császárság létrejöttének kérdéséhez: nehéz kérdés felelni arra, hogy miért és hogyan jutott el egy keresztes hadjárat oda, ahová a negyedik: Konstantinápoly elfoglalásáig és kifosztásáig. Azonban ha megnézzük Zára elfoglalásának az előzményeit, Dandolo dózse szerepét, és azt, hogy a velenceiek mindig is büszkék voltak arra, hogy Zárát 1202-ben keresztes hadak élén elfoglalták - Tintoretto a 16. században egy, a Dózse-palotában lévő festményen örökítette meg Zára ostromát -, akkor talán megértünk valamit az akkori Velence politikájából, ami egyértelművé teszi Velence szerepét és felelősségét a negyedik keresztes hadjárat kimeneteléért.

Ugyanakkor kevés az indok arra, hogy elfogadjuk Moravcsik Gyula nézetét Imre király politikai szerepével kapcsolatban: a híres bizantinológus szerint Imrének is része volt abban, hogy Konstantinápolyt a nyugati keresztesek elfoglalták. Azonban a magyar király tettei nem ebbe az irányba mutatnak, amit az eddig említetteken kívül annak a levelének a részlete is jól bemutat, amelyben III. Ince pápát kéri, hogy avatkozzon be a keresztesek és Magyarország politikai vitájába:

„Túláradó hálaadással fordulunk Atyaságtok szentségéhez, mert [...] nyilvánosan megszóltátok Franciaország keresztes báróit a rajtunk esett sérelmekért és azokért a gaztetteikért, amelyeket ellenünk elkövettek, és gonosz lelkükbe vésted atyai tekintélyed és felháborodásod félelmét. Ezért Szentségteket minden lehető módon arra kérjük, hogy amit ügyünkben kegyesen megkezdett, azt ne szűnjék meg atyai jóakarattal jó véghez is vinni, és a már említett bárókat a dorgálás és fegyelmezés szigorával arra az elégtételadásra kényszeríteni, hogy városunkat korábbi állapotában és épségében minden elvett javaival adják vissza."

Az 1203-ban írt levélre kedvezően válaszolt a pápa, és ez is azt mutatja, hogy komolyan vette Imre királynak a kérését: Imre nem fegyverekkel akarta megoldani a problémákat, hanem úgy, ahogy egy keresztet felvett lovaghoz illik. A magyar király nem sokkal később meghalt, de ekkor még

Zára visszakerült Magyarországhoz anélkül, hogy a magyar seregeknek ostromolnia kellett volna. Záráról II. András majd 1217-ben fog lemondani, majd fia, IV. Béla uralkodása idején újra a Magyar Királyság része lett a dalmát kikötőváros.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a negyedik keresztes hadjárat és a Magyar Királyság kapcsolata nagyon kedvezőtlenül alakult, ugyanis először történt a keresztes hadjáratok történetében, hogy nyugati keresztes sereg egy keresztet felvett, a pápa védelme alatt álló uralkodót támadott meg. Az elfoglalt, kifosztott és feldúlt Zárát Velence ugyan kénytelen volt visszaadni Magyarországnak, de ez nem csökkenti dicstelen szereplését a negyedik keresztes hadjáratban. Ugyanígy nem lehet mentegetni azokat a nyugati kereszteseket, akik részt vettek Zára és később Konstantinápoly elfoglalásában és feldúlásában, és ezekkel a tetteikkel teljesen eltértek a keresztes hadjáratok eredeti szándékától és céljától.

III.
Magyar király a Szentföldön
(1213–1223)

A negyedik keresztes hadjárat a keleti kereszténység fővárosának, Konstantinápolynak az elfoglalásával és kifosztásával fejeződött be. A nyugati keresztesek jórésze nemhogy a Szentföldre nem jutott el, de még eredeti céljához, Egyiptomhoz sem hajózott el. A Bizánci Birodalomnak a Balkán-félszigeten és az Égei-tenger szigetein lévő birtokait felosztották egymás között a Velenceiek és a nyugati keresztesek: létrejött a Latin Császárság, illetve több kisebb keresztes állam. A Bizánci Császárság új központja Nikaia lett.

Ez a helyzet semmiképpen sem felelt meg a negyedik keresztes hadjáratot meghirdető III. Ince pápának, ezért új keresztes hadjárat tervén kezdett gondolkodni. A keresztes fogadalmat tett Imre király meghalt, 1205-ben öccse, András lett a király, aki akkor már közel egy évtizede halasztotta keresztes fogadalmának a teljesítését. Ince pápa éveken keresztül minden tekintélyét latba vetve hiába próbálta meg Andrást rávenni arra, hogy teljesítse ígéretét, és vezessen hadjáratot a Szentföld és Jeruzsálem visszafoglalására: András csak Ince pápa halála után, 1217-ben indult magyar keresztes sereggel a Szentföldre.

Ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy P. Mester („Anonymus") *„Gesta Ungarorum"* című művét az 1210-es évek körül írta és Árpád fejedelem alakját II. András királyról mintázta, akkor egy jókedélyű, vidám uralkodó képe rajzolódik ki előttünk, nem pedig egy keresztes lovagé:

„Árpád fejedelem az övéivel örömében húsz napon át időzött Attila király városában; ezalatt Magyarország vitézeinek színe-java a fejedelem jelenlétében harci paripáikon pajzsokkal és lándzsákkal mindennap fényes tornát rendezett, a többi fiatal pedig pogányok módjára íjjal és nyíllal szórakozott. Ennek Árpád fejedelem nagyon megörült és vitézeinek részint arany, részint ezüst formájában különféle ajándékokat, valamint birtokokat juttatott." [...]

„Árpád fejedelem és előkelői pedig örömükben egy álló héten át ünnepelve lakomáztak, és mivel az örömünnep alkalmat kínált rá, majd naponta lerészegedtek."

Ugyanakkor ez a lakomázó, előkelőinek ajándékokat és birtokokat osztogató uralkodó állandóan harcol és győztes csatákba vezeti katonáit:

„Vitézei [...] nagy bátorságot merítettek, Tas fia Lél azonmód megfújta kürtjét, Bogát fia Bulcsú pedig magasra emelte zászlaját és az első vonalban

indultak támadásra a görögök ellen. Az ellenfelek csatasorai összecsaptak és elkeseredett küzdelem bontakozott ki. Mire Árpád fejedelem egész serege felállt a görögök elleni harchoz, tömegesen hullottak a görögök és bolgárok." [...]

„Árpád fejedelem és előkelői pedig [...] haragra lobbantak és azonmód úgy döntöttek, hogy hadat küldenek Ménmarót ellen."

András jellemének ismerjük ezt a két meghatározó vonását: birtokok és ajándékok bőkezű osztogatása, illetve a harc és a háborúskodás kiemelkedő szerepe az életében. Mindkét vonása teljesen az ellentéte volt bátyjának, Imrének:

„Nyájassága, könnyedsége, vitézsége, pénze és adakozó hajlama sok odaadó hívet szerzett neki szigorúságra hajló, komoly és indulatos bátyjával szemben."

Spalatói Tamás is leírja már említett művében, az 1203-ban, Varasdnál történt híres eseménynél, hogy Imre király mellett alig maradt híve, míg András táborában rengeteg nemes és katona volt. Imre király nem szeretett hadakozni, nem is volt jó hadvezér: öccse annál inkább szerette a katonai összecsapásokat, az ütközeteket, olyannyira, hogy egy idő után már csak fegyverrel tudott politizálni. Hóman Bálint meg is említi Andrásról, hogy *„uralkodása első tizenöt évében tizennégyszer fogott fegyvert támadó szándékkal anélkül, hogy győzelmei ellenére tartós sikert, reális politikai eredményt tudott volna elérni"*.

A középkori krónikások közül azonban nemcsak P. Mester jellemezte így Andrást – ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy Árpád fejedelem róla lett mintázva –, hanem a Képes Krónika és Bonfini is méltatja katonai erényeit és magatartását:

„Ámde azt mondják, a trónra is azért vágyakozott módfelett, hogy valami magához és őseihez méltó dolgot cselekedhessen."

Ez az „őseihez méltó dolog" lett volna szentföldi hadjárata, amelyre többször fogadalmat tett, és amelyre még herceg korában késlekedése miatt III. Ince pápa többször fel is szólította: azután, hogy 1205. május 29-én királlyá koronázta János kalocsai érsek, még több mint tíz évig nem indult el, hogy fogadalmát teljesítse, végül azonban mégiscsak teljesítette fogadalmát:

„...a Szentföldön, Babilónia szultánjával szemben a keresztények seregének kapitányává és vezérévé teszik meg, és ezután dicsőséges győztes lesz."

A negyedik keresztes hadjáratban bátyjával együtt, érthető módon nem vett részt. Az 1204-ben, Konstantinápoly elfoglalása után létrejött Latin Császárság megalakulása azonban olyan kedvező politikai helyzetet teremtett Magyarország számára, amelyet András megpróbált kihasználni: Magyarország erős keleti szomszédja helyett jóval gyöngébb keresztes államok jöttek létre, amelyek nem veszélyeztették a Magyar Királyság határait. Igaz ugyan, hogy Velence hatalma megerősödött: ez abból is kitűnt, hogy II. András eltűrte, hogy Zára városa a velenceiek hűségére tért.

Ebben az időben Velence terjeszkedése mellett Andrást két másik dolog foglalkoztatta: sógorának, Bertoldnak az egyházi tisztsége, illetve a halicsi és lodomériai politikai helyzet. Mindkét kérdésben többször váltott levelet III. Ince pápával, Gertrúd öccsének, Bertoldnak az ügyében már 1206-ban: András a pápa beleegyezését kérte, hogy sógora 25 éves kora ellenére kalocsai érsek lehessen. A kánoni kor 30 év volt, de Ince pápa elsősorban nem az életkora miatt nem akarta kinevezni érsekké Bertoldot, hanem azért, mert hiányosságai voltak az egyházi tudományokban. Végül 1207-ben mégis a beleegyezését adta érsekké választásához. Néhány évvel később, 1214-ben azonban már András a pápának írt levelében elismerte, hogy nem kellett volna sógorát ennyi előnyben részesíteni. Gertrúd 1213-ban történt meggyilkolása, és az ezzel összefüggésben álló főnemesi szervezkedés késztette erre a beismerésre Andrást, bár természetesen nem Bertold személye volt az egyetlen kiváltó oka a királyné elleni merényletnek.

Ezekben az években a halicsi trónért folytatott háborúk végig jellemzik András politikáját. Ebben az ügyben is Ince pápa segítségét kéri, először 1214-ben. Akkor a pápa engedélyét ahhoz szeretné megszerezni András, hogy János esztergomi érsek Kálmán herceget Halics királyává felkenhesse: a következő évben, 1215-ben pedig a már felkent Kálmán számára kér és kap koronát. A koronázásra valószínűleg még 1216 nyara előtt sor került és a szertartást János érsek végezte. Külpolitikájában az észak-keleti irányultság meghatározó jelentőségű volt 1208 és 1217 között, a Nyugat-Európa felé való politikai tájékozódás kisebb jelentőséggel bírt.

Az 1206 és 1217 közötti időszakot, tehát a keresztes hadjárat megindulása előtti több mint egy évtizedet Magyarország belpolitikájában a *Novae Institutiones* – *„Új berendezkedés"* – rendje, ahogy András ezt egy 1217-es oklevelében nevezte, jellemezte. Ez az elődeihez képest erőteljesebb birtokadományozási politika meghatározó volt szentföldi keresztes hadjárata előtt.

A hadjárat megindítása királlyá koronázása után is húzódott, ugyanakkor Ince pápa részéről is háttérbe szorult egy újabb Szentföldi keresztes hadjárat kérdése: 1209-ben Ince a dél-franciaországi eretnekmozgalom, az albigensek

ellen hirdetett keresztes hadjáratot, amelynek élére II. Fülöp királyt szerette volna katonai vezetőnek, és vele folytatott politikai tárgyalásokat.

Időközben az Ibériai-félsziget muzulmánjai megmozdultak. 1211-ben al-Nászír, az almohádok egyik vezére megtámadta Kasztíliát, és Ince keresztes hadjáratot hirdetett ellenük. Az albigensek elleni hosszú évtizedekig húzódó, nagyon kegyetlen keresztes hadjárattal szemben az Ibériai-félszigeten már 1212-ben sikerrel végződött a keresztes hadjárat: Las Navas de Tolosánál a nyugati seregek nagy győzelmet arattak a muzulmánok felett és ezután a reconquista, a „visszahódítás" új, győzelmes korszaka kezdődött meg.

Ugyanebben az időben, 1212 tavaszán Nyugat-Európában két helyen – német területen, Köln környékén és Franciaországban, Saint-Denis apátsága mellett, ahol II. Fülöp király tartózkodott –, a krónikák híradásai szerint gyermekprédikátorok jelentek meg. Arról beszéltek ezek a fiatalok, a német Nicolas és a francia Étienne, hogy ami nem sikerült a bűnös felnőtteknek, az majd sikerül az ártatlan gyermekeknek: imádsággal és fegyvertelenül fogják visszafoglalni Jeruzsálemet és az egész Szentföldet a muzulmánoktól. Szavukra a korabeli krónikák írói szerint fiatal fiúk és leányok tízezrei indultak meg a Jeruzsálem visszafoglalására. Steven Runciman szörnyű tragédiaként írja le az egész vállalkozást, amely értelmetlen volt és a gyermekek halálával vagy rabszolgasorba taszításával végződött, Bozsóky Pál Gerő a korabeli krónikák értelmezésével árnyaltabb képet ad erről a véleménye szerint is szomorú és meggondolatlan mozgalomról, amelyet ő nem tart „keresztes hadjáratnak".

Ince pápa tudta – és ezt csak megerősítette a fiatalok keresztes megmozdulásának tragikus végkifejlete –, hogy csak egy új, jól szervezett nyugati keresztes sereggel lehet győzelmet aratni a Szentföldön, olyannal, amely Las Navas de Tolosánál megállította és visszaszorította a muzulmán támadást. Ennek érdekében már a következő évben, 1213-ban Franciaországba küldte legátusát, Courcon-i Róbertet, hogy kezdje meg egy új keresztes hadjárat szervezését, ugyanakkor 1215-re összehívta az egyetemes zsinatot, amelynek egyik legfontosabb kérdése az új keresztes hadjárat megszervezése volt. 1213 áprilisában szétküldte mind a nyugati, mind a keleti pátriárkáknak, érsekeknek és püspököknek a zsinatra hívó levelét.

„Két dolgot viselek szívemen: a Szentföld megszabadítását, és az Egyház reformját. Az ezzel a két üggyel való foglalkozást nem lehet tovább halogatni anélkül, hogy súlyos vereségeket vállalnánk. [...] elhatároztam, hogy a régi Atyák példájára egyetemes zsinatot hívok össze, amely [...] a Szentföld ügyének megnyeri a népeket és a keresztény hercegeket [...] Márpedig, mivel az egyetemes zsinat nem tud összeülni két év előtt, a közte lévő időben minden tartományt fölkerestetek, amelynek szüksége van apostoli látogatásra, és tehetséges embereket küldök szét a Szentföld ügyének vé-

delmében azért, hogy utána a hadjárat irányítását lehessen kézbe venni, ha a zsinat azt megerősíti. [...]

Készüljetek föl tehát a két és fél év múlva összeülő zsinatra, amely 1215. november 1-jén kezdődik."

Az egyetemes zsinatra hívó levelet a magyar főpapok is megkapták, azonban ebben az időben II. András elsősorban nem egyházi ügyekkel foglalkozott. 1208-ban, nem sokkal azután, hogy az „új berendezkedés" politikáját meghirdette, Gertrúd királyné újabb testvérei érkeztek Magyarországra. András sógorai, Henrik isztriai őrgróf és Eckbert bambergi püspök azért menekültek a magyar királyi udvarba, mert (Sváb) Fülöp német király (1198–1208) meggyilkolásában való részvétellel gyanúsították őket. A magyar király környezetében tovább erősödött az idegen befolyás. Ennek köszönhetően, és az új birtokadományozási rendszer ellenzése miatt alig két év múlva, 1210-ben főurak egy csoportja összeesküvést szőtt András ellen, amely összeesküvésről pontos képet kapunk András egyik okleveléből:

„Magyarország bizonyos főemberei - gonosz tervet eszelvén ki ellenünk - leveleket és követeket küldtek Görögországba [Konstantinápolyba] Géza fiaihoz, hogy velük Magyarországra jöjjenek, s az ő tanácsukra és segítségükre támaszkodva királyságunkat birtokba vegyék. Ez a Domald - megszokott hűségét mindvégig teljes mértékben megőrizvén -, miután a követség árulása tudomására jutott, ugyanis azok a követek már Spalatóba érkeztek, bilincsbe verve leveleikkel együtt őket hozzánk elhozta."

Az oklevélben szereplő Géza III. Béla öccse, András nagybátyja, tehát az összeesküvést kitervelő főurak a király unokatestvéreit próbálták meg trónörökösként felléptetni ellene. Nem tudunk arról, hogy András megbüntette volna azokat, akik részt vettek ebben az összeesküvésben, azonban az tény, hogy a magyar főemberek továbbra sem voltak elégedettek a király politikájával. Ennek az elégedetlenségüknek azután három évvel később, 1213-ban igen erőteljesen és erőszakosan adtak hangot. A halicsi hadjáratra induló András a Zemplén megyei Leleszen értesült arról, hogy a Pilisben vadászaton részt vevő Gertrúd királynéra és kíséretére Péter ispán, Kacsics nembeli Simon és Bánk nádor veje, Simon vezetésével rátörtek a főúri összeesküvők, és a királynét megölték. A saját rokonait pártoló, ugyanakkor öt gyermekét jó anyaként nevelő királyné halálát csak részben volt politikai ereje megbosszulni Andrásnak. Már a következő évben, 1214-ben elsőszülött fiát, Béla herceget királlyá kellett koronáznia, mert az ellene fellépő főurak ezt követelték tőle.

1210 után a belpolitikai helyzet András szempontjából válságosra fordult, ennek ellenére egyre komolyabban megfogalmazódott benne a keresztes hadjárat megindításának, ifjúkori fogadalma teljesítésének a terve.

1212-ben a ciszterci rend általános káptalanja már arról is gondoskodott, hogy András a Szentföldre való utazásakor magával vihessen két ciszterci szerzetest és egy conversust. Az előző évben, 1211-ben az egyik, a Szentföldön nem sokkal korábban alakult lovagrendet, a Német Lovagrendet Erdély déli határvidékén, a Barcaságban letelepítette. A harmadik keresztes hadjárat idején a sebesült német keresztesek ápolására létrejött rendet 1191-ben III. Kelemen pápa erősítette meg, és amikor 1198-ban átvették a Templomosok szabályzatát, lovagrenddé alakultak. A német uralkodók, főképpen VI. Henrik és II. Frigyes császárok támogatták őket, és mikor el kellett jönniük a Szentföldről, vezetőjük, Salza Hermann nagymester vezetésével Magyarországon telepedtek le. András kiváltságokat adományozott nekik, amelyért két dolgot kellett a Német Lovagrendnek vállalnia: a kunok elleni védekezés irányítását, illetve ezzel együtt a pogány kunok megtérítésén kellett munkálkodniuk. A lovagrend a kiváltságoknak köszönhetően gazdaságilag is gyarapodott és német területekről telepeseket is betelepített a ritkán lakott területre. Alig egy évtized alatt öt várat építettek, és 1222-ben, az Aranybulla kibocsátásának évében II. András újabb területtel növelte a Német Lovagrend birtokait: az Al-Dunáig terjedő havasalföldi részt adományozta nekik.

Azonban a lovagrend már nem elégedett meg a királyi adományokkal: saját önálló államot akartak létrehozni. Mivel államukat a pápának szerették volna hűbérként felajánlani, III. Honorius pápa (1216–1227) támogatta a Német Lovagrend törekvését. Ezt azonban a magyar király nem nézhette tétlenül: 1225-ben II. András királyi sereggel vonult ellenük, és kiüldözte őket Magyarországról. A Német Lovagrend által betelepítettek maradhattak, őket nem bántották, de a lovagrendnek az önálló államot majd csak a Baltikumban sikerül megalapítania.

1211-ben azonban ezt még előre nem lehetett látni: egyelőre csak Szentföldről érkező keresztes lovagok befogadásáról és letelepítéséről volt szó, bár ebben Gertrúd királynénak és német környezetének is döntő része lehetett András keresztes hadjáratának terve mellett. A Német Lovagrend letelepítésének idején Ince újra sürgette Andrást, hogy teljesítse fogadalmát, de még 1213 februárjában – az ország helyzetére való hivatkozással – megengedte, hogy három évvel elhalassza a Szentföldre való indulását.

Az, hogy felesége meggyilkolása után még inkább foglalkoztatta a szentföldi zarándoklat gondolata, kiderül a következő évben, 1214-ben írt levelének egy részletéből. Ebben azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a következő évben tartandó egyetemes zsinatra ne kelljen elmennie bizonyos magyar főpapoknak a keresztes hadjárat miatt:

„...kötelességünk szerint szorgalmatosan fáradozunk jeruzsálemi utazásunkon, s azt minden erőnkkel siettetjük. Épp ezért országunk gondját, amelynek előkelői a széthúzásra hajlamosak, és fiaink gyámolítását is, akik

koruk miatt még támogatásra szorulnak, János esztergomi érsekre, Krisztusban kegyes atyánkra tudnók rábízni. [...] Ezért arra kérjük Atyaságtokat, hogy együttérezve gondjainkkal, mentse őt fel a Tihozzátok való utazás terhétől. A pécsi és a győri püspököt, meg kancellárunkat, a fehérvári prépostot fogadalom s a kereszt jelének felvétele köti, hogy utazásunkban társaink legyenek. E tisztelendő férfiaknak a kísérete nyilvánvalóan nagyon megerősít minket, ezért szeretettel kérjük felmentésüket a jövő évben tartandó zsinatra való meghívás alól."

Ez az idézet egyértelművé teszi, hogy András már 1215-ben, tehát a lateráni zsinat előtt el akart indulni szentföldi hadjáratára. Éppen ezért nem fogadhatjuk el azt a nézetet, hogy csak akkor kezdett készülődni fogadalmának teljesítésére, amikor arra nyílott esetleges lehetősége, hogy Konstantinápolyban latin császárrá koronázzák, erre pedig csak I. Henrik halála, 1216. június 11-e után lett volna alkalma, András pedig még 1215 elején vagy nyarán, de még a november 1-jére összehívott zsinat előtt szeretett volna indulni. Hogy ez miért nem történt meg, arra az 1215 végén, tehát már a lateráni zsinat környékén írt levelében adja meg a politikai feleletet:

„...fiúnknak [Kálmánnak] Galícia [Halics] királyává koronáztatására irányuló kérelmünk apostoli rendelettel meghallgatásra talált, ámbár legújabban Galícia népe elfordult a neki leteendő hűségesküttől, sőt a körüllakó ruténekből toborzott sereg Galícia várát, ahol fiúnk híveivel tartózkodott, ostromzár alá vette. Emiatt oly sietve s váratlanul kellett odaigyekeznünk, hogy [...] még seregünket sem tudtuk bevárni."

Tehát a politikai ok az volt, hogy Kálmánnak, aki akkor halicsi király volt, azonnal katonai segítséget kellett adni az ellene lázadók megfékezésére. Végül 1216 végére állt helyre a rend és lett újra szilárd Kálmán hatalma.

A másik ok, ami miatt halasztást szenvedett 1215-ben a szentföldi keresztes hadjárat megindítása elsősorban nem politikai indok volt, de mivel a korban egy király házasságkötése politikai lépés is volt, akár annak is tekinthetjük. Felesége, Gertrúd meggyilkolása után 1215-ben II. András újra megházasodott. Ifjú felesége, Jolánta, II. Fülöp francia király unokatestvérének, Courtenay Péter auxerrei és namuri grófnak volt a leánya, édesanyja, Flandriai Jolán pedig Balduin, majd az őt követő Henrik konstantinápolyi latin császároknak volt a nővére. A házasság létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt Henrik császárnak és Margit thesszalonikéi királynénak, András nővérének. A politikai háttérben egy kibontakozóban lévő francia-magyar-szerb szövetség állhatott, amely a Balkán-félsziget bolgár és epiruszi görög államai ellen irányult. András apósa II. Fülöp rokona volt, és így már két szálon is kapcsolódott a magyar király a francia uralkodóhoz, ugyanis első feleségének, Gertrúdnak a testvére, Ágnes, Fülöp felesége volt – igaz

ugyan, hogy emiatt III. Ince pápa többször tiltakozott, mert egyházilag nem volt törvényes a kapcsolatuk.

1215-ben, András és Jolánta esküvőjének évében Henrik császár találkozóra hívta Andrást és a szerb fejedelmet. A Nis-ben létrejött találkozó hosszútávon ugyan eredménytelennek bizonyult, de azt mutatta, hogy Andrást egyre jobban foglalkoztatta a Balkánon kialakuló politikai helyzet. Mielőtt azonban lépéseket tudott volna tenni ez ügyben, 1215. november 11-én kezdetét vette a IV. laterání zsinat, amely egyik fő feladatának tekintette egy új keresztes hadjárat meghirdetését és megszervezését. A zsinaton elfogadott 70 fejezet közül több is bekerült az egyházi törvénykönyvbe és a keresztes hadjáratra való felszólítás minden ott lévő követnek szólt, hogy országaikba visszatérve kezdjék el a szervezést. A részt vevők között név szerint ismerünk 404 püspököt, jelen volt még kb. 800 apát, és megjelentek „az eddig nem képviselt kelet-európai országok püspökei Cseh-, Magyar-, Lengyel-, Észt- és Lettországból, akik megjelenésükkel is megvallották, hogy a keresztény Nyugathoz tartoznak" – írja Hubert Jedin német egyháztörténész, bár Balics Lajos 19. század végi egyháztörténészünk szerint már az 1179. évi III. Lateráni Zsinaton is részt vettek magyar főpapok. A magyar egyház részéről jelen volt János esztergomi érsek, Róbert veszprémi püspök és Uriás pannonhalmi apát, pedig András már említett 1214-ben írt levelében arra kérte III. Ince pápát, hogy ne kelljen részt venniük a zsinaton. Valószínű azonban, hogy a keresztes hadjárat halasztása miatt el tudtak menni a zsinatra, majd később Uriás apát részt vett a szentföldi hadjáratban is.

Az ötödik keresztes hadjárat előkészítése

A IV. lateráni zsinat 1217. június 1-jére hirdette meg a keresztes had gyülekezését és indulását.

„Égő vággyal óhajtván a Szentföldnek az istentelenek kezéből való kiszabadítását, [...] a szent zsinat jóváhagyásával úgy határoztunk, hogy a keresztesek készüljenek fel, hogy a legközelebbit követő június hónap első napjára mindazok, akik úgy határoztak, hogy a tengeren kelnek át, gyűljenek össze Szicília szigetén, mások pedig [...] Brindisiben, mások megint Messinánál s mind e helyekkel szomszédos területeken..."

A dekrétum szól arról is, hogy a toborzást és a hadjárathoz szükséges összeget hogyan végezzék, hogyan szedjék össze:

„...úgy akarjuk, és meg is parancsoljuk, hogy a pátriárkák, az érsekek, a püspökök s mások is [...] a királyokat, a hadvezéreket, a fejedelmeket, az őrgrófokat, a grófokat és a bárókat, s a többi főrangút is, valamint a városok,

a falvak, a mezővárosok közösségeit arra, hogy mindazok, akik nem mennek személyesen a Szentföld megsegítésére, toborozzanak megfelelő számú harcost, lássák el őket 3 évre elegendő költséggel, lehetőségeikhez mérten, bűneik bocsánatára [...] mi abból a pénzből, melyet a szükséges és mértéktartó kiadások után tartalékolni tudtunk, 30 000 font ezüstöt engedményezünk és adományozunk e célra [...] Minthogy pedig azt óhajtjuk, hogy az egyházak többi prelátusai is, de valamennyi egyházi rendbeli személy is [...] az egyházi jövedelme egyhuszad részét három esztendőn át ajánlja fel a Szentföld megsegítésére [...] Mi pedig s a mi testvéreink, a szent római egyház bíborosai az egész tizedet e célra fogjuk befizetni."

A keresztesek azonban legyenek mentesek „mind a kollekta, mind pedig a fejadó, de minden egyéb teher alól is; személyüket és javaikat pedig a kereszt felvételét követően Szent Péter oltalmába helyezzük, s a mi oltalmunkba vesszük" Ezeken kívül a laterani zsinat elrendelte a négy évre szóló fegyvernyugvást, illetve a kereszteseknek - a megfelelő feltételek teljesülése esetén - „bűneik teljes bocsánatát" engedélyezte.

Az egyetemes zsinat felhívása azonban az angol, francia és itáliai területeken nem talált jelentősebb visszhangra, komoly seregeket nem is lehetett ezekről a területekről toborozni. II. Andráson kívül igazából csak a délkeleti német területek mozdultak meg: Wittelsbach Lajos bajor, VI. Lipót osztrák és VII. Ottó meráni hercegek vették fel a keresztet. Lipót az unokatestvére volt Andrásnak, Ottó Gertrúd testvére volt: a magyar királlyal német rokonai indultak a Szentföldre.

Azonban mielőtt még megkezdődött volna a tényleges szervezés, 1216 nyarán meghalt mind Henrik konstantinápolyi latin császár, mind III. Ince pápa. Henrik császár Margit királyné és fia, a kis Demeter katonai megsegítésére sietett, akiknek az uralmát belső politikai ellenfelei, és az epiruszi despotátus uralkodója, Theodor Angelosz egyaránt fenyegették. Henrik 1216 júniusában Thessszalonikében váratlanul meghalt, így a latin császári trón megürült. 1216 júliusában III. Ince pápa is meghalt, utódja III. Honorius pápa lett (1216–1227).

A Latin Császárság helyzete Henrik halála után

A megüresedett konstantinápolyi trónra két esélyes jelölt volt. Margit királyné annak a pártnak az élén állt, akik Andrást szerették volna császárrá koronázni, és ezért már valószínűleg 1216 második felében követeket is küldtek a magyar királyi udvarba. András természetesen elfogadta az ajánlatot, és azt kérte Honorius pápától - akinek bejelentette, hogy császárrá szeretné koronáztatni magát -, hogy keresztes seregével már 1217 elején útnak indulhasson a Szentföld felé. III. Honorius - aki már egy korábbi leve-

lében már sürgette Andrást, hogy teljesítse minél előbb fogadalmát –, 1217. január végén meg is ígérte a magyar királynak, hogy még annak az évnek a húsvétján hadba szólítja a keresztteseket. Ugyanebben az évben egyrészt az *„új berendezkedés"* politikájának a fedezésére, másrészt a keresztes hadjárat költségeire, illetve ezekkel összefüggésben András új adófajtákat is bevezetett: Magyarországon 1217-ben fordult elő először a rendkívüli adó és a nyolcvanad, amely vám volt.

A Latin Császárság trónjára a másik jelölt András apósa volt, Courtenay Péter, és ezért András minél hamarabb indulni szeretett volna Konstantinápolyba. Távolléte idejére kinevezte az ország ügyeinek irányítójává János esztergomi érseket akiről tudjuk, hogy ellenezte a király új politikai elképzeléseit. Ez a kinevezés valószínűleg azzal is összefügghetett, hogy András 1217-ben szakított a közel tíz éve folytatott belpolitikájával, és mielőtt elindult volna a Szentföldre, az oklevelek szerint – legalábbis időlegesen – felhagyott az *„új berendezkedés"* gyakorlatával. Világi tisztségviselői közül az országban maradt Gyula nádor, Raphayn erdélyi vajda, Bánk, aki újra a báni méltóságot viselte és Oghuz országbíró. Kálmán herceg Halicsban maradt, Béla herceget Bertold érsek gondjaira bízta, és a Meráni család steini várába küldte. András esetleges Szentföldi halálára gondolva Jolánta királyné részére 8000 márka hitbért és más jövedelmeket biztosított. Horvátország és Dalmácia helytartójává Pontius de Cruce-t, a templomosok magyarországi nagymesterét nevezte ki.

A magyar királlyal keresztes hadba indulók között egyházi és világi személyeket egyaránt találunk. Kalán pécsi püspök is felvette a keresztet, de betegsége miatt már nem indulhatott el: 1218-ban meg is halt, de végrendeletében pénzt hagyott a hadjárat költségeire. Péter győri és Tamás egri püspökök el is indultak Andrással, csakúgy mint Uriás pannonhalmi apát, akiről már a IV. lateráni zsinat kapcsán esett szó. Ugron királyi kancellár is a királlyal tartott, aki szintén egyházi ember volt. A világiak közül csatlakozott a keresztes sereghez Dénes fia Dénes ispán, tárnokmester, László lovászmester, Demeter asztalnokmester, Oghuz országbíró fia, Lőrinc pohárnokmester és még több világi főúr.

Azonban mielőtt a magyar sereg András vezetésével a tervezett szárazföldi úton elindult volna Konstantinápolyon keresztül a Szentföldre, a Latin Császárság francia bárói – akiket a pápa is támogatott – császárrá választották Courtenay Pétert, András apósát aki egyben politikai ellenfele is volt. Honorius pápa 1217. áprilisában Rómában Courtenay Pétert és feleségét, Flandriai Jolánt megkoronázta, így Andrásnak ezek után már nem volt érdeke, hogy a szárazföldi utat válassza. Ezért a tengeri utat választotta, de nem a szicíliai vagy dél-itáliai kikötőket, ahogyan azt a IV. lateráni zsinaton elhatározták, hanem a dalmát tengerparti kikötővárosból, Spalatóból akart indulni. Ehhez a tengeri úthoz a hajókat a Magyar Királyság nagy ellenfelétől, a negyedik keresztes hadjárat idején Zára elfoglalásában dicstelen

szerepet játszó Velencétől szerette volna bérelni. Ezért 1217 tavaszán elküldte követeit Piero Ziani velencei dózséhoz akit egy levelében „barátjának, a legjobban szeretett Péternek, Velence kiváló hercegének" nevezett. A megegyezés létrejött, de a szerződés első és talán legfontosabb pontja súlyos volt: András lemondott a maga és utódai nevében minden igényéről Zára városával kapcsolatban. A dalmát tengerpart legfontosabb kikötővárosa, amely mindig is a Magyar Királysághoz akart tartozni, és 1205-ben is csak az erőszak hatására tért Velence hűségére, most úgy tűnt, hogy végleg - vagy legalábbis hosszú időre - a nagy kereskedelmi rivális, Velence politikai befolyása alá került.

Ehhez az első ponthoz képest a Velencével kötött szerződés többi pontjai csak másodlagos jelentőségűek voltak. Az, hogy a velenceiek Magyarországon, csakúgy mint a magyarok Velencében szabadon járhassanak, vámot nyolcvanad részben fizessenek minden áru után amely nem arany, ezüst, drágakő, selyem és fűszer, és mindezekért csupán tíz felszerelt hajónak kell legénységgel együtt július 25-én Spalatóban lennie, igazán nem tűnt nagy árnak: Velence jól járt ezzel a számukra kedvező szerződéssel. Úgy tűnt, hogy András nem halogatta tovább több mint húsz éve tett keresztes fogadalmát.

II. András a Szentföldön

A keresztes hadjárat előkészületei alaposak voltak, amelyet az is mutat, hogyan fogadták a Szentföldön a keresztények, illetve hogyan írnak a korabeli krónikások az érkező keresztes seregről. Ezeknek a forrásoknak a tükrében nem fogadhatjuk el azt a feltételezést, amely Marczali Henrik óta oly gyakran felvetődik a történészek körében, hogy András részéről ez a vállalkozás „katonai jelentőséget mindvégig nélkülöző keresztes hadjárat", egyszerű „ereklyevásárlás", csak valamiféle „turistaút" lett volna. Ezeknek a véleményeknek két dolog mond ellent. Az egyik katonai-politikai, a másik szellemi-lelki, amely azonban a kor felfogásából megérthető: az ereklyék szerepe.

Először a katonai-politikai kérdésről. Magyar uralkodó vagy hadvezér a Kárpát-medence területéről Bulcsú vezér 954. évi hadjárata óta ilyen távolságra nem vezetett hadjáratot. Magyar katonák több ezer kilométerre a Kárpát - medencei határoktól önálló, szervezett seregként nem harcoltak a 10. század közepe óta. Az 1217. évi keresztes hadjárat után a Kárpát-medencétől nagyobb távolságra először majd csak I. (Nagy) Lajos korában fognak hadat vezetni 1345-ben, illetve a Nápolyba vezetett hadjáratok idején. Anélkül, hogy a katonai kérdésekről részletesen szólnánk, tudjuk, hogy a harmadik keresztes hadjárattal vagy a VI. Henrik császár kezdeményezte 1195–1197-es hadjárattal összehasonlítva semmivel sem volt katonailag kedvezőtlenebb András keresztes hadjáratának az eredménye - a negyedik

keresztes hadjáratról nem is szólva, amelyben ugyan végül a Szentföldre eljutott a keresztesek egy része. Természetesen, ha egy saját magunk által felállított mércével mérjük az elért magyar katonai eredményeket, akkor persze nem volt nagy jelentőségű II. András szentföldi hadjárata. Azonban ez a szubjektív történészi mérce két dolog miatt is veszélyes: egyfelől olyan dolgokat kérünk számon múltbeli eseményektől, amelyek akkor nem álltak fenn, másfelől pedig nem a korszakot mutatjuk be, hanem a saját elvárásainkról beszélünk. Ha nem eszerint a szubjektív mérce szerint ítélkezünk, hanem tények alapján mutatjuk be a történéseket, amelyek nem zárultak le magyar katonai részről azzal, hogy András seregének a nagy részével 1218 elején a Szentföldről visszaindult Magyarországra, akkor talán pontosabb, a kornak inkább megfelelő képet kaphatunk erről a keresztes hadjáratról. Ezeket a tényeket összefoglaljuk a katonai események bemutatásánál, előbb azonban még az ereklyék kérdéséről, amely kérdés 1945 és 1990 között érthetően csak mellékes részletkérdésnek tűnt.

Az ereklye – *„reliquiae"* – általában nagy vallási személyiségek testi maradványai, ruhái, használati tárgyai, amelyek tiszteletben részesülnek. Keresztény egyházi értelemben Jézus Krisztussal és Szűz Máriával kapcsolatos tárgyak, valamint a szentek maradványai és használati tárgyai. Kiemelkedő ereklyének – *„reliquiae insignes"* – tekintjük a Szent Kereszt ereklyét és Jézus Krisztus szenvedésével kapcsolatos eszközöket, illetve a szentek egész testét, fejét, karját, kezét, szívét, lábszárát és kínzott testrészeiket. *„Közönséges ereklyének"* tekintjük a többi emléket és használati tárgyakat. A katolikus egyházban, így II. András korában is, az ereklyék tisztelete a vallásosság erényének, a szentek tiszteletének a megnyilvánulása.

Már az ókeresztény időktől kezdve megfigyelhető az ereklyék tisztelete ott, ahol a vértanúk maradványait nagy tisztelet övezte, és szentek testének vagy testrészeinek őrzéséről szintén az ókori időkből, a 4. század elejéről van tudomásunk. A 6. század elejétől az ereklyéket a templomokban, az oltáron helyezték el, és ezzel megszűnt az addigi gyakorlat, hogy a vértanúk sírja közelében tartották a szentmiséket.

Ahogy terjedt a kereszténység, úgy terjedt az ereklyék kultusza is, sőt, már a 4. századból tudunk arról, hogy történtek visszaélések is: árusították és lopták az ereklyéket. Éppen ezért az ereklyék okmányszerű hitelesítését a középkorban bevezették, és a IV. Lateráni zsinaton a 62. fejezetben kimondták:

„Minthogy az a tény, hogy egyesek a szentek ereklyéit áruba bocsátják, és azokat itt-ott mutogatják, a keresztény vallásnak nagyon gyakran nagy kárára van – nehogy a jövőben is kárára legyen – a jelen rendelettel úgy intézkedünk, hogy mostantól kezdve az ősi ereklyéket a tartóból kivéve semmiképpen ne mutassák meg és ne bocsássák áruba. Az újonnan megtálálta-

kat pedig senki ne merje nyilvános tiszteletben részesíteni, csak ha előbb a római pápa tekintélye ezeket jóváhagyta."

A zsinaton hozott fejezetben még említés történik a „hitvány hamisítványokról" és „hamis tanúsítványokról" amelyekkel „pénzszerzés céljából" a gyanútlan embereket „becsapják". Tehát András korában a Pápaság tisztában volt az ereklyék céljával és értelmével ugyanúgy, mint ahogy tisztában voltak azzal is, hogy „pénzszerzés céljából" az egyszerű keresztényeket sokszor „becsapják."

Szóltunk már arról, hogy András nagyapjának, II. Géza királynak volt egy Szent Kereszt ereklyéje, amelyet még Szent István kapott II. Baszileiosz császártól. Lehet, hogy II. András korában még megvolt ez az ereklye, de az egyértelmű, hogy az Árpád-házi szenteknek már megvolt a kultuszuk. A fiatal Imre és András nyilván ott voltak Szent László 1192. évi Váradon történt szenttéavatásakor amikor a szent király ereklyéit oltárraemelték, és nagyon valószínű, hogy mindezek az élmények döntőek voltak akkor, amikor András a Szentföldön ereklyéket vásárolt:

„Szent István első vértanú koponyáját, Szent Tamás apostol és Szent Bertalan jobb kezét, továbbá Áron vesszejéből egy darabot, és egyet azon hat korsó közül, amelyekben Krisztus a vizet borrá változtatta, és még sok mást is, amit csak akkor össze tudott szedni."

Mint az előbb leírtakból kitűnik, a *Képes Krónika* által felsorolt ereklyék közül több is a *„kiemelkedő ereklyék"* közé tartozik: Pauler Gyula meg is említi összefoglaló művében, hogy ő is látott Zágrábban olyan ereklyét, amelyet a hagyomány szerint András hozott a Szentföldről.

Pontosabb lett volna, ha történészeink Pauler Gyulát követve írtak volna az András által hozott ereklyékről, mert a magyar középkor kitűnő ismerője tisztában volt az ereklyéknek a keresztény egyházban és a középkorban betöltött szerepével. Éppen ezért nem szerencsés az András által a Szentföldről Magyarországra hozott ereklyékkel kapcsolatban félreérthető megjegyzéseket tenni, mert ebből az derül ki, hogy a történész nincs tisztában a középkor eszmeiségével, amelynek az alapja - ahogy már említettük - a keresztény univerzalizmus volt, amelyben az ereklyék tisztelete kiemelkedő helyet foglalt el.

Természetesen ereklyéket nemcsak a katolikus egyház tisztel, hanem más vallások is, pl. a muzulmánok is. Azonban ezeknek az ereklyéknek a kereszténységtől eltérő a célja és a szerepe, ezért mondhatjuk, hogyha Gizella királyné koronáját el is kellett, hogy adja ezekért az ereklyékért, az a kor

felfogása szerint csak azért történhetett, mert az árán még értékesebb ereklyékhez jutott hozzá a Szentföldön.

Az ereklyék kérdésének tisztázásához és a korban betöltött szerepéhez elég csak annyit hozzátenni, hogy II. András kortársa IX. (Szent) Lajos francia király (1226–1270) a Szentföldről hozott ereklyék számára Párizsban külön kápolnát építtetett, a Saint-Chapelle-t, ugyanis a kiemelkedő fontosságú ereklyékhez a Szentföldön lehetett a leginkább hozzájutni, ott, ahová 1217 nyarán elindult az András vezette magyar keresztes sereg.

A sereg a gyülekezés után Fehérvártól délre vonult el, végig haladt a Balaton déli oldalán, majd Zágrábba érkezett. Spalató városába augusztus 23-án vonult be, ahol ünnepélyesen fogadták a kikötőváros vezetői. A fogadtatás, a sereg leírása szemtanútól, Spalatói Tamás főesperestől származik, aki ott lehetett a magyar király és keresztes seregének érkezésekor.

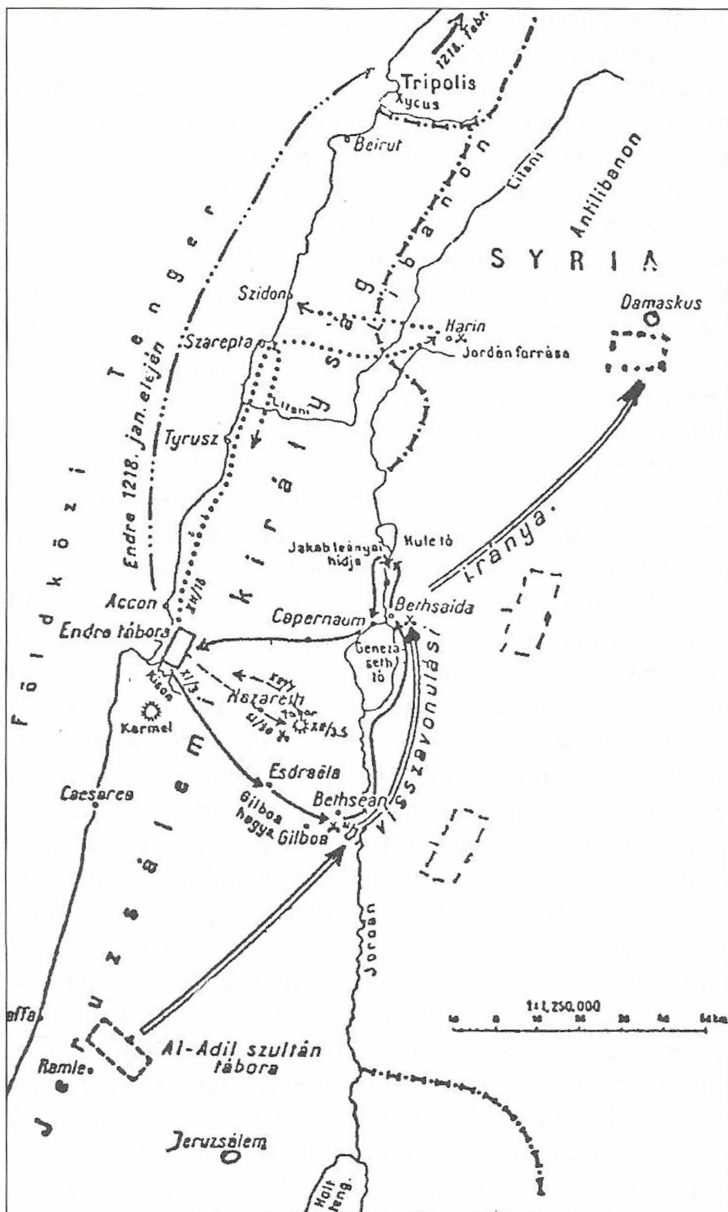
Az eredeti pápai terv szerint a Szentföldre vonuló kereszteseknek szeptember 8-án kellett volna Ciprus szigetére érniük. Elsőnek VI. Lipót osztrák herceg indult és viszonylag hamar, alig 16 nap alatt kelt át a tengeren.

András csak ősz elején indult útnak, de a kevés hajó miatt sok zarándok nem tudott velük tartani: ők vagy visszafordultak, vagy vártak tavaszig, hogy akkor hajózzanak majd el a Szentföldre.

Mikor seregével András Ciprusra ért, megtartották az első haditanácsot. Ezen a tanácskozáson három király volt jelen: Andráson kívül a jeruzsálemi, Briennei János és a ciprusi, a fiatal I. Lusignani Hugó. Hozzájuk csatlakozott a tripoliszi gróf, IV. Bohemund. A hadjáratnak ezt az első részét, amely a Szentföldön zajlott, a „három király hadjáratának" is nevezi néhány krónikás. A ciprusi haditanácson semmi konkrét katonai, hadvezetési dolgot nem tudtak megbeszélni, ugyanis VI. Lipót és a bajor herceg már Akkonban voltak, és nélkülük nem akartak dönteni a hadjárat kérdéseiről. András és a többi uralkodó ezért tovább hajóztak Akkonba, ahol november 3-án a jeruzsálemi pátriárka a Szent Kereszt ereklye megmaradt részét elhozta a keresztes vezérek elé: András és Lipót herceg mezítláb járultak a Szent Kereszt ereklye elé és megcsókolták.

Akkonban már nagyobb körben tartottak haditanácsot, mégpedig András sátrában, ami azt jelentette, hogyha nem is hivatalosan, de őt tekintették a hadjárat vezérének. Ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy a magyar keresztes sereg volt a legnagyobb létszámú, hiszen akármennyire is becsüljük a sereg létszámát - a néhány ezertől akár 20 ezerig –, annyi bizonyos, hogy a szemtanú krónikás Jacques de Vitry szerint a harmadik keresztes hadjárat óta nem volt akkora sereg a Szentföldön, mint a magyar. Tehát VI. Henrik keresztesei, akik igaz ugyan, hogy a császár halála után 1197 táján érkeztek, nem jelentettek a kortársak szerint olyan komoly haderőt mint az 1217-ben Szentföldön harcoló magyar keresztes sereg.

I. Abú Bakr al-Ádil szultán nem tudta, hogy mi a keresztesek hadjáratának a célja: Jeruzsálem, Damaszkusz vagy Egyiptom. Ő maga a Szentföld

A II. András király vezette magyar sereg és a keresztesek katonai akciói a Szentföldön 1217. novemberében és decemberében

felé, Damaszkusz irányába vonult, fiát pedig, al-Muazzámot egy kisebb sereggel a keresztesek megfigyelésére küldte.

A magyarokból, németekből és az osztrák területekről érkezőkből álló keresztes sereg, amelynek nem volt kinevezett vezére, a novemberi és decemberi időszakban az akkoni táborból kiindulva három támadást indított. Az első támadás célja a Galileai-tenger (Tibériás-tó) és környéke volt, a második a Tábor-hegyen lévő erőd elfoglalására indult, a harmadik pedig az Akkontól északra lévő tengerparton történt támadás volt. Egyik támadás, katonai akció sem hozott komoly sikert, nem járt olyan eredménnyel, amely befolyásolhatta volna Jeruzsálem keresztény elfoglalását, ennek ellenére ezeket a támadásokat nem tarthatjuk teljesen elhibázottnak és eredménytelennek.

A november 3-án kezdődött első akció kb. két hétig tartott, és a Galileai-tenger környékének pusztításából állt. Al-Ádíl szultán azt hitte, hogy a keresztesek Damaszkuszt akarják elfoglalni, ezért megerősítette a város védelmét. A fiát ugyanilyen okokból Jeruzsálembe küldte, mert nem tudta eldönteni, hogy tényleg Damaszkusz irányába fognak-e támadni a keresztesek. Nagyon valószínű azonban, hogy maguk a keresztesek, akikkel együtt sok zarándok is vonult, sem tudták egész pontosan, hogy mi a céljuk ezekkel a hadmozdulatokkal a Galileai-tenger környékén. Végül két hét után legyengülve, sokan közülük megbetegedve tértek vissza az akkoni táborba anélkül, hogy bármiféle katonai eredményt fel tudtak volna mutatni. Igazából ez az akció nem hadműveletnek, hanem zarándoklatnak volt tekinthető, mert ugyan dúlták és pusztították a muzulmán fennhatóság alatt álló területeket, ugyanakkor a Jordán vizében fürödtek és láthatták a Galileai-tengert, ami a katonákkal tartó zarándokoknak igen jelentős esemény volt.

Damaszkuszban azonban nem nyugodtak meg, feszült volt a helyzet: a szultán megerősítette a Damaszkusz felé vezető utat lezáró Al-Soffárt.

Közben a keresztesek vezérei – akik közül András és Chartres-i Vilmos, a templomosok nagymestere is betegen tért vissza –, újabb haditanácsot tartottak. Brienne-i János jeruzsálemi király a Tábor-hegyen emelt erődöt akarta megtámadni, amely az egyiptomi és damaszkuszi karavánútra felügyelt. Ezt a tervet Raymond de Saint Gilles ellenezte, ennek ellenére november 28-án a jeruzsálemi király megindult az erőd ellen.

Hugó ciprusi és András magyar királyok nem tartottak a keresztes sereggel, a várostromra induló magyarokat Dénes tárnokmester vezette. A keresztes sereg Názáret városán keresztül vonult a Tábor-hegyi erődhöz, ahová november 30-án érkeztek. Két ostromot vezettek az erőd ellen, december 3-án és 5-én, azonban megfelelő ostromszerek nélkül gyakorlatilag semmilyen eredményt nem tudtak elérni. Ezek után elhatározták, hogy visszavonulnak, és december 11-én, kb. két héttel az indulás után újra az akkoni táborban voltak a keresztesek. Ennek az ostromnak rövidtávon ugyan nem volt semmilyen katonai jelentősége, azonban hosszú távon igen: nem

sokkal később al-Ádíl szultán maga adott parancsot az erőd lerombolására, hogy az erőd ne szolgáltasson okot a kereszteseknek ennek a Szentföldi területnek a támadására.

Az utolsó, harmadik katonai akcióra néhány nap pihenő után december 15-én indultak a keresztesek, akik Akkontól észak felé vonultak a tengerparton Szareptáig. Ekkor a földrajzi területre jellemző módon hirtelen csapott le rájuk a téli időjárás: nappal viharos havazások, havas esők voltak, éjjel pedig nagyon hideg lett. Közben a muzulmán könnyűlovasság állandóan a nyomukban volt, azonban a magyar keresztesek nem adták fel a harcot: keletnek akartak fordulni, hogy lecsapjanak a hegyekben megbújó muzulmánokra. Erről az akcióról a józan, megfontolt és a Szentföldet jól ismerő Raymond de Saint-Gilles le akarta beszélni a magyarokat, de ugyanúgy mint a Tábor-hegyi erőd ostroma előtt, most sem hallgattak rá. A francia nemesnek azonban most is igaza lett: az 500 magyarból alig néhány tudott csak a hegyek közül a tengerpartra visszatérni a keresztes táborba, a többiek elestek a harcokban. Ez a harmadik katonai akció, amely az előző kettőhöz hasonlóan közvetlen katonai eredménnyel nem járt, szintén kb. két héttel az indulás után, 1218. január 1-jén ért véget, amikor visszatértek az akkoni táborba.

Ebben a két utóbbi katonai akcióban András már nem vett részt. Betegen tért vissza az első akció után, majd a Tábor-hegyi erőd ostromát követően unokatestvéréhez, IV. Bohemund tripoliszi grófhoz utazott Hugó ciprusi királlyal. A látogatás indoka esküvő volt: Bohemund feleségül vette Hugó féltestvérét, Melisedát.

Azonban néhány nappal az esküvő után temetést tartottak: Tripoliszban 1218. január 10-én meghalt a fiatal ciprusi király, Hugó. Trónja csecsemő fiára, Henrikre maradt, a régens özvegye, Jeruzsálemi Alíz lett.

II. András hazatérése a szárazföldi úton

Ugyanebben az időben András elhatározta, hogy hazatér. Ennek a gyors elhatározásnak általában két okát szokták említeni a történészek. Pauler Gyula szerint „már eleget időzött a Szentföldön" és ezért határozta el az indulást, de van olyan vélekedés is, hogy az otthonról, Magyarországról kapott „rossz hírek" befolyásolták az elhatározását. Azonban Hóman Bálint felhívja a figyelmet egy érdekes körülményre, arra, hogy András 1217 végén a Szentföldön értesülhetett apósa, Henrik latin császár haláláról, aki után özvegye, Jolán lett a régens. Nem kizárt, hogy seregének döntő részével, és első feleségének, Gertrúdnak a testvéreivel, Ottó herceggel és Ekbert bambergi püspökkel a szárazföldön keresztül ezért indult hazafelé ilyen sietve. A kitűnő történész, Hóman Bálint szerint a konstantinápolyi latin császári korona megszerzésének a lehetősége fordította Andrást vissza a Szentföldről, és ettől az elhatározásától még a jeruzsálemi pátriárka kiközösítéssel

való fenyegetése, a VI. Lipót herceg vezetésével ottmaradt keresztesek kérése sem tudta eltántorítani.

András seregével végigvonult Kis-Ázsián egészen Konstantinápolyig, majd a Balkánon keresztül ért Magyarországra, ahol az általa Honorius pápának írt levél szerint súlyos helyzet fogadta. A több hónapig tartó út alatt azonban olyan politikai szövetségeket kötött, amelyek első ránézésre igencsak furcsának tűnnek. Pauler Gyula leírja ezeket a Szentföldről Magyarországra tartó úton elhatározott házassági szövetségeket, természetesen nem felejtkezve el arról, hogy a kor felfogása szerint egy király a fiainak és leányainak elsősorban nem házastársat keresett, hanem a politikai szövetségesek lehetséges táborát próbálta meg növelni. Pauler Gyula véleményét Marczali Henrik és Hóman Bálint is megerősítik, azonban a legutóbbi időkben inkább azt hangsúlyozzák, hogy ezek a házassági tervek csak „ötletszerűek" voltak A kérdés ebben az esetben az, hogy András tett-e valamit politikai pályáján „ötletszerűen". Ha végigtekintünk 1196-tól, apja, III. Béla halálától kezdődően politikai elképzelésein, igencsak kevés olyan dolgot tudunk megemlíteni amely hirtelen elhatározása lett volna. A királyi korona megszerzésének határozott és tudatos felvállalása még III. Ince pápával szemben is, az *„új berendezkedés"* politikájának meghirdetése nem sokkal megkoronázása után, majd más módon történő folytatása annak sikertelensége láttán, a keresztes hadjárat megindítása amikor lehetősége nyílt a latin császári korona megszerzésére, amelyet alátámaszt kérése III. Honorius pápa felé, hogy előbb indulhasson a szárazföldön a Szentföld felé mind azt mutatják, hogy András politikai elhatározásai nem nélkülözték a konkrét elképzeléseket. A Balkán és Bizánc irányába folytatott politikája apjának, III. Béla törekvéseinek a folytatása. Még a Halics felé indított hódító hadjáratok is beleilleszkednek a tudatos külpolitika formálásába: már nagyapja, II. Géza megkezdte ezt az utat, és András a fiát, Kálmánt Halics királlyává koronáztatta III. Ince pápa beleegyezésével és segítségével. Éppen ezért tűnik furcsának az a kijelentés, hogy András addigi tudatos külpolitikai törekvéseit félretéve, illetve félretéve a kor felfogását az uralkodók házasságairól, csak „ötletszerűen" választotta volna ki fiainak és leányainak a házastársat. Ezt a kijelentést az sem erősíti, ha megvizsgáljuk ezeknek a házasságkötési terveknek a rokoni, illetve politikai kapcsolatait.

A házassági tervekről a hazatérte utáni évben, 1219-ben, III. Honorius pápának írt leveléből tudunk meg fontos részleteket. A levél első fele Magyarország szomorú helyzetét festi le élénken, talán kissé eltúlozva azt a súlyos helyzetet, amely hazajövetele után fogadta Andrást, a második része viszont a politikai dolgokkal foglalkozik melyet természetesen úgy ír le a pápának, hogy a Szentföldi helyzet javára váltak:

„...szándékunk szerint a tengeren túl tovább nem tartózkodhattunk, de ha akaratunk ellenére jobb belátásból vissza is tértünk, szerencsés hazajöve-

telünkkel átmenőben a Szentföldnek nem kevesebb kedvezést szereztünk, mintha tovább időztünk volna Jeruzsálem körül."

Ezt követően levelében rátér az első házassági tervre:

„Ugyanis Örményország kiváló királya, Leó, hogy népeink összefogásával több erőt nyerjen a szomszédos törökök állandó támadásainak megtörésére, leányát a mi fiúnkhoz adta feleségül, és egész Örményországot koronájával együtt mindörökre a mi fiúnk s utódainak fennhatósága alá helyezte, országa előkelőinek beleegyezésével és esküjével."

Kis-Örményország királya - aki a királyi címet VI. Henrik császártól kapta - II. Leó volt, aki a magyar király fiára, András hercegre akarta az ország trónját bízni. A fiatal keresztény királyság akkor volt megerősödőben, Leó idősebb leánya Brienne-i János jeruzsálemi király felesége volt, így ennek a házasságnak a révén András rokonságba került volna a jeruzsálemi királlyal is, akivel a keresztes hadjáratban együtt harcolt.

A szárazföldi út következő állama az Ikoniumi Szultánság volt, ahol *„Ikonium szultánja is követet küldött hozzánk azzal, hogyha valamelyik leányunkat vagy rokonunkat hozzáadjuk feleségül, elvetve hitetlenségét, keresztény hitre tér és felveszi a keresztséget"* - ahogy András írta.

Ebben az időben I. Izz ad-Dín Kejkáusz volt az Ikoniumi szultán aki hajlandó lett volna a keresztény hitre térni, ha András az egyik leányát vagy más nőrokonát hozzáadja feleségül. Ez egy olyan nagy jelentőségű kérés volt amelyhez Honorius pápa beleegyezését kellett kérnie a magyar királynak. Nagyon ritka volt muzulmán uralkodóktól a keresztény hitre való áttérés gondolata, a korban nincs is tudomásunk valamely más muzulmán uralkodónak ilyen elhatározásáról, éppen ezért kellett a pápai beleegyezés kérése, míg a másik három házassági szándékot András csak bejelentette Honoriusnak.

A következő állam a Nikaiai (görög) Császárság volt, ahol I. Laszkarisz Theodor, András sógora volt a császár. A két uralkodó szövetségének a megerősítésére eljegyezték gyermekeiket, Máriát és Bélát, a későbbi IV. Bélát. Nikaiában egyébként az addig ellenséges támadás vagy egyéb kellemetlenség nélkül megtett utat egy politikai konfliktus zavarta meg: Gézának, II. András nagybátyjának a fiai, akiket már magyar főurak 1210-ben a magyar trónra szerettek volna meghívni, vitába szálltak vele. Ennek ellenére András zavartalanul folytatta útját. Nem tudjuk azt, hogy Konstantinápolyban találkozott-e anyósával, Jolánnal, a régenssel - Marczali ugyan későbbre, 1219-re teszi II. András konstantinápolyi útját -, azt azonban tudjuk, hogy II. Aszen Iván bolgár cár feleségül kérte András leányát, Máriát. II. Aszen Iván annak az I. Aszennak volt a fia, akinek a vezetésével az 1180-as évek közepén megalakult a második Bolgár Birodalom Tirnovo székhellyel.

András 1218 vége felé térhetett vissza Magyarországra, és ha rátekintünk a térképre, azt láthatjuk, hogy a Tripoliszi Grófságtól kezdve, Bulgárián és a Thesszalonikéi Királyságon át rokonokkal és szövetségesekkel vette körbe a konstantinápolyi császári székben régensként ülő anyósát, Jolánt: még a muzulmán ikoniumi szultán is András barátságát kereste. András joggal gondolhatta, hogy ami nem ment gyorsan 1216-ban, majd lassabban ugyan, de szövetségesek révén sikerülni fog: elnyerheti a Latin Császárság trónját.

Azonban a következő évek eseményei másképpen alakultak: mikor sógorát, Courtenay Róbertet anyja, Jolán halála után – valószínűleg Honorius pápa tanácsára – császárrá választották, 1220–1221-ben a telet Magyarországon töltötte anélkül, hogy András felvetette volna azt, hogy ő akarna császár lenni. Sőt, mikor Róbert 1221 márciusában tovább utazott Konstantinápoly felé, András és fia, Béla elkísérte útján Bulgáriáig, ahol részt vettek Mária és Iván cár esküvőjén.

A latin császári trónról való lemondás

Ezeknek a tényeknek az ismeretében joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy az 1216 és 1218 közötti években olyan sok politikai tárgyalást, szövetségkeresést felemésztő cél, a latin császári korona megszerzése Andrást miért nem foglalkoztatta már 1220 táján. Ennek több bel- és külpolitikai oka lehetett. Először a belpolitikai helyzet kérdéséről, amely igen súlyos lehetett még akkor is, ha Honorius pápának írt levelében talán kissé túlzott azért, hogy megmagyarázza gyors hazatérését a Szentföldről. János esztergomi érseket, akit távollétében Magyarország helytartójává nevezett ki, András ellenfelei elűzték és felbomlott az ország rendje. Ez gazdasági, társadalmi és politikai problémákkal, hanyatlással járt együtt, amelynek rendbetétele sok időt és energiát emésztett fel. Az 1219 és 1222 között történt magyarországi események nem mutattak abba az irányba, hogy Andrásnak komoly ereje lenne a latin császári trón megszerzésére és megtartására.

Ugyanakkor a külpolitikai helyzet is rosszabb irányba fordult. Fiát, Kálmánt, halicsi királyt 1219-ben feleségével együtt a novgorodi fejedelem legyőzte, és miután bevonult Halicsba, elfogta. Kálmán kiszabadulásának feltételéül azt szabta, hogy András herceg vegye feleségül a leányát, így a herceg jegyességét II. Leó örmény király leányával fel kellett bontani. Ha ezekhez hozzátesszük, hogy András a Pápaság irányából továbbra sem kapott biztatást arra, hogy elnyerheti a latin császári koronát, hiszen Honorius pápa egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy a hatalmat a Courtenay-családon belül szeretné tartani, akkor megérthetjük, hogy a magyar király elállt régi tervétől, a latin császári korona megszerzésétől. Ezt a gondolatot csak erősítette, hogy Róbert 1221 márciusi koronázását követően megkezdődött a Latin Császárság súlyos válsága, a thesszalonikéi királyság politikai helyze-

tének gyöngülése, illetve az, hogy az ikoniumi szultánnal nem valósult meg a házassági terv, és sógora, I. Laszkarisz Theodor 1222-ben meghalt. Talán ezek a legfontosabb belpolitikai, illetve külpolitikai okok, amelyek szerepet játszhattak abban, hogy II. András figyelme elfordult Konstantinápoly felől, és érdemben később már nem is foglalkozott a latin császári trón megszerzésének a kérdésével.

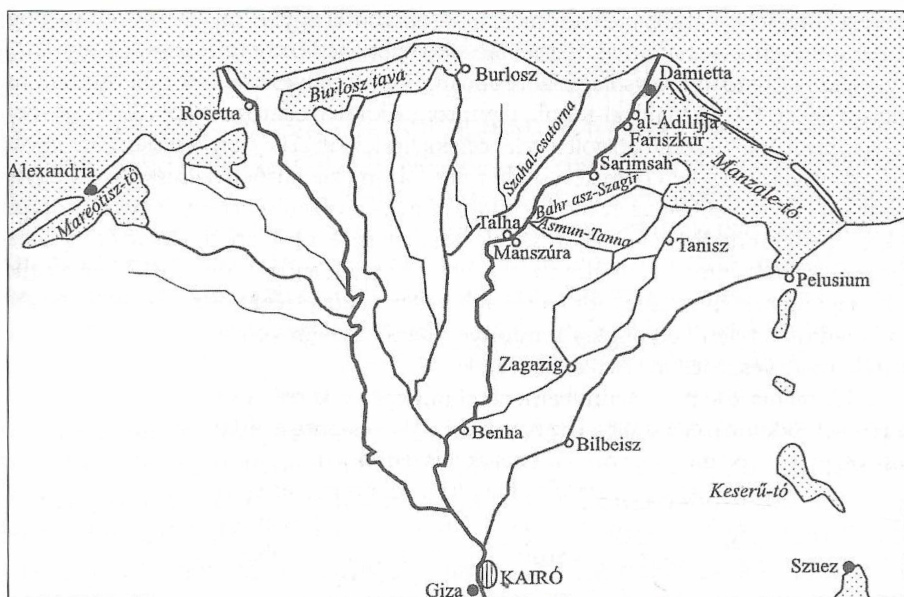
A magyar keresztesek további részvétele az ötödik keresztes hadjáratban

Azonban ezekben az években az ötödik keresztes hadjárat eseményei tovább folytatódtak, sőt, András hazatérte után, 1218 tavaszán erősödtek a katonai műveletek. VI. Lipót osztrák herceg kereszteseihez, akik között magyarok is voltak Tamás, egri püspök vezetésével, Nyugat-Európából érkezett keresztesek csatlakoztak. Brienne-i János, jeruzsálemi király szerint azt a tervet kell követni, amelyről már volt szó a IV. keresztes hadjárat kapcsán: Richárd angol király elgondolása alapján Egyiptomot kell megtámadni és a keresztes sereg ennek a tervnek megfelelően támadott. Az Egyiptom elleni támadást már a lateráni zsinat is megemlítette, így al-Ádíl szultánnak, a híres Szaladin öccsének, aki ekkor már idős ember volt, komoly támadással kellett szembenéznie Egyiptomban a Szentföldön történt harcokat követően.

1218 május végén Damietta városánál, a Nílus deltájánál megjelent a keresztes flotta. 1169-ben, Mánuel bizánci császár uralkodása idején már ostromolták a várost, de a keresztesek most komolyabban felkészültek: 1218 augusztus végén el is foglalták Damietta erődjét, amelynek hírére az idős, beteg al-Ádíl szultán meghalt. Utódja II. Mohamed al-Kámil volt aki folytatta Damietta védelmét.

1218 őszén az ostromló sereghez megérkezett Honorius pápa legátusa, Pelagius bíboros, aki spanyol főpap volt: jó szervező, de elég tapintatlan ember. Az ostrom továbbfolytatódott a következő évben, 1219-ben, és Tamás egri püspökhöz és a magyar keresztesekhez újabb, Magyarországról érkezett keresztesek csatlakoztak. Ugyanis 1219-ben az Andrással hazatértek közül többen újra felvették a keresztet, mert úgy érezték, hogy az előző években, 1217-ben és 1218-ban nem tettek meg mindent a Szentföld felszabadításáért. Ugron kancellár, aki közben kalocsai érsek lett, Barcz fia Miklós, Péter győri és valószínűleg Simon váradi püspök is csatlakozott a Damiettát ostromló keresztesekhez, illetve velük tartott Róbert veszprémi püspök is, aki 1207 és 1209 között II. András kancellárja volt.

Damietta ostroma nagyon nehéz volt, sokan haltak meg a keresztesek közül, közöttük két magyar püspök is: Pauler Gyula szerint Péter győri és Simon váradi püspök.

Damietta és környéke az ötödik keresztes hadjárat idején

Damietta sikertelen ostroma után, 1220 táján tértek vissza Magyarországra Tamás és Róbert püspökök, akik valószínűleg találkoztak a keresztesek táborában lévő Assisi Szent Ferenccel. Az is elképzelhető hogy ők voltak az első magyarok akik hallottak a tatárokról, ugyanis először Damietta ostromakor lehetett a keresztényeknek valamit megtudni erről a távoli, keleti népről. Akkor még a tatárokban lehetséges szövetségest láttak a keresztények a muzulmánok elleni küzdelmükben, és a magyarok sem sejtették, hogy jó húsz évvel később mit fognak tenni a mongol-tatár hadak Magyarországgal.

Damietta ostroma ugyanúgy sikertelen maradt, mint az 1217. novemberi és decemberi szentföldi katonai műveletek. Azonban ha hozzátesszük, hogy a harmadik keresztes hadjárat idején Richárd angol és II. Fülöp francia királyok egy hasonló nagyságú keresztes sereggel több év küzdelme után sem tudtak több sikert felmutatni, mint II. András, sőt az I. Frigyes császár halála után a Szentföldön harcoló, majd a VI. Henrik által megszervezett, szintén német keresztesekből álló hadjárat még az angol és a francia seregeknél is kevesebbet ért el, akkor láthatjuk, hogy az András vezette magyar keresztes sereg és tevékenysége semmivel sem volt jelentéktelenebb, mint az 1189 óta bármelyik Európából érkezett keresztes seregé. A kitűnő hadvezér Richárd király lopva, bujkálva távozott a Szentföldről, majd évekig volt előbb VI. Lipót herceg, majd VI. Henrik császár foglya. Fülöp francia király is bármiféle katonai és politikai eredmény nélkül tért vissza Franciaországba. A Német-

Római Birodalom császára, I. Frigyes úton a Szentföld felé meghalt, fia VI. Henrik 1197-ben meghalt, mielőtt elindulhatott volna a keresztes sereg élén. Az ő fia, II. Frigyes, aki 1215-ben vette fel a keresztet, először évekig halogatta a keresztes hadjárat indítását, majd a későbbiekben katonai győzelmet ő sem tudott felmutatni a muzulmánok ellen. Ha a korszaknak ezeket a katonai eseményeit figyelembe vesszük, akkor pontosabban tudjuk megítélni II. András hadjáratát, amelyről a középkori magyar krónikák is jelentőségéhez mérten megemlékeztek.

Középkori krónikáink II. András Szentföldi hadjáratáról

Először Kézai Simont idézzük, aki egy érdekes dolgot említ gesztájában: a székelyek részvételét András Szentföldi hadjáratában:

„...András [...] ellátogatott a Szentföldre is, ahol a keresztény hercegek egyöntetűen vezérré választották, s a magyarokkal és a székelyekkel megfutamította a babilóni szultán seregét. Ezt követően az asszírok és más népek hadával együtt sokféle megtiszteltetésben részesítették, majd igen nagy dicsőséggel tért vissza Magyarországra."

A „székelyek" említésének az oka talán az lehet, hogy a nehézfegyverzetű páncélos lovagok mellett esetleg könnyű fegyverzetű lovasok is mehettek a Szentföldre, akiknek a harcmodora is közelebb állt a muzulmán harcosokéhoz, azonban más középkori magyar forrás nem említ székelyeket András keresztes hadjárata kapcsán.

A *Képes Krónika* részletesebben ír a hadjáratról:

„András király [...] a pápa úr parancsára meglátogatta a Szentföldet. Ezt a parancsot akkor kapta, amikor még herceg volt, ahogyan a decretalesban áll a fogadalomról és a fogadalom teljesítéséről: »Bár mindenkinek [szabad az elhatározása]« [...] Ő ugyanis apja fogadalmát tejesítette és váltotta valóra."

A keresztes hadjáratról kedvezően ír a *Képes Krónika,* és mint már szó volt róla, ír a II. András által hozott ereklyékről is.

Petrus Ransanus, a Mátyás király udvarában élt tudós reneszánsz főpap is megemlékezik András a hadjáratáról, megemlítve, hogy nem távozott a Szentföldről addig *„míg igen ádáz csata után dicső győzelmet nem szerzett:"* Thuróczy János 15. század végén íródott krónikájában ugyanazokat írja le András szentföldi hadjáratával kapcsolatban, amelyeket a *Képes Krónika* említ, azonban ez a rövid átvétel még mindig szerencsésebb, mint Bonfini

hosszadalmas és sok hibát elkövetett leírása, aki szerint II. András a szárazföldön, Konstantinápolyon keresztül ment a Szentföldre. Konstantinápolyba utána ment Bánk, hogy elmondja Andrásnak: megölte Gertrúdot, a királynét. András végighallgatta, majd azt mondta Bánknak, hogy a Szentföldről való visszatérte után fog ítélkezni. Ezt követően átszállította a magyar kereszteseket Kis-Ázsiába. A szentföldi harcokat nem is említi Bonfini, csak Damietta ostromáról ír hosszasan, majd András Magyarországra visszatéréséről ír, és megemlíti azokat az ereklyéket amelyeket magával hozott András a Szentföldről. Végül leírja, hogy visszatérte után nem ítélte el Bánkot, hanem majd csak évekkel később: Bonfini tehát alaposan összekeverte a szentföldi hadjárat történéseit.

Középkori krónikáink áttekintése után az ötödik keresztes hadjáratban való magyar részvételről, amely nemcsak a Szentföldön, hanem Egyiptomban is, Damietta ostroma idején is jelentős volt, elfogadhatjuk a már idézett angol történész, James Ross Sweeney megállapításait annak ellenére, hogy a történészek egy része nem hozzá hasonlóan értékeli ezeket az eseményeket.

„Jeruzsálemi András - ahogy őt egy későbbi magyar író nevezte - szentföldi jelenléte fényes bizonyítéka a keresztes ideál vitalitásának és széles körű elterjedésének a 13. század elején. Túlzás nélkül állítható, hogy a Magyar Királyság képessége egy nagyméretű hadjáratban való részvételre, ugyanolyan energiára, stabilitásra és az intézmények ugyanolyan komplexitására vall, amely a nyugati uralkodók számára egy századdal korábban lehetővé tette az első keresztes sereg felállítását. A magyar részvétel kiemelkedő helye a III. Ince által meghirdetett, a IV. lateráni zsinat által jóváhagyott és III. Honorius által ellenőrzött keresztes hadjáratban - bármilyen rövid ideig tartott - annak bizonyítéka, hogy az érett magyar monarchia beleolvadt a latin kereszténység népeinek közösségébe."

Ez az utolsó félmondat talán pontatlan, hiszen a Magyar Királyság már II. András előtt *„beleolvadt a latin kereszténység népeinek közösségébe"*, de az értékelés többi részét helytállónak tekinthetjük.

II. András szerepe a későbbi évek keresztes hadjárataiban

II. András a Szentföldön, az első katonai akció után betegen feküdt, és egészsége ettől kezdve élete végéig nem volt teljes. Ennek ellenére mikor 1223-ban III. Honorius pápa levélben kéri, hogy újra vegye fel a keresztet, nem mond nemet. 1223-ban II. Frigyes császár ígéretet tett arra, hogy két évvel később, 1225-ben keresztes hadjáratot fog indítani a Szentföldre: ehhez kérte Honorius pápa András részvételét az 1223 nyarán, esetleg őszén írt levelében:

„...Mily nagyszerűen fogna készülni e segítségre Magyarország, mely a kereszt ellenségeinek oly rettenetes! Távol legyen, hogy az Isten fiáért folyt harcban éppen Endre [II. András] népe ne fegyverkezzék, hagyja rozsdásodni kardját, tegyen le a győzelemről."

András nem idegenkedett a tervtől, több püspök és főnemes is felvette a keresztet, a tatai apát több pápai megbízatásban is eljárt 1231 táján, de végül magyar keresztesek nem indultak el a Szentföldre. Közel kétszáz évvel azt követően, hogy Szent István a Nyugat-Európából érkező zarándokok előtt megnyitotta Magyarországot, hogy a szárazföldön tudjanak Jeruzsálem felé vonulni, a keresztes mozgalomban, a fegyveres zarándoklatban való közvetlen magyar részvétel befejeződött. A Magyar Királyság azonban továbbra sem szakadt el a keresztes eszmétől, mozgalomtól, de ezután már más formában vett benne részt. A keresztes hadjáratoknak Magyarország szempontjából fontos része lezárult.

Összegzés

„A keresztes hadjáratok értéke rendkívül, jelentőségük azonban egy cseppet sem vitatott. Az bizonyos, hogy nem a Pápaság találmánya, sem a keresztény vallási fanatizmus gyümölcse volt, hanem a clunyi és gregoriánus reform által felpezsdített vallásos meggyőződésben gyökerezett. Annak a keresztény vallásos összetartozásnak a jegyében született, amely a »szent háború« és a »treuga Dei« fogalmát nemcsak ismerte, hanem gyakorolta is (reconquista)."

Adriányi Gábor értő szavait a keresztes hadjáratokról, amelyben az Árpád-kori Magyar Királyság is tevékenyen részt vett, alátámasztják Clairvaux-i Szent Bernát gondolatai is, amelyet nem sokkal a második keresztes hadjárat kudarca után írt:

„Nehéz korunkban élni. Úgy tűnik, mintha életünknek is jó lenne véget vetni, mennyivel inkább tanulmányainknak. Olyan az összkép, mintha bűneink büntetése miatt az Úr idő előtt megítélte volna a mindenséget. [...] Nem megdöbbentő: az Egyház gyermekei, akik a keresztény nevet viselik, vereséget szenvedtek a pusztában, vagy kard által pusztultak el, vagy éhen haltak. Vezéreik között egyenetlenség támadt, és az Úr elszélesztette őket, eltévelyedtek az utaktól távol. Útjukon romlás és szerencsétlenség támadt rájuk. Félelem, zavar és szomorúság járta át még királyaik szívét is. Mekkora megaláztatás azok számára, akik békét és boldogságot hirdettek. »Íme, itt a béke« - mondták, és nincs béke. A boldogságot hirdettük és minden összezavarodott. Ami engem illet, nem zavar, hogy azok ítélnek el, akik a jót rossznak, a rosszat pedig jónak mondják, akik sötétté teszik a világosságot, és a sötétséget világossá. Ha szükséges, hogy zúgolódás legyen, jobb szeretném, ha a zúgolódás ellenem irányulna, mint Isten ellen. Szívesen magamra veszem a szemrehányásokat, szitkokat, csak ne forduljanak Isten ellen. Jónak látom azt, ha [az Úr] arra méltat, hogy pajzsként használjon engem. Nem bánt, ha lenéznek, csak Istent sérelem ne érje. "

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az Árpád-kori keresztes hadjáratokban való közvetlen magyar részvétel számottevő és jelentős volt a korabeli Magyar Királyság politikai, társadalmi és katonai helyzetéhez képest. Ugyanakkor tudjuk azt, hogy a keresztes hadjáratokban való magyar részvétel nem fejeződött be az Árpád-korban. A Magyar Királyság a latin kereszténység keresztes hadjárataiban még évszázadokon át részt vett. A történészek véleménye megoszlik arról, hogy egészen pontosan melyik katonai akciót lehet utolsónak tekinteni a VII. Gergely, illetve II. Orbán pápa

által meghirdetett keresztes hadjáratok során: a 20. század több történésze szerint a várnai ütközet (1444), illetve a nándorfehérvári diadal (1456) a középkori keresztes mozgalom utolsó megnyilvánulása. Sir Steven Runciman azt írja a II. Pius pápa által meghirdetett, 1464-ben Anconában gyülekező elenyészően csekély létszámú és hatásában is gyenge keresztes hadjáratról, hogy „Anconában már halott a keresztes szellem". Mindezek a vélemények katonai, politikai és eszmei érvekkel alátámaszthatók, ugyanakkor talán erősebbek azok az indokok, amelyek azt hangoztatják, hogy a középkori keresztes mozgalom eszmeisége utoljára az 1514-ben meghirdetett keresztes hadjáratban jelenik meg, amelyet ma a Székely Dózsa György vezette parasztháborúnak nevezünk. Ha elfogadjuk ezt a véleményt, akkor érdemes munkánkat azzal az áttekintéssel befejeznünk, hogy Árpád-házi királyaink korát követően mely magyar uralkodó, hadvezér vett részt a Pápaság által meghirdetett keresztes hadjáratokban, illetve ezekben a katonai vállalkozásokban hogyan kapcsolódott össze a Pápaság és a középkori Magyar Királyság diplomáciája.

III. András, férfiágon az utolsó Árpád-házi király halála után az Anjou dinasztia került a Magyar Királyság trónjára, akik leányágon tartották magukat az Árpád-háziak örökösének. I. Károly (Károly Róbert) (1308–1342) és fia Nagy Lajos (1342–1382) folytatták Árpád-házi királyaink keresztes hadjáratait mind a muzulmánok, mind az eretnekek ellen. Nagy Lajos volt az első királyaink közül, aki a Magyar Királyságot kelet felől támadó, majd hosszú időn keresztül a magyar állam nagy részét elfoglaló oszmán-törökökkel először összecsapott a Balkánon. Veje, a Luxemburgi dinasztiából származó Zsigmond király (1387–1437, német-római császár 1433-tól) remek politikus, de gyenge katona volt. 1396-ban hatalmas keresztes hadat szervezett a latin kereszténység országaiból az oszmán-törökök ellen, amely a nikápolyi ütközetben súlyos vereséget szenvedett. Ugyanígy kudarccal végződött az oszmán-törökök ellen 1428-ban, Galambóc váránál indított támadása is. Zsigmond elődeihez hasonlóan harcolt az eretnekek ellen is. A Nagy Nyugati Egyházszakadást lezáró Konstanzi Zsinaton (1414–1418) Zsigmond elnökölt, és mikor a zsinat eretnekké nyilvánította és kivégezte a cseh Jan Hust (Husz János), akkor Zsigmond hosszú éveken keresztül vezetett hadjáratokat Csehországban Jan Hus követői, a husziták ellen.

Zsigmond királyt veje, Albert követte a trónon, az első Habsburg uralkodó a Magyar Királyság élén (1437–1439). Rövid uralkodása alatt ő maga is vezetett hadjáratot az oszmán-törökök ellen, és ugyanígy tett utóda, I. Jagelló Ulászló (1440–1444) is. A fiatal I. Ulászló kiváló hadvezére Hunyadi János volt, a középkori Magyar Királyság kimagasló alakja, aki saját maga is vezetett hadjáratokat az oszmán-törökök ellen. 1442 és 1444 között Cesarini Julián bíboros, pápai legátus szervezi a muzulmánok elleni keresztes hadjáratok, és 1444-ben Ulászló királlyal együtt halt meg a vesztes várnai ütközetben.

Ulászló király halála után a Magyar Királyság kormányzója (gubernátora) Hunyadi János lett, aki folytatta az oszmán-törökök elleni harcokat. Legfontosabb eseménye ezeknek a harcoknak Nándorfehérvár 1456. évi megvédése volt. 1453-ban II. Mohamed szultán elfoglalta a Bizánci Birodalom fővárosát, Konstantinápolyt, a keleti kereszténység központját, majd tovább nyomult nyugat felé. Ennek hírére III. Calixtus pápa megbízta Giovanni da Capestranót, Kapisztrán Jánost, hogy hirdessen keresztes hadjáratot a muzulmánok ellen. Kapisztrán János Hunyadi Jánossal együtt hatalmas keresztes sereget szervezett Magyarországon, amelynek szervezésében Juan de Carvajal bíboros, pápai legátus is részt vett. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a szó eredeti értelmében vett keresztes mozgalom bontakozott ki Magyarországon, amelynek meglett az eredménye: a Konstantinápolyt elfoglaló II. Mohamed szultán elmenekült Nándorfehérvár alól, és ezt követően több mint hatvan évig komoly oszmán-török sereg nem tört a Magyar Királyságra. III. Calixtus pápa a keresztes hadjárat meghirdetésekor rendelte el, hogy minden délben harangozzanak és imádkozzanak Nándorfehérvár védőiért, amely harangozás és déli imádság napjainkig megmaradt a keresztény világban.

Hunyadi János fia, Mátyás király (1458–1490) komoly politikai kapcsolatokat tartott fenn II. Pius pápával, aki 1464-ben a fentebb már említett, kudarcba fulladt keresztes hadjáratot hirdette meg. Mátyás azonban folytatta elődei és apja oszmán-török-ellenes harcait, amely a Zsigmond király korában elkezdett déli végvárvonal erősítését és a Balkán keresztény fejedelmeivel való szövetségesi kapcsolatok erősítését is jelentette.

Mátyás király halálát követően azonban a középkori Magyar Királyság súlyos válságba került, amelyet legjobban a keresztes hadjáratnak indult, Székely Dózsa György- vezette parasztháború jellemez. 1513-ban, II. Gyula pápa halála után Rómában gyűltek össze a bíborosok pápaválasztásra. Bakócz Tamás esztergomi érseknek komoly esélye volt arra, hogy pápának válasszák, de végül nem őt, hanem Giovanni de' Medicit választotta meg a konklávé, aki X. Leó (1513–1521) néven foglalta el Szent Péter székét. X. Leó első rendelkezéseinek egyike volt, hogy Bakócz Tamás érseket az oszmán-törökök ellen meghirdetett keresztes hadjárat bíboros-legátusává nevezte ki. Magyarországra visszatérve Bakócz érsek egy végvári vitézt, a székely lófő nemest, Dózsa Györgyöt nevezte ki meg a keresztes hadjárat katonai vezetőjének. A Magyar Királyságban az igazi keresztes eszme erejét mutatja, hogy míg a Nyugat-Európában meghirdetett keresztes hadjáratok gyakorlatilag érdektelenségbe fulladtak, addig Bakócz érsek hívószavára ezrek özönlöttek a keresztes zászló alá. Azonban végül nem ismétlődött meg 1456 csodálatos sikere, mert a fennálló rend elleni parasztháborúba torkollott a keresztes hadjárat: igaz ugyan, hogy Dózsa György seregében ferences szerzetesek is részt vettek, például Lőrinc pap. Bakócz Tamás érsek a problémák kezdete után rövidesen betiltotta a toborzást, majd leverték a parasztháborút, és kegyetlen megtorlás következett.

1514-et követően a Magyar Királyságban nem hirdettek több keresztes hadjáratot, és a középkori Magyar Királyság bukását és a reformációt követően új korszaka kezdődött a magyar történelemnek.

BIBLIOGRÁFIA

A bibliai idézeteknél és fordításoknál a Szent István Társulat 2005. évi Biblia kiadását használtam.

Források

ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* Ford. és a jegyzeteket írta: Veszprémy László. Budapest, 1999.

Árpád-kori legendák és intelmek. Válogatta, bevezette, jegyzeteket készítette, a szöveget gondozta: Érszegi Géza. Budapest, 1983.

Assisi Szent Ferenc Virágoskertje - Fioretti. Ferences források. Szeged, 1999.

BONFINI, ANTONIO: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: Kulcsár Péter. Budapest, 1997.

Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Ferences források. Szeged, 1993.

DEOGILO, ODO DE: *VII. Lajossal Metztől Bulgáriáig.* Szemelvények középkori krónikákból. Budapest, 1960.

FILA BÉLA - JUNG LÁSZLÓ: *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai.* Kisterenye–Budapest, 1997.

Képes Krónika. Ford.: Bellus Ilona, a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Budapest, 1986.

KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* Ford.: Bollók János, a jegyzeteket írta: Veszprémy László. Budapest. 1999.

KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szeged, 1999.

KRISTÓ GYULA - MAKK FERENC (szerk.): *III. Béla emlékezete.* Budapest, 1981.

Krónikások - krónikák. Szemelvények középkori krónikákból. I–II. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Mezey László. Budapest, 1960.

MAKKAI LÁSZLÓ - MEZEY LÁSZLÓ (szerk): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI-XIV. század.* Budapest, 1960.

MORAVCSIK GYULA (szerk.): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984.

OTTÓ FREISINGI PÜSPÖK: *I. Frigyes császár tettei.* Ford. és az előszót írta: Gombos F. Albin. Középkori krónikások. Budapest, 1913.

RANSANUS, PETRUS: *A magyarok történetének rövid foglalata.* Ford.: Blazovich László. Budapest, 1999.

SZ. JÓNÁS ILONA (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény.* Budapest, 1999.

SZAMOTA ISTVÁN: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten.* Budapest, 1891.

Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Fordította és a vonatkozó részekhez tartozó jegyzeteket írta: Horváth János. Budapest, 1980.

Veszprémy László (szerk.): *Az első és a második keresztes háború forrásai*. Budapest, 1999.

Villehardouin, Geoffroy de: *Bizánc megvétele*. Az utószót írta: Kozma Béla. Budapest, 1985.

Szakirodalom

Mivel a keresztes hadjáratoknak könyvtárnyi az irodalma, ezért ebben a szakirodalom jegyzékben a legfontosabb magyar nyelven is elérhető műveket soroltam fel, és külön jelzem azt, hogy melyik történeti munkában található a korszakra vonatkozó részletes bibliográfiai áttekintés.

A magyar történelem kronológiája. Magyar Századok. 830–2000. Budapest, 2001. A vonatkozó részeket Almási Tibor írta.

Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Magyar Századok. Budapest, 1999.

Armesto, Felipe-Fernandez: *A középkor története*. Budapest, 2001. Maalouf, Amin: *A keresztes háborúk arab szemmel*. Budapest, 1997.

Áldásy Antal: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 1924.

Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája, I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest, 1981. A vonatkozó részeket Érszegi Géza és Solymosi László írta. Bertényi Iván: *Szent István és öröksége (1000–1440)*. Budapest, 1997.

Bogyay Tamás: *Stephanus Rex*. Budapest, 1988.

Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország. *Hadtörténeti Közlemények*, 1996. 1. szám, 3–41. I. rész; 1996. 2. szám, 11–53. II. rész.

Bozsóky Pál Gerő: *A keresztes hadjáratok*. Szeged, 1995. (A könyvben részletes bibliográfia található, amely tartalmazza a keresztes hadjáratok legfontosabb forrásait és szakirodalmát.)

Bozsóky Pál Gerő: *A magyarság útja a pogányságból a kereszténységig*. Szeged, 2000.

Bozsóky Pál Gerő: Szent István jeruzsálemi alapítványairól. In Török József (szerk.): *Doctor et Apostol. Szent István – tanulmányok*. Budapest, 1994., 23–83. o.

Bréhier, Louis: *Bizánc tündöklése és hanyatlása, I–II*. Budapest, 1997.

Chadwick, H. – Evans, G. R.: *A keresztény világ atlasza*. Budapest, 1990.

Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, 1999.

Davies, Norman: *Európa története*. Budapest, 2001.

DR. DIÓS ISTVÁN (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, I–XI.* Budapest, 1996–2008.

DUROSELLE, JEAN-BAPTISTE: *Európa népeinek története.* Budapest, 1991.

FÉLEGYHÁZI JÓZSEF: A középkor egyháza. In BANGHA BÉLA – ÍJJAS ANTAL (szerk.): *A Keresztény Egyház története.* IV. k. Budapest, 1939.

FRANZEN, AUGUST: *Kis egyháztörténet.* Szeged, 1998.

GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve.* Budapest, 1983.

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. k. (A Bodrog vármegyéről szóló fejezet). Budapest, 1963.

HALECKI, OSCAR: *Európa millenniuma.* Budapest, 1993.

HEUSSI, KARL: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Budapest, 2000.

HOLL BÉLA: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 1986.

HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar Történet.* I–V. Budapest, 1935. (Reprint: Budapest, 1990.) Az Árpád-kori részeket Hóman Bálint írta.

JEDIN, HUBERT: *A zsinatok története.* Budapest, 1998.

KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története.* Budapest, 2000.

KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Budapest, 2000.

KRISTÓ GYULA (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, 1994.

KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: *Az Árpád-házi uralkodók.* Budapest,1996.

KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986.

KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988.

KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301.* Budapest, 1998.

KRISTÓ GYULA: *A tizenegyedik század története.* Magyar Századok. Budapest, 1999.

LASZLOVSZKY JÓZSEF – MAJOROSSY JUDIT – ZSENGELLÉR JÓZSEF (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.

LECLERCQ, JEAN: *Clairvauxi Szent Bernát.* Budapest, 1998.

LIPTAI ERVIN (főszerk.): *Magyarország hadtörténete, I–II.* Budapest, 1985. Az Árpád-korra vonatkozó részeket Borosy András írta.

MAKK FERENC: *Magyar külpolitika 896–1196.* Budapest, 1996.

MAKK FERENC: *A tizenkettedik század története.* Magyar Századok. Budapest, 2000.

MARCZALI HENRIK: *Magyarország története az Árpádok korában* (1038–1301).

MÁRKI SÁNDOR: *Magyar középkor.* Budapest, 1914.

MORAVCSIK GYULA: *Bizánc és a magyarság.* Budapest, 1953.

MATTHEW, DONALD: *A középkori Európa atlasza.* Budapest, 1983.

OBOLENSKY, DIMITRI: *A bizánci nemzetközösség.* Budapest, 1999.

OSTROGORSKY, GEORG: *A bizánci állam története.* Budapest, 2001.

PACH ZSIGMOND PÁL (főszerk.): *Magyarország története,* I–II. Előzmények és Magyarország története 1242-ig. Budapest, 1987. Az 1116-ig terjedő rész Györffy György, az 1116-tól kezdődő rész Kristó Gyula munkája.
PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I–II.* Budapest, 1899. (Reprint: Budapest, 1985).
POUNDS, NORMAN J. G.: *Európa történeti földrajza.* Budapest, 1997.
PÖRTNER, RUDOLF: *A Szent Sír hadművelet.* Budapest, 1985.
ROTZETTER, A. – VAN DIJK, W. C. – MATURA, T.: *Assisi Szent Ferenc.* Budapest, 1993.
RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története.* Budapest, 1999. (A könyvben részletes bibliográfia található a keresztes hadjáratok szakirodalmaival és forrásaival; a bibliográfiai kiegészítés Hunyady Zsolt munkája).
SIGAL, PIERRE: *Isten vándorai.* Budapest, 1989.
SWEENEY, JAMES ROSS: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok,* 118. (1984) 1., 114–124.
SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története, I–III.* Budapest, 1980–1987.
SZÉKELY GYÖRGY: *VII. Gergely.* Budapest, 1984.
SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A Magyar Nemzet Története, II.* Budapest, 1896.
TÖRÖK JÓZSEF: *Egyetemes egyháztörténelem, I–II.* Budapest, 1999.
VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Lovagvilág Magyarországon.* Budapest, 2008.